

KULTŪROS BARAI

ISSN 0134-3106

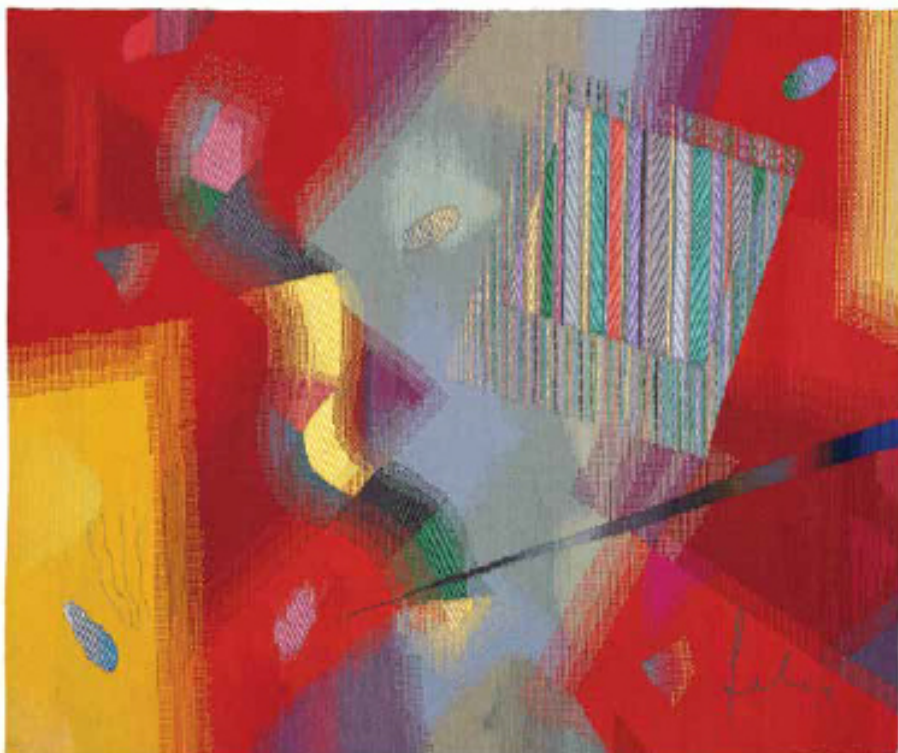
2020

11

Kultūros ir meno mėnesinis žurnalas. eurozine.com, kulturosbarai.lt

Feliksas JAKUBAUSKAS
Liepsnojanti gotika
 2018. Gobelenas
 ir audimas ruošėliu
 Vilna, viskozinis
 šilkas; 130 x 155

Simonas GELMINAUSKIS
Už ribų... 2019
 Drobė, akrilas; 150 x 200

Kultūros ir meno
žurnalas.
Eina nuo 1965 m.

KULTŪROS BARAI

Vyriausioji redaktorė
Laima KANOPKIENĖ 8 652 32034

Rengia

Almantas SAMALAVIČIUS
(kultūrologija, architektūra) 2 62 38 61
Rūta GAIDAMAVIČIŪTĖ
(muzika) 2 62 38 61
Monika MEILUTYTĖ
(teatras) 8 614 12855
Tadas GINDRĖNAS
(dizaineris) 2 61 05 38
Romana RAČKAITYTĖ-ČEPAITIENĖ
(kompiuterinė) 2 61 05 38
Asta DEKSNYTĖ
(korektorė)
Irena ŽAGANEVIČIENĖ
(buhalterė) 2 62 31 04

Redakcinė kolegija

Alfredas BUMBLAUSKAS
Pietro U. DINI (Italija)
Stasys EIDRIGEVICIUS
Carl Henrik FREDRIKSSON (eurozine)
Vita GRUODYTĖ (Prancūzija)
Algis MICKŪNAS (JAV)
Aušra Marija SLUCKAITĖ-JURAŠIENĖ
Giedrius SUBAČIUS (JAV)
Antanas ŠILEIKA (Kanada)
Vyngantas VAREIKIS
Kazys VARNELIS jr. (JAV)

Redakcijos adresas

Latako g. 3, 01125 Vilnius
el. paštas: info@kulturosbarai.lt,
kulturosbarai@gmail.com
Faksas: 2 62 38 61

© Leidėjas – VšĮ „Kultūros barų“ leidykla. SL 101

Redakcija nereikalauja, kad spausdinamų
straipsnių mintys atitiktų jos nuomonę

Kultūros barai yra Eurozine the netmagazine
partneris. www.eurozine.com

Problemos ir idėjos

Aleida ASSMANN. Holokaustas ir Nakba – palestiniečių atminties vietos Izraelyje / 2
Tomas MARTIŠAUSKIS. Egzistencinė *tekhne* spraga / 8

Nuomonės apie nuomones

Ramūnas TRIMAKAS. Tamsa vidury dienos? / 13

Kūryba ir kūrėjai

Vaidas JAUNIŠKIS. Klausimai iš *Sirenų* visatos / 26
Raminta JURĖNAITĖ. Džiaugsmas slogučio laikais. *Kelios abstrakčiojo meno parodos Vilniuje* / 31
Kęstutis MEŠKYS. Kinas ir laikas / 37
Menui reikia laiko ir deimantų kasyklos. *Su grafike Marija MARCELIONYTE-PALIUKĖ kalbasi Jūratė STAUSKAITĖ* / 42
Odetta ŽUKAUSKIENĖ. Vizualinį posūkį nustelbs ontologinis? *Aušros Vaitkūnienės ir Rolando Rimkūno kūrybinis dialogas* / 49
Erin SULLIVAN. Tiesiai į jūsų svetainę: spektaklių tiesioginės transliacijos internetu, publikos patirtis ir „Vasarvidžio nakties sapnas“ *Globe* teatre / 51
Aušra Marija SLUCKAITĖ. Balsas / 60
Kazys SAJA. Lietuvos signatarai devyniasdešimtaisiais / 62
Umberto ECO. Kaip keliauti su laiška. Kaip įveikti muitinės patikrą / 63
Algimantas ČEKUOLIS. Apie 12 brolių, juodvarniais lakstančių / 66

Paveldas ir paminklai

Rimantas GUČAS. Žinau, kad nieko nežinau, arba Visažinių sėkmės istorija / 68

Laikai ir žmonės

Kantrieji skina rožes. *Claudios SINNIG pokalbis su Irena VEISAITE ir Aleida ASSMANN* / 73

Apie knygas

Rimantas JOKIMAITIS. „Ir mes buvome Paneriuose“, arba „Niekada nesakyk, kad tai paskutinis tavo kelias...“ / 85

Visai nejuokingi skaitiniai

Krescencija ŠURKUTĖ. Cugcvangas / 94

Viršelio 1 p.: Feliksas JAKUBAUSKAS. Raudonas taškas. 2018. Gobelenas ir audimas ruoželiu. Vilna, viskozinis šilkas; 130 x 151

4 p.: Rimantas MILKINTAS. Traukos objektas. 2020. Lakštinis plienas; 255 x 125 x 125

HOLOKAUSTAS IR NAKBA – PALESTINIEČIŲ ATMINTIES VIETOS IZRAELYJE

Erdvė ir užmarštis

Romėnų mnemotechnikos teoretikas Ciceronas¹ tvirtino: „Didelę atminties jėgą turi vietos, kuriose gyvename“ (*tanta vis admonitionis in locis*). Joms būdinga ne vien imanentinė atminties galia, bet ir pasyvi bei aktyvi užmarštis. Esama vietų, keliančių tokius atsiminimus, kokių norima kuo greičiau atsikratyti. Tarkime, karinis kalėjimas Špandau, pastatytas XIX a. pabaigoje, po 1945 m. perimtas sąjungininkų. Ten buvo kalinami septyni nacių karo nusikaltėliai, nuteisti Niurnberge. 1987 m. mirus paskutiniam kaliniui Rudolfui Hessui, pastatas nugriautas, kad netaptų piligrimystės vieta neonaciams. Kitas pavyzdys – Adolfo Hitlerio gimtasis namas Braunau prie Inno, pastatytas XVII a., yra saugomas kaip paveldo objektas. 2016 m. svarstyta keletas skirtingų sprendimų, kaip jį panaudoti, siūlyta net nugriauti. Ką toliau daryti, sprendžia istorikų komisija. Dar du pavyzdžiai: Amstetene namas, kurio rūsyje incesto nusikaltėlis Josefus Fritzlas 24 metus laikė uždaręs savo dukterį, nugriautas. O štai Natascha Kampusch, pagrobta ir savo kankintojo name kaip įkaitė praleidusi aštuonerius metus, pati tą statinį nupirko 2008 m. ir dar neapsprendė, ar kada nors leis jį nugriauti. Tokios skandalingai pagarsėjusios vietos kelia daugybę sunkių ir svarbių klausimų – kaip istorija įsilieja į miesto erdvę,

kaip įsitvirtina, kaip yra ištrinama, kaip dėl jos kovojama, kaip ji kinta ir atsinaujina? Kas nusprendžia ir kontroliuoja, ką leidžiama tam tikroms vietoms priminti, o ką reikėtų pasmerkti užmarščiai?

Šiuos klausimus analizuosiu, pasitelkdama aktualų geografinį pavyzdį. Jeruzalėje nuo 2011-ųjų važinėja tramvajus, kuris jungia padalytas miesto dalis. Hohe-nemo muziejus 2015 m. šią 14 kilometrų ilgio atkarpą tarp Pisgat Ze'ėvo vakarinėje pusėje ir Herzlsbergo su žydų gyvenvietėmis palestinietiškuose Rytuose paverė fotoparodos *Yerushalayim-Jerusalem-Al Quds* objektu. Lankytojams siūlė iš skirtingų perspektyvų pažvelgti į Šventąjį miestą, kuriame gyvena ir žydai, ir krikščionys, ir musulmonai, kad geriau pajustų, kokia daugiasluoksni yra jo konfliktiška kasdienybė.

Tai, ką transporto priemonės, savaime suprantama, daro kasdien, sujungdamos skirtingas miesto dalis, tramvajaus projektas sąmoningai ir išpūdingai vyk-dė, apeliuodamas į juslinį suvokimą, į kalbas, kurios čia, ankštoje erdvėje, susiduria, susimaišo. Šį projektą, kuris erdvę susaisto horizontaliai, norėčiau palyginti su veikla, ieškant vertikalios pobūdžio sąsajų, atsirandančių tada, kai archeologai atkasa pamirštus laiko sluoksnius ir įterpia juos į dabarties kontekstą. Krašte, kuriame apstu istorinių pėdsakų, archeologijai tenka svarbus vaidmuo, nes ji gali suteikti akivaizdumo tiek religiniams, tiek politiniams naratyvams. Išskirti ma-

terialūs reliktai ir objektai vertinami tiek, kiek jie patvirtina religinius mitus ar politiškai angažuotus istorijos paveikslus. Izraelyje archeologijos projektai labai populiarūs, nes aiškiai skelbia tautinę žinią: čia mūsų žemė! Amosas Elonas archeologiją vadina izraeliečių mėgstamu užsiėmimu – kasinėjant ieškoma tapatybės šaknų. Apie priešingą strategiją, paremtą praeities ištrynimu, rašo Jo Robertsas: arba kasinėjama, arba statoma (*either you dig or you build*)!

Viena šalis, trys naratyvai

Vertikalios sąsajos su praeitimi gali atsirasti, net ir nemosuojant archeologo kastuvu, nesiskverbiant į istorines gelmes. Užtenka jusliškai suvokti tuos nekrantančius į akis pėdsakus, liekanas, kurios vis dar matomos arba iškyla, vykdant statybas. Ko šiuo atveju atsisakoma, lemia pasyvi užmarštis, kuri visai kitokia negu aktyvi užmarštis, *damnatio memoriae*, valingai atmetanti bet kokią „svetimą“ paminklų simboliką. Pasyviai užmirštant, viskas atiduodama laiko valiai, tiesiog leidžiama, kad augtų žolė, o esamoji erdvė su praeities struktūrų likučiais suvokiama kaip *tabula rasa*. Naujas sluoksnis „automatiškai“ užkloja ankstesnį, pašalindamas jį iš visuomenės sąmonės. Erdvė, pasak prancūzų istoriko Henri Lefebvre'o, yra „daugiau nei teatras, nei scena su visais aplinkos bruožais. Erdvė nėra neutrali veiksmo sąlyga, ji pati aktyviai dalyvauja vyksme kaip instrumentas, tikslas ir priemonė.“²

Kultūros studijos pabrėžia, kad įvykus erdviniam posūkiui (*spatial turn*), erdvė tapo „socialine konstrukcija“, nuolat pertvarkomu objektu.³ Kas patraukia dėmesį, o ko atsisakoma, kiekvieną kartą lemia socialiniai, kultūriniai ir politiniai rėmai.

Izraelio santykis su erdve pasireiškia ne vien kaip Vakarams būdingas „kūrybiškas griovimas“, kai nuolat šlifuojama tai, kas sena, kad atsirastų kažkas nauja. Tai santykis, turintis užgrobimo ir kolonializmo bruožų. Šalis, nepriklausomybės kare (1948) pasiekusi politinės pergalės, įvykdė lūžį, kuris reiškė radikalią naują pradžią, nes atsirado *tabula rasa*. Izraelio tauta 1948 m. pirmą kartą istorijoje įkūrė savo valstybę, vėl atgaudama

politinę tapatybę, prarastą 135 m. po Kristaus. Pradėtas naujas laiko skaičiavimas. Kadangi daugelis izraeliečių buvo Palestinos žydai, jie puikiai žinojo, kad šalyje, prieš užimant ją Izraelio armijai, gyveno ir arabai palestiniečiai. Kaimynai vieni kitus artimai pažinojo, žaidė, būdami vaikai. Kai palestiniečiai buvo išvyti iš namų, iš sodybų, iš miestų ir kaimų, karo cenzūra privertė pamiršti laikus, kai Palestinoje visų gyventa kartu. Palestiniečių namai nugriauti, turtas pasisavintas. Naujos valstybės priešistorė, vis dar išlikusi vyresniosios kartos atmintyje, turėjo būti užmiršta, nes netiko naratyvui apie Izraelio išsilaisvinimo triumfą, paverstam simboliu įsikūrimo kapitalu. Neleista, kad jį užtemdytų priešininko – arabų – kančios šešėlis. Palestiniečių kančias izraeliečiai ignoravo jau vien todėl, kad po Eichmano proceso teisėtai ir vis sąmoningiau suvokė save kaip tautą, tapusią auka ir privalančią atskleisti didžiulio masto nusikaltimą – vokiečiai su savo sąjungininkais europiečiais vykdė Holokaustą, o pasaulis abejingai tą stebėjo.

Holokausto ir Nakbos sąvokas Alonas Confino gvildena, aptardamas paraleles ir skirtumus. Tai du trauminiai įvykiai, kurie dviem tautoms yra svarbiausias lūžio taškas ir apibrėžia jų kaip aukų tapatybę. Holokausto tragedija žydams yra pasibaigusi, tačiau Nakba palestiniečiams tebesitęsia, tokiomis sąlygomis jie gyvena ir dabar. Palestiniečiai nėra atsakingi už žydų likimą Antrojo pasaulinio karo metais, o Izraelio armija yra atsakinga už palestiniečių išvymą, jų turto pasisavinimą ir draudimą grįžti pabėgeliams. Užuot pripažinę palestiniečių tragediją, izraeliečiai, kaip rašo Confino, visiškai ją išstumia: „Nakba yra ištis svarbi jų istorijos dalis – poezijoje ir prozoje vis pasakoja, kaip stengiasi užmiršti Nakbą. Jau vien bandant išbraukti ją iš atminties, tenka mobilizuoti didžiules politines, ekonomines ir kultūrines pajėgas. Šios gyvos atminties ištrynimasis reikalauja ypatingų pastangų. Žydai yra pasmerkti nuolatos prisiminti, kaip iš palestiniečių atėmė namus ir tėviškę, o ši istorija, nors pasakojama skirtingais būdais, neatsiejiama nuo jų pačių troškimo turėti namus ir tėvynę.“⁴

Įvykių, apie kuriuos čia kalbama, susipynimas yra nepaprastai sudėtingas, kad tą suprastume, nepakanka

Holokausto palyginti su Nakba. Į šiuos įvykius reikėtų žvelgti iš atstumo, tarsi per teleskopą, kad išryškėtų trys jų sąryšio fazės.

Izraelio tauta herojiškai išsilaisvino iš Britų imperijos, bet jos valstybės atsiradimas turi defektą – tai 700 000 palestiniečių išvarymas. Todėl su 1948-aisiais susiję du priešingi, vienas kitą kvestionuojantys naratyvai – žydų įsikūrimo *triumfas* ir egzistencinė palestiniečių *trauma* dėl tėviškės, kultūros, tapatybės praradimo. Pasekmės dvejopos – nepriklausomybės karas tarsi kompensavo žydų kančias per Holokaustą, tačiau Nakba pasmerkė kančioms palestiniečius. Šie istoriškai susiję įvykiai yra dviejų nacionalinių naratyvų pagrindas, tačiau apima tik po dvi fazes. Izraeliečiams tai I ir II, o palestiniečiams II ir III fazės. Vienoje šalyje gyvena dvi tautos, nenorinčios suprasti viena kitos istorijos.

I	II	III
Holokaustas (1945)	Nepriklausomybės karas (1948)	Nakba (1948)
Vokiečiai su savo pagalbininkais Europoje nužudė 6 milijonus žydų	Persekioti, daug kančių patyrę žydai „atgimė“ savo įkurtoje valstybėje	Vietiniai Palestinos gyventojai arabai buvo išvaryti iš savo namų

1948 m. žydų tauta, nors ir „pavėlavusi“, pasekė Vakarų šalių pavyzdžiu – įkūrė modernią tautinę valstybę. XIX a. daug tautų, kurios ilgai kentė imperijų represijas, išsilaisvinusios įkūrė savas valstybes. Apie tokius įsikūrimo mitus Peteris Novickis rašė: „*Nacionalinė atmintis supaprastėja – viskas suinteresuotai vertinama iš vienintelės perspektyvos, atmetamas daugiareikšmiškumas, įvykiai redukuojami iki mitinių archetipų.*“⁵ Aš pridurčiau: nacionalinė atmintis mentalinius vaizdinius paverčia ikonomis, o pasakojimus – mitais, kurių svarbiausia ypatybė yra įtikinimo galia ir efektyvus poveikis. Tokie mitai istorinę patirtį atsiejia nuo konkrečių jos atsiradimo aplinkybių, ignoruodami laiką, paverčia ją istorija, įtvirtinančia grupės savivaizdį, kuris perduodamas iš kartos į kartą. Kiek ilgai jie išsilaikys, priklauso nuo to, ar tinkamai bus naudojami, ar tarnaus grupės tikslams, ar ne. Mitų trukmę apriboja ne tai, kad jų kūrėjai miršta, o tai,

kad patys tampa nefunkcionalūs, todėl pakeičiami kitais.

Kol į tam tikros vietovės istoriją giliai įsivėjęs vienas naratyvas, kitokie praeities pėdsakai stropiai trinami. Laimėtojai, užgrobę erdvę ar teritoriją, savo pergalę įtvirtina pastatais, paminklais, gatvių pavadinimais, o tų, kurie pralaimėjo, istorija dingsta iš viešosios erdvės. Kur dar esama akivaizdžių pėdsakų, stengiamasi jų nepastebėti. Šiuo atveju kalbame apie kraštą su dviem topologijomis ir dviem naratyvais, iš kurių vieno simboliai akivaizdžiai regimi, o kito visiškai ištrinti.

Zochrot – atminties gaivinimas, rengiant ekskursijas po miestą

Ar šie priešiški, prievartiniu būdu atriboti naratyvai galėtų kada nors suartėti vienas su kitu? Izraelio ne-

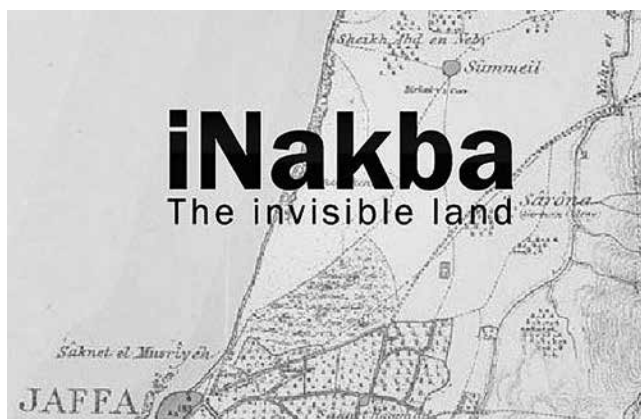
vyriausybė organizacija *Zochrot*, įkurta 2002 m., bando tai daryti, atverdamą palimpsestinę vietovių ir kraštovaizdžių pobūdį, atskleisdama prarastą, nuslėptą istoriją. Hebrajiškas pavadinimas paraidžiui reiškia „mes atsimename“ (pavartota moteriška forma), logotipas – durų spyna kaip aliuzija į prarastus namus, kurių raktus palestiniečiai išsinešė, kai buvo išvaromi. Tai virto jų relikvija ir atminimo ženklu.⁶ Po šešių dienų karo 1967 m. tose vietose, kur dar buvo palestiniečių kaimai, atsirado nacionaliniai parkai. *Zochrot* įkūrėjas Eitanas Bronsteinas, dirbantis gidu, nutarė paženklinti tokias vietas, kad būtų išlaikyta atmintis, kurią bandoma nuskandinti užmarštyje. „*Rengdamas ekskursijas, parką parodau kritinėje šviesoje, primindamas, kaip jis tapo izraeliečių kraštovaizdžiu, kaip buvo užgožta ir nutildyta palestiniečių istorija. [...] Izraelyje yra šimtai tokių vietų, kur būtų galima iškelti ženklus, primenančius ne tik 1967-ųjų, bet ir 1948-ųjų įvykius.*“

זוחרות ذاكرات zochrot

Nevyriausybinių organizacijos Zochrot („kita atmintis“) logotipas simbolizuoja spynos skylę namų raktams, kuriuos palestiniečiai pasiėmė, kai 1948 m. tapo pabėgėliais, ir tai virto jų atminties simboliu.

Kovai su užmarštimi ši grupė pritaikė ekskursijų praktiką, kurią nuolat siūlo Jeruzalėje ir kituose miestuose. Atmintį sužadinantys pasivaikščiojimai vadinami ne politinėmis demonstracijomis, bet „performatyviuoju menu“. ⁷ Šių ekskursijų, per kurias izraeliečiai vedžiojami po vietas, kur buvo palestiniečių kaimai ir miestai, o dabar likę tik visai menki jų pėdsakai, meninių pobūdį pabrėžia ir Yifat Gutman. ⁸ Tokių pasivaikščiojimų tikslas – į Izraelio žemėlapi sugrąžinti dingusią vietos vardą, įtvirtinant jį izraeliečių sąmonėje. Todėl ekskursijos pabaigoje pastatomas ženklas, kuriame greta naujo hebrajiško pavadinimo įrašytas senasis arabiškas. Tuo būdu skatinama sąmoningai prisiminti ištrintą Izraelio priešistorę – arabų miestai ir kaimai pervadinti daugiausia bibliniais pavadinimais, bylojančiais, kad tikrieji legalūs vietiniai yra dabartiniai šalies gyventojai. ⁹ Pasivaikščiojimai po atminties vietas apeliuoja į jautrumą ir emocijas – remiantis arabų atsiminimais, liudijančiais būtąjį laiką, dainomis, arabų mokslininkų paskaitomis stimuliuojama lankytojų vaizduotė, žadinamas noras analizuoti nutylėtą šalies istorijos pusę.

iNakba aplikacija išmaniesiems telefonams (2014). Izraelio žemėlapyje hebrajų, arabų ir anglų kalbomis užrašyti vardai, parodytos vietos maždaug 500 kaimų, kuriuos palestiniečiai, apimti panikos, buvo priversti palikti 1948 m. per Izraelio nepriklausomybės karą.

Ekskursijos, Izraelio palimpseste atveriančios paslėptą ir užmarščiai pasmerktą kraštovaizdžio sluoksnį, sulaukia dėmesio ir pritarimo. Susirenka šimtai lankytojų, tiek žydų, tiek arabų izraeliečių. Visuomenė daug daugiau sužino apie Nakbą. Šios ekskursijos yra pirmas žingsnis didesnės politinės programos link, kad Izraelyje prasidėtų politinės permainos. Istorinė informacija suteikia pagrindą atsirasti naujam, savikritiškam praeities vertinimui. Toks supratimas skatina empatiją nepriklausomybės karo aukoms. Iš empatijos turėtų kilti poreikis pripažinti istorinę Nakbos neteisybę, o tada atsirastų ir susitaikymo galimybė, žinoma, su politinėmis pasekmėmis.

I	II	III	IV
Informacija →	Sąmonės pasikeitimas →	Pripažinimas →	Susitaikymas
Žinojimas ir empatija		Teisinės ir politinės pasekmės	

Ar į tokio posūkio programą bandoma įsiklausyti? Greičiau jau priešingai. Knesetas 2011 m. kovą išleido *Nakbos įstatymą*, pagal kurį toliau cementuojamas tautinis Izraelio mitas, baudžiama už informacijos apie palestiniečių patirtas kančias skleidimą. Žmonės, kuriems rūpi, kad istorinė atmintis nebūtų politiškai selektyvi, todėl bando

išplėsti tautinį naratyvą, kriminalizuojami kaip valstybės priešai, niekinantys tautai šventas vertybes. Yifat Gutman, aptardama *Zochrot* veiklą, rašo, kad tai lokalinės akcijos vien pilietinės visuomenės lygmeniu. Kol nepavyks šios temos pakylėti iki politinio lygmens, pasitelkiant socialines medijas ir švietimo institucijas, tol tai bus tiesiog „*įdomus projektas*“, neturintis tikro proveržio galios. Izraelyje, anot Gutman, susiformavusi visiškai priešinga atmintis. Ši „*opozicinio žinojimo*“ forma veikiau reiškia priešpriešą *status quo* (tarkime, Nakbos įstatymui, diegiančiam oficialų požiūrį, ką galima atsiminti, o ko ne), negu postūmį, kad prasidėtų esminiai pokyčiai.

Galbūt taip teigti nėra visiškai teisinga. Sunku iš anksto pasakyti, ar tauta kada nors apsispręs savikritiškai peržiūrėti savo praeitį, ar pakeis laikyseną, atsisakydama patogios užmaršties ir užjausdama tuos, kuriuos nuskriaudė. Kiti socialiniai laukai irgi brėžia galimus mąstymo krypties pasikeitimus. Pavyzdžiui, universitetas ir šeima.

Bezalelo universiteto Architektūros katedra aštriai kritikavo didžiuosius urbanistinius projektus, kurie griauja palestiniečių kaimų liekanas, kad atsirastų vietos naujoms prabangioms rezidencijoms ir komercinių statinių bokštams. Michaelas Jacobsonas vienoje konferencijoje sakė: „*Daugelis gerų žmonių, tokiems priklausau ir aš, užaugo, įsivaizduodami, kad Tel Avivas yra miestas iš smėlio, atsiradęs tuščioje vietoje. Labai keista atrasti, kad jo teritorijoje esama vietų, kur prieš nepriklausomybės karą buvo arabų kaimai. [...] Tel Avivas apima ne vien Herzlą, Jabotinskį, Arlozorovą ir Ben Gurioną, jam priklauso ir Sheikh Muwanis, Jammusinas, Salameas, Summeilas, kaimai, kuriuos arabams teko palikti.*“

Panašios nuomonės laikėsi ir Nurit Moskovitch, iš Tel Avivo universiteto Architektūros katedros, kai jos universitetas numatė statyti naują pastatą Sheikh Muwanis rajone, kur anksčiau būta palestiniečių kaimo. Ji, *Zochrot* narė, pasiūlė į universiteto miestelio praplėtimo planą įtraukti „tuščias vietas“, kurios primintų jų pamirštą istoriją. Tokiam atminties gaivinimui pritarė ir Moshe Zuckermanas: „*Jei neįsisąmoninsime, kad mes čia sugriovėme kultūrą, mokslą, švietimą, patį gyvenimą, tada mūsų švietimas, mūsų kultūra ir mokslas virs gryna ideologija. Atmintis yra ne tik moralinis klausimas, bet ir reikalavimas*

pataisyti tai, ką dar galima, jeigu jo nevykdysime, tapsime barbarais. Jeigu to nenorime, pradėkime atsiminti.“¹⁰

Kaip tylėjimas apie Nakbą nutraukiamas šeimose, rodo išpūdingas Danielle's Schwartz dokumentinis filmas „*Veidrodžio atspindys*“ (*Mirror Image*, 2013), festivaliuose laimėjęs keletą premijų. Autorė jame įrašė interviu su savo seneliais, bandydama išsiaiškinti, kaip atsirado didelis veidrodys, puošiantis jų butą. Viena aišku – jis nėra paveldėtas. Kas, bėgdamas iš Europos į Palestiną, kad išgyventų, galėjo bagaže gabenti didelius daiktus? Senelis pasakoja tą veidrodį radęs arabų kaime *Zarnuqa*, kur atsідūrė 1948 m. Daugiau aplinkybių neminima. Sužinome, kad jis užaugo greta arabų sodybos, kur smagiai leisdavo laiką. Pokalbis apie veidrodį tampa išpūdingu susivokimu, kokį poveikį „*tautinė*“ šeimos paslaptis daro, keičiantis kartoms. Anūkė ir seneliai per vienuolika filmo minučių stengiasi rasti bendrą kalbą, kad suvoktų istoriją, paverstą tabu. Ar po karo veidrodys teisėtai įsigytas, ar pagrobtas? Žodžiai „pagrobtai“, „pasiimti“, „pirkti“ pateikiami su klaustuku vienas prie kito. „*Pasiimti skamba švelniau nei pagrobtai*, – komentuoja močiutė. – *Mes negalime to paneigti, bet neturime su tuo nieko bendra.*“ Tokiu būdu vėl grįžtama prie nutylėtų dalykų, giliai nugramzdintų užmarštin. Filmą rodo trečios kartos susidomėjimą Nakbos Izraelyje atmintimi ir dokumentuoja labai asmenišką būdą, kaip galėtų būti nutrauktas tylėjimas.

Užmiršti ar atminti

Izraelio autorius Amosas Ozas rašė: „*Jei dalyvaučiau taikos derybose, nesvarbu, ar Wye, ar Osle, ar kur nors kitur, garso technikams duočiau nurodymą, kad išjungtų mikrofonus iškart, vos tik viena derybų pusė pradeda kalbėti apie praeitį. Juk jiems mokama už tai, kad rastų sprendimus, svarbius dabarčiai ir ateičiai!*“¹¹ Šį argumentą galima nuolat išgirsti – esą atsiminimai iškelia praeitį, užgoždami ateitį. Avishai Margalitas perspėjo, kad negalima atminties kaip argumento pasitelkti per konfliktą, nes ji yra daugiau problemos, negu sprendimo dalis, todėl ją remtis vertėtų tik po konflikto. Kai kurie izraeliečiai, pavyzdžiui, Yehudas Elkanas, Avramas Burgas ragina išeiti iš Holokausto šešėlio, kad būtų

atsisakyta negatyvių nusistatymų, išsilaisvinant naujos ateities labui.¹²

Bet kuriuo atveju nėra sutarta, ar gilinimasis į praeitį iš tikrųjų trukdo skubiai priimti sprendimus ateities klausimais. Ši taisyklė galioja tik monologinei atminčiai, kuri išskirtinai susitelkusi skatinti vien didžiavimąsi savimi, pripažįsta vien savo kančias. Savikritiška atmintis yra visai kitokia – atsiveria kitų kančioms, prisiimdama atsakomybę už savo politiką, empatiškai užjausdama jos aukas. Tai nekludo pradėti naują dialogą tarp konfliktuojančių pusių ar jį tęsti, priešingai – tampa jo pagrindu. Devizas: „Pirmiau praeitis, tada ateitis!“ Būtent ir išreiškia teisingą seką, siekiant taikaus bendrabūvio, žinoma, su sąlyga, kad atmintis bus pasitelkiama ne kaip ginklas, skirtas mobilizacijai ir konflikto eskalavimui, o kaip supratimo ir suartėjimo garantas.¹³ Tiesos ir susitaikymo komisijų, kurios šiandien darbuojasi jau visame pasaulyje, kur tik bandoma diktatūras paversti demokratijomis, praktika būtent tokia ir yra. Už to slypi įsitikinimas, kad nuo trauminės patirties galima atsiriboti, tik tada, kai prasidės sąmonėjimo procesas, per kurį nustatoma istorinė tiesa ir pripažįstama padaryta neteisybė. Įvykių susipynimas reikalauja atminties susikryžminimo – tai reikštų, kad „palestiniečiai pasirenę daugiau sužinoti apie Holokaustą [...], o žydai pasirenę neslėpti Nakbos.“¹⁴ Jeigu trauminė prievartos istorija bus atsimenama iš abiejų pusių, galbūt pavyks įveikti susipriešinimą ir šis bendras žinojimas užtikrins taikesnę ateitį. Įsigalėjęs vienpusis užmaršties garbinimas įtvirtina neteisybę, todėl aukų patirtos traumos darosi dar skaudesnės.

Zochrot aktyvistams priekaištaujama, esą jie kelia pernelyg radikalius reikalavimus, kurie poliarizuoja visuomenę, – nekritiškai perimant politinio priešininko atmintį, atsisakoma izraelietiškos atminties. Jei palestiniečių teisė grįžti nebūtų apribota, tai reikštų, kad abejojama Izraelio valstybės pagrindais, kiltų net pavojus, kad bus bandoma juos išardyti. Bet *Zochrot* visai nesiekia savo valstybės atminties pakeisti priešininko atmintimi, nekvestionuoja Izraelio teisės egzistuoti, nepamina tautos vertybių. Bando tiesiog užpildyti akivaizdžias nacionalinio naratyvo spragas. Tikslas – ne pakeisti atmintį, bet ją praplėsti. Tai daroma, siekiant ne *pakenkti* savo tautai, o

jai *padėti*, papildant ir praturtinant tautinį naratyvą.

Ciceronas veikiausiai teisingas – vietovės turi didelę atminties galią, tačiau ji pasireiškia tikai tada, kai sudaromos politinės ir socialinės sąlygos, leidžiančios patirti *visą* tiesą, susijusią su tam tikros vietos istorija. ■

Išvertė Inga BARTKUVIENĖ

Iš Aleidos Assmann knygos „Užmaršties formos“, kurią *Kultūros barai* rengia spaudai. Rėmėjai: Lietuvos kultūros taryba, Goethe's institutas, Vilniaus miesto savivaldybė

¹ Cicero, De finibus bonorum et malorum. Über das höchste Gut und das größte Übel, übers. Und hg. Von Harald Merklin, Stuttgart 1989, V.1–2. S. 394–396.

² Henri Lefebvre, *La Production de l'espace*, 1974. *The Production of Space*, 1991, p. 410.

³ Edward Soja, *Postmodern Geographies. The Reassertion of Space in Critical Social Theory*, 1989, p. 10. Edward Soja, *Thirdspace. Journeys to Los Angeles and Other Real- and Imagined Places*, 1996.

⁴ Alon Confino, Review of Bashir Bashir, Amos Goldberg (Ed.), *The Holocaust and the Nakba. Memory, National Identity and the Nakba*. Jerusalem 2015, in: *H-Soz-Kult* 22.4.2016.

⁵ Peter Novick, *Nach dem Holocaust*, Frankfurt a. M., 2003, 14.

⁶ Eitanas Bronsteinas paaiškino, kodėl savo organizaciją pavadino *Zochrot* – tai atminties akto moteriškoji daugiskaita: mes atsimename. Hebrajų kalboje reikia pasirinkti tarp vyriškos ir moteriškos giminės. Dažniausiai vartojama vyriškoji forma. Tai standartas. Mes pasirinkome moterišką formą, nes norime atgauti nuslopintą atmintį. Tai atmintis ne tik apie karą ir vyrus. Tai atmintis ir apie vietas, kurios pasakoja kitokias istorijas, pavyzdžiui, Nakbos istoriją. (Iš interviu su *Zochrot* įkūrėjais.)

⁷ Jo Roberts, *Contested Land, Contested Memory. Israel's Jews and Arabs and the Ghosts of Catastrophe*, Toronto: Dundurn, 2013, 227.

⁸ Yifat Gutman, „Transcultural Memory in Conflict: Israeli-Palestinian Truth and Reconciliation“ in *Parallax*, 17.4 (2011), 64–71; Yifat Gutman, *Memory Activism. Reimagining the past for the future in Israeli-Palestine*, Nashville: Vanderbilt University Press, 2016.

⁹ Jo Roberts, *Contested Land, Contested Memory*. 144.

¹⁰ Omer Carmon, *A Palestinian Village in the Heart of Tel Aviv?* 2005.7.31; <http://zochrot.org/en/press/50945>

¹¹ Amos Oz, „Israelis und Araber: Der Heilungsprozeß“, in: *Trialog der Kulturen im Zeitalter der Globalisierung*, SinclairHaus Gespräche, 11 Gespräch 5-8 December 1998, Herbert Quandt-Stiftung, Bad Homburg v.d. Höhe, S. 82–89, 83.

¹² Cituota pagal Roberts, p. 257–258.

¹³ Yifat Gutman, „Looking backward to the future: Counter-memory as oppositional knowledge-production in the Israeli-Palestinian conflict“ in: *Current Sociology* (2015), p. 1–19.

¹⁴ Alon Confino, Review...

EGZISTENCINĖ *TEKHNE* SPRAGA

Tikriausiai būtų teisinga teigti, kad meno istorija ir jos pokyčiai iš esmės sutampa su techninė žmonijos raida. Nūdienos aplinkybėmis darosi prasminga iš naujo apžvelgti įtampas, kylančias tarp meno ir technologijos, su tuo susijusius pokyčius, žinių mainus, vykstančius tarp šių polių, iš tokios perspektyvos bandant patvirtinti arba paneigti patį teiginį. Graikų *tekhne* termino etimologinė analizė padės apmąstyti svarbius šiuolaikinės kultūros ir meno objektų kilmės bei distribucijos pokyčius.

Šis idėjų žemėlapis, kurio kontūrus pradėjo braižyti Aristotelis, XX a. pasipildė naujomis konceptualiomis mąstytojų Gilbert'o Simondono (1924–1989), Bernardo Stieglerio (1952–2020) įžvalgomis. Tokių skirtingais laikais brandintų idėjų sugretinimas leidžia atsakyti į klausimus, kas lemia technologinę evoliuciją, kokią įtaką ji daro menui kaip socialiniam konstruktui.

Technologijos, būdamos integrali kūrinių dalis, tylomis suteikia menui vieną svarbesnių funkcijų – į atminties kultūros audinį įrašyti žmonijos raidos ženklus. Pasireikšdamos kaip aktyvus materijos organizavimas – šis principas tinka ir meno kūriniais, – technologijos tampa savotiška saugojimo forma. Priešistoriniais laikais pirmosiomis technologijomis tapo akmens, kaulo, rago apdirbimas, paskatinęs smulkiųjų dirbinių atsiradimą. Technika ir menas susipynė, kai imtasi įrankių dekoravimo,

jiems tobulėjant susidarė sąlygos rasti ir skulptūroms. Šiandien šios meno formos, iš esmės likdamos tapačios savo pirmtakėms, žinoma, ne turinio, bet formos atžvilgiu, savotiškai išlaiko technikos istoriją tarsi kultūrinės laikmenos. Žvelgiant iš istorinės perspektyvos, akivaizdi bronzos ir geležies amžiaus įtaka vaizduojamajam menui, daugiausia skulptūroms, liejiniam ir jų motyvams. Išrasta vinis ne tik paspartino statybos procesą, bet ir paveikė plastinius architektūros sprendimus. *Camera lucida* ir perspektyvos atradimai pakeitė tapybos raišką – įsivyravo natūralizmas bei galimai klaidinga genijaus sąvoka. Čia vos keletas pavyzdžių, iliustruojančių glaudų meno ir technikos ryšį. Tokie išradimai kaip ratas ar dirbtinis intelektas yra ypač svarbūs meno istorinės raidos etapai, pakeitę ir keičiantys vidinę meno struktūrą, atsiradus naujoms techninėms galimybėms. Akivaizdu, kad vyraujančios industrijos visais atvejais veikia tiek kūrinių formą, tiek ir turinį. Toks teiginys apima dvi kryptis: pirmoji susijusi su originalumu ar išradimu, o antroji – su žinių išsaugojimu kultūrinėje atmintyje.

Tiesiogines technikos ir kultūros sąsajas rodo meno kūrinių metrika, tačiau šiuo atveju siekiama aptarti kitokį šių sričių santykį. Būdamas iš esmės anachroniškas, menas, pasitelkdamas techniką, struktūriškai organizuoja neorganinę materiją ir pats tampa atmintimi. Apmąstymus, kokiais būdais

šis procesas vyksta, būtų prasminga pradėti nuo termino „technologija“ išsiaiškinimo, jo šaknies *tekhne* graikišką kilmę apžvelgiant antikinės ir šiuolaikinės filosofijos kontekstuose, atskleidžiančiuose įvairias šios sąvokos vertimo interpretacijas. Nesutariamai dėl tinkamo, tikslaus vertimo sukėlė daugybę ginčų ir dėl pačios sąvokos.¹ Žodis *tekhne* paprastai verčiamas kaip „įgūdis“, „amatas“ arba „menas“, tačiau šiandien, plačiai paplitus terminui „technologija“, dažniausiai tapatinamas su šia labai populiaria sąvoka, absorbuojančia daugialypes prasmes.

Stanfordo filosofijos enciklopedija² nurodo, kad *tekhne* sąvoka susijusi su Ksenofonto, Platono ir stoikų apmąstymais, tačiau atminties ir technikos ryšį geriausiai atskleidžia Aristotelio išvalgos. Nors *technikos* sampratą jis perėmė iš Platono, šią žmogaus veiklą suvokusio kaip netobulą gamtos imitaciją, aristoteliškoji *tekhne* grindžiama praktiniu-instrumentiniu racionalumu, visada turinčiu tikslą, kuris sąmoningai išreiškiamas, pasitelkiant materiją. Šeštoje „Nikomacho etikos“ knygoje Aristotelis, būdo dorybes atskirdamas nuo proto dorybių, įvardijo pagrindines intelekto formas. Siela, anot filosofo, remdamasi penkiomis dorybėmis, tokiomis kaip menas (*tekhne*), mokslinis pažinimas (*epistēmē*), supratingumas (*phronēsis*), išmintis (*sophia*) ir protas (*nous*), sudarydama teiginį arba neiginį, o tai priklauso nuo argumento, (at)pažįsta tiesą.³ Neatsitiktinai šiame sąrašė *tekhne* tampa pirmąja dorybe, tam tikrais atvejais suvokiama kaip įgūdis, amatas ar veikla, už kurią gaunamas atlygis, arba, šiuolaikiškai tariant, profesionalumas, o plačiausiai įvardijama kaip menas. Filosofijos žodynas šią sąvoką apibūdina taip: „*Principų, taisyklių ar metodų rinkinys, įtrauktas į objekto gamybos proceso dalį ar pilną atlikimą; tam tikrų principų ar metodų žinios; menas. Tekhne, kaip ir mokslinis pažinimas, siekia suvokimo, bet jų tikslai skirtingi, nes tekhne reiškia gamybą, pasitelkiant materiją, o episteme yra orientuota tik į suvokimo būdą.*“⁴

Aristotelis, aiškindamas sąvoką *tekhne*, atskleidžia jos kompleksiskumą. Pragmatiška, kintanti,

priklausoma nuo konteksto, orientuota į produkciją, jo koncepcija atskleidžia ir patį modernaus meno išradimą, gali tarsi archeologinė fosilija pasitarnauti, lyginant šiuolaikinės visuomenės ir senovės graikų vertybinius svetus. Panašu, kad tai siejasi ir su tam tikru požiūriu į grynąjį meną, kuris Antikos laikais buvo traktuojamas neigiamai. Išbaigtas meno kūrinys, tampantis vertybe pats savaime, taip atskiriant jį nuo amato, kuriam svarbus tik praktinis pritaikymas buityje, ir šiandien sulaukia panašių vertinimų. Nors Platonui nepavyko iš Atėnų išvaryti nei poetų, nei kitų mimetinio meno kūrėjų, savąjį meno sampratą jis išreiškė veikale „Valstybė“, aukščiausia kūrybos forma laikydamas valdymo meną. Tikriausiai todėl šiandieninės meno akademijos vis dar atkakliai ieško savojo laikmečio dvasios atitikmenų.

Bet grįžkime prie sąvokos ir jos genezės. Davidas Roochnikas *tekhne* etimologijoje įžvelgia indoeuropietiškos kilmės žodį *tek*, kuris reiškia kolektyvinę genties namų statymą iš medžio, žabų ir vytelių.⁵ Plintant sėsliesniam gyvenimo būdai, kilo poreikis statyti ilgaamžiškesnius namus, todėl atsirado profesinis terminas *tekton* – stalius, dirbantis su medžiu. Toks žodžio kilmės aiškinimas nurodo tam tikrą veiklą, pasireiškiančią kaip žinių ir materijos organizavimas, perduodamas iš kartos į kartą, – tai sustiprina *tekhne* kaip atminties laikmenos įvaizdį. Tokia sąvokos raida apima du pamatinius pažinimo polius – teorinį ir praktinį. Pats sudurtinis žodis „technologija“ yra teorinių ir praktinių pažinimo formų, papildančių viena kitą, derinys. Todėl termino tyrimas atrodo prasmingas, siekiant atskleisti estetinių, ekonominių, etinių pokyčių priežastis. Suprasdami *tekhne* kaip intensyvų žmogaus santykį su materija, pasireiškiantį per kultūrinės praktikas, glaudžiai susijusias su egzistenciniais klausimais, manau, galime meninę kūrybą laikyti technologija, paremta asmenine patirtimi bei atmintimi. Šis apibendrinimas primena mitologinį pasaulio aiškinimą ikimokslinės eros laikais. Vienu iš didžiųjų pasakojimų pradedama ir Stieglerio trilogijos pirmoji knyga – technologinę žmogaus prigimtį, mokslinin-

ko teigimu, esmiškai atskleidžia Prometėjo mitas.

Šiuolaikinė filosofija, analizuodama atmintį ir jos santykį su technologijomis, kelia klausimus, skatinančius iš naujo peržiūrėti kultūros lauką. Stiegleris, vienas įtakingiausių šio amžiaus mąstytojų, artikuliuoja menui svarbų erdvės ir laiko žodyną. Trijų tomų filosofijos veikale „Laikas ir technika“ – „Epimetėjo kaltė“ (1998), „Dezorientacija“ (2009), „Kino laikas ir nerimastingas klausimas“ (2010)⁶ apstu įžvalgų, kvestionuojančių technikos vaidmens supratimą ir keičiančių požiūrį į nuolat didėjančią jos įtaką. Technologijoms ne tik sparčiai vystantis, bet ir transformuojantis, ekspansyviai plečiasi ir jų taikymas įvairiausiose veiklos srityse.

Šiuolaikinėmis aplinkybėmis kyla naujų klausimų, tarkime, koks organiško, gyvo, dvasingo prado ryšys su negyvąja tiek gamtos, tiek dirbtine aplinka, su pagamintu daiktu, kokia jų tarpusavio sąveika? Ar žmonių sukurtas technologinis objektas vis dar pavaldus savo kūrėjams, ar tarp autoriaus ir jo kūrinio nekyla frankenšteiniškas konfliktas? Gal technologijos daro daug didesnę įtaką žmonių patirčiai, santykiams su pasauliu ir pačiais savimi negu jie įsivaizduoja? Kaip keičiasi atmintis ir jos laikmenos? Kokius socialinio kūno pokyčius lems tolesnė technologijų plėtra? Ar techninis civilizacijos kelias nėra pavojingas tuo atžvilgiu, kad kiekvienos inovacijos motyvai glaudžiai susiję su valdžios galia, siekiant valdyti senkančius planetos išteklius?

Ši paniškų klausimų lavina kelia daugybę abejonių, ar šiuolaikinis pasaulis eina teisinga kryptimi. Jo perspektyvas ir dabarties iššūkius aptardamas knygoje „Epimetėjo kaltė“, Stiegleris kelia klausimą, kodėl žmogus yra technologinė būtybė. Atsakydamas aptaria įvietinto žmogaus sąsajas su tradicija, išryškinančias pamatinius individo būties principus. Žmogus kaip kultūrinė būtybė, filosofo žodžiais tariant, geba pasinaudoti galimybėmis, kurios atsirado, susidarius „egzistencinei spragai“. Žmogiškoji būtis, būdama ribota laike, pasitelkia technologijas, kad atminčiai suteiktų daiktišką pavidalą. Transformacija, kai sukaupia patirtis virsta *tekhne*,

nulėmė antrinės gamtos atsiradimą. (Antrine gamta vadinu visus būties pavidalus, sukurtus žmogaus rankomis, o pirminė gamta randasi ir egzistuoja nepriklausomai nuo žmogaus pastangų.) Stiegleris teigia: „*Techninis išprusimas leidžia lakų kolektyvinės atminties pavidalą išlaikyti ir išsaugoti, pasitelkiant materiją.*“⁷ Sąsajos tarp technikos ir atminties plačiau atskleidžiamos knygoje „Dezorientacija“, kurioje klausimą, kodėl žmogaus prigimtis yra techniška, keičia klausimas, kaip technika padeda žmonėms gyventi pasaulyje. Būties nepakankamumą jie kompensuoja praktine patirtimi, techniniu *know-how*, nuolat stengdamiesi kaip nors pratęsti ribotą savo egzistencijos laiką. Patirties sąryšį su laiku Stiegleris pagrindžia, atskleisdamas, kaip autentišką, ribotą būtį papildo dirbtinis *tekhne* laikas. *Dezorientacija* jis vadina įtampą, kylančią iš *kairos* ir *chronos* laikų sugretinimo.

Svarstymus apie laiko, atminties ir istorijos išsaugojimą, šiems fenomenams suteikiant materialų pavidalą, Stiegleris pradeda nuo samprotavimo apie tai, kaip žodžių ir jų formų ortografinės taisyklės padeda steigti kolektyvinius įsitikinimus ir kaip tokia kultūriškai įteisinta atminties forma išryškina pagrindinius kolektyvinės individuacijos bruožus.⁸ Tai primena anksčiau minėtą Roochniko *tekhne* sąvokos aiškinimą, pagrįstą žodžio *tek* reikšme, pabrėžiančia architektūros kolektyviškumą. Kolektyvinė individuacija suprantama kaip sąveikų visuma, o individą formuojančių aspektų daugiasluoksniškumas, istorinių, socialinių, technologinių tendencijų lydinys lemia modernaus subjekto struktūrą.

Patirties tikrumas, įsteigtas ir įtvirtintas bendruomenišku aktu, leidžia individams užmegzti saugų asmeninį ryšį su istorija. Pagal tokią konstrukciją racionalumas ir monoteizmas, palaikomas Knygos religijų, sudaro seniai įteisintą atminties pagrindą, kylantį iš grupės bendrumo, grindžiamo tikėjimu ir raštu. Kitaip tariant, bendrumas atsiranda ir yra palaikomas ortografijos. Žinios įgyja instrumentinę paskirtį, tampa įvykio fiksavimo priemone, jį užrašant. Laki kolektyvinė atmintis turi ribotas

išlikimo galimybes ir nuolat pralaimi prieš amžinybę, todėl jai būtini technologiniai papildiniai, ramantai bei protezai. Be jų atmintis yra pasmerkiama akistatai su užmarštimi, į kurią pamažu grimzta. Tokia subjekto orientacija į ateitį per ortografijos ženklus rodo, kad jis darosi nepriklausomas nuo išorinių aplinkybių. Dėl šių priežasčių dezorientacija iškyla kaip dualistinė sąvoka – užgožiant subjekto *čia* ir *dabar* būtį, sudaromos visai kitokios egzistencinės sąlygos. Kad ir kaip paradoksaliai atrodytų, dezorientacija įkurdina žmoniją naujoje vietoje, suteikdama kitas, dar neatrastas erdvines galimybes. Tokiu būdu nulemtas civilizacijos paklydimas, intensyvėjantis su kasdienine technologijų raida ir jos daroma įtaka, atskleidžia klaidingą antropocentristinės prielaidos suvokimą, nes pagrindine visa ko priežastimi laikoma technologija, o žmogus tampa tik šalutiniu savo paties kūrinio priedu.

Technologija daugiau nebeatitolina žmonių nuo jų pačių ir pasaulio, bet atstovauja jų egzistencijai, keičia patirtį. Atmintis šiandien kruopščiai archyvuojama pasaulio vaizdų, garsų ir įvykių saugykloje. Johnas Durhamas Petersas aprašo keturis santykio su įvykiu liudijimo būdus, vienas jų yra technologinis, šiandien labiausiai paplitęs įrašų pavidalu. Anot Peterso, yra tik trys tikros neiškraipytos atminties formos, turinčios tiesioginio liudytojo statusą. Tai buvimas konkrečioje įvykio vietoje esamuoju laiku. Galima būti dabarties laike, tačiau atsietam nuo įvykio vietos, arba būti toje pat erdvėje, bet per laiko distanciją – tai istorinė būsena, liudijimas, susiejantis skirtingus laiko sluoksnius. Kai santykis su įvykiu liudijamas atsietai nuo erdvės ir laiko, vien per jo pėdsakus įrašė, atsiranda dirbtinė zona, kurioje atminties tikrumą sunkiausia patvirtinti. Šis liudijimas, kai žmogaus juslių trūkumus kompensuoja techninės priemonės, perteikia tikrovę toli gražu ne taip „objektyviai“ kaip deklaruojama.

1964 m. profesorius Haroldui Edgertonui buvo padaryta dabar jau „ikona“ tapusi fotografija, kurioje užfiksuota, kaip kulka perskrodžia obuolį.⁹ Kameros gebėjimas per milijoninę sekundės dalį per-

teikti įvykį tokiu tikrovės pavidalu, kokio kitu būdu niekad nepamatytume, sukuria atminties surogatą, protezuoja žmogaus jusles. Objektyvas, tapdamas regos papildiniu, byloja apie fakto reliatyvumą. Tokį santykį lemianti technologijų galia yra grynai politiška, nes įrašas modifikuoja pačią atmintį, prisidengiant mechaninio įrankio gebėjimu objektyviai dokumentuoti įvykį ir operatoriaus nesubjektyvia pozicija. Kadangi liudijimas įrašytas, o įrašas atitinka techninius mašinos pajėgumus ir aparato funkciją, pagal tokią logiką tikroju įvykio liudytoju tampa technika. Keleto sekundžių vėlavimas per tiesioginę transliaciją, reikalingas nenumatytiems atvejams pakoreguoti, dienoraščio fotomontažas, surežisuoti realybės šou, virtuali tikrovė – tai zonos, kuriose patraukliai sleidžiasi dirbtinumas. Kita vertus, remiantis šiandienine patirtimi, aki-vaizdu, kad kinas, fotografija, kaip įrašo mechanizmai, produkuojantys reprezentacijas, negali išvengti subjektyvumo. Šiuo teiginiu nesiekama sumenkinti įrašymo technologijų ar pačios dokumentikos statuso, tiesiog norima išryškinti objektyvumo stoką, reprezentuojant tikrovę.

Apmąsčius atminties fenomeną, įkūnytą kultūros artefaktuose, ir dinamišką tikrovės santykį su jos pačios reprezentacijomis, aiškėja, kad pasaulio virtimas „įrašu“ ir yra dėsninga priežastis, kodėl siekiama pakeisti meno objektų kūrimo tradicijas, pereinant prie jų cirkuliavimo įrašų pavidalu.

Galėtų pasirodyti, kad čia pateikiama *tekhne* sąvokos etimologinė analizė ir įrašymo technologijų apžvalga išreiškia susirūpinimą dėl vertybinių pokyčių, tačiau šis lakmuso popierėlis tik nurodo, kad pasaulis jau yra tapęs visiškai kitoks, negu buvo anksčiau, o nesuskaičiuojamų duomenų naudotojai keičia autorystės sampratą (beje, nederėtų *naudotojų* painioti su *vartotojais*). Šiuos samprotavimus norėčiau apibendrinti citata iš Stepheno Wrighto sudaryto leidinio „Naudotojų leksikono link“: „*Nūdienos meno pasaulis pripažįsta, kad naudotojų indėlis į pažinimo, know-how ir verčių sistemas daro spaudimą autorystei. Kolektyviai organizuojamo*

meno aplinkoje pavienio autoriaus parašas praranda savo vertę, o kartu galios netenka ir egoistiškas individualizmas.“¹⁰

Atsidūrę akistatoje su esmiškai besikeičiančiu pasauliu, lenktyniaudami dėl technologinių naujovių, geometrine progresija spartėjant pažangai, natūraliai klausiamo, ko jau nebeprisimename? Anksčiau minėto idėjų žemėlapiu tikslas – sugrąžinti į kultūros lauką visa tai, kas žmogiška. Vakarų civilizacija vis dar eižėja dėl Renesanso ir Apšvietos laikais atsiradusios atskirties tarp žmonių ir pasaulio, nes remiasi intelektualiniais stereotipais, yra valdoma nepažinių jėgų. Brėždamas sąsajas tarp technikos ir meno, prisiminiau menui būdingą cikliškumą. Nesupraskite neteisingai – į technologijas žvelgiu pozityviai, be jų neišsivaizduoju savo kasdienybės, tačiau bet koks absoliutinimas turi ir niūriąją savo pusę.

Šių samprotavimų pabaigai norėčiau pacituoti italų futuristų, garbinusių technologinį progresą, vedlio Filippo Tommaso Marinetti'o žodžius iš „Futuristų manifesto“, paskelbto 1909 m. dienraštyje *Le Figaro*: „[...] 4. Mes teigiame, kad pasaulį užkariavo naujas grožis, greičio grožis. Lenktynių automobilis su savo dailiu kapotu, storais it gyvatės išmetamųjų dujų vamzdžiais, riaumojantis automobilis, lekiantis tarsi artilerijos sviedinys, vaizduotėje yra gražesnis nei tikrovėje už Samotrakės Nikę. 8. Mes esame ant amžių slenksčio!.. Kodėl turėtume dairytis atgalios, jeigu norime išlaužti paslaptingas duris, vardu Neįmanoma. Laikas ir Erdvė mirė vakar. Mes jau gyvename absoliute, kadangi jau sukūrėme visur esantį amžinąjį greitį. 9. Mes norime šlovinti karą – vienintelį pasaulio sanitarą – militarizmą, patriotizmą, griaujamąjį anarchistų gestą, gražias idėjas, dėl kurių mirštama, ir panieką moteriai. 10. Mes norime naikinti muziejus, bibliotekas, visokio plauko akademijas, kovoti prieš moralumą, feminizmą, prieš menkiausią oportunistinę ar utilitarinę niekšybę.“¹¹

Beveik lygiai prieš 111 metų parašytas skardžios ir isteriškos retorikos manifestas, kviečiantis griebtis perversmo kaip vienintelės atsinaujinimo ga-

limybės, verčia prisiminti taupius Herakleito žodžius: „Būtina žinoti, kad karas yra visuotinis, ir teisybė – vaidas, ir viskas gimsta per vaidą, ir elgiasi [pagal jį].“¹² Be kita ko, jis pabrėžė: „Karas – visų tėvas, visų karalius ir vienus atskleidė kaip dievus, kitus – kaip žmones, vienus vergais padarė, kitus – laisvaisiais.“¹³ ■

¹ Meno teorijai aktuali diskusija perteikiama Larry'o Shinerio knygoje „Meno išradimas: kultūros istorija“ (2001), patvirtinančioje, kad nei senovės graikai, nei romėnai neturėjo grynojo meno sąvokos. (Larry Shiner. *The Invention of Art. A Cultural History*, Chicago: *The University of Chicago Press*. 2001, p. 19–20).

² <https://plato.stanford.edu/entries/episteme-techne/>, žiūrėta 2018-07-20.

³ Aristotelis. *Rinktiniai raštai*. Sudarė Antanas Rybelis, Vilnius: *Mintis*. 1990, p. 169–185.

⁴ <http://www.philosophypages.com/dy/t.htm#tech>, žiūrėta 2018-07-31.

⁵ David Roochnik. *Of Art and Wisdom: Plato's Understanding of Techne*. 1998. Pennsylvania: *Pennsylvania State University Press*, p. 19.

⁶ Bernard Stiegler. *Technics and Time, 1: The Fault of Epimetheus*, translated by R. Beardsworth and G. Collins. Stanford: *Stanford University Press*. 1998; Bernard Stiegler, *Technics and Time. 2: Disorientation*, translated by S. Barker. Stanford: *Stanford University Press*. 2009; Bernard Stiegler, *Technics and Time. 3: Cinematic Time and the Question of Malaise*, translated by S. Barker, Stanford: *Stanford University Press*. 2010.

⁷ Bernard Stiegler. *The Fault of Epimetheus*, p. 72.

⁸ Gilbert'o Simondono terminas, apibūdinantis individuacijos procesą kaip daugiau nei vieno žmogaus, grupės produktą. Kolektyvinės individuacijos atveju individualus subjektas, fizinis vienetas ar organizmas yra suvokiamas kaip istorinių, socialinių ar techninių tendencijų sampynos efektas.

⁹ <http://edgerton-digital-collections.org/galleries/iconic>, žiūrėta 2020-10-03.

¹⁰ Stephen Wright. *Toward a Lexicon of Usership*. Eindhoven: *Van Abbemuseum*. 2013, p. 13.

¹¹ Dailės istorijos šaltiniai: nuo seniausių laikų iki mūsų dienų: antologija. Sudarė Giedrė Jankevičiūtė. Vilnius: *Vilniaus dailės akademijos leidykla*. 2013, p. 209.

¹² Herakleitas. *Fragmentai*. Graikišką tekstą parengė, vertė ir komentarus parašė Mantas Adomėnas. Vilnius: *Aidai*. 1995, p. 39.

¹³ Ten pat, p. 41.

Ramūnas TRIMAKAS

TAMSA VIDURY DIENOS?

Venesuelos keliu?

Jungtinių Amerikos Valstijų demokratų partija 1861–1864 m. sugebėjo išprovokuoti pilietinį karą. Ar pavyks išvengti Šaltojo pilietinio karo, įsitikinsime netrukus.

Per istoriniu požiūriu neilgą JAV valstybingumo laikotarpį rinkimų kampanijos pateikdavo visokių staigmenų. Būta rietenų, susidūrimų, šantažo, papirkinėjimo, išdavysčių... Darniai ir vieningai rinkimai vyksta nebent Šiaurės Korėjoje. Nutikdavo ir taip, kad žurnalistai paskubėdavo išrinktuojų prezidentu paskelbti ne tą asmenį, kuris laimėjo. Ko gero, vienas ryškiausių epizodų – 1948 m. lapkričio 3 dienos *Chicago Daily Tribune* numeris, kurio pirmajame puslapyje didžiulėmis raidėmis išspausdinta „Dewey’s sutriuškina Trumaną“. Netrukus paaiškėjo, kad nugalėjo Harry’s Trumanas. Nors išankstinių apklausų rezultatai rodė, kad neabejotinas lyderis yra respublikonas Thomas E. Dewey’s, politikos apžvalgininkai, rinkimų prognozuotojai suklydo. Dewey’s, visuomenei žinomas kaip bekompromisis kovotojas su organizuotu nusikalstamumu, išgarsėjo, eidamas prokuroro pareigas Niujorke – mafijos smogikai mėgino jį net nužudyti. Nepaisydami nepriekaištingos Dewey’o reputacijos, rinkėjai pasirinko demokratą Trumaną. Kaip dabar, taip ir anais laikais kilo nemažai aistrų, juk šalis gyveno sunkiais pokario laikais, reikėjo spręsti daugybę tiek vidaus, tiek užsienio politikos problemų. Vis dėlto sveikos nuovokos anuomet

būta dar pakankamai, todėl respublikonų partijos kandidatas, kad ir kaip aršiai kritikuotas oponentų, nebuvo pravardžiuojamas Hitleriu, o už jį balsavusieji – nacistais. Pripažįstant idėjinius skirtumus, svarbiausiu laikytas bendrojo gėrio siekimas, nacionalinė santarvė, politinės pusiausvyros palaikymas, socialinė harmonija.

Tokio susipriešinimo dėl rinkimų rezultatų kaip šiandien, ko gero, niekada nebuvo. Vieni kalba apie atvirą masinį, suderintą ir įžūlų rinkimų rezultatų klastojimą Joe Bideno naudai, kiti vis garsiau deda į šuns dienas Donaldą Trumpą ir grasina jo šalininkams. Oponuojančios pusės organizuoja protesto mitingus, kaltina viena kitą melagingos informacijos skleidimu.

Pranešimai apie rimtus įtarimus dėl tvarkos pažeidimų, dėl balsavimo rezultatų falsifikavimo skriejo iš visos šalies. Antai dar rugsėjo 21 dieną Federalinio tyrimų biuro agentai ir Luzerne’o apygardos pareigūnai, atlikę tyrimą, nustatė, kad užjūryje tarnaujančių kareivių išankstinio balsavimo paštu biuleteniai išmesti į sąvartyną.¹ Absoliuti dauguma balsų buvo už Trumpą. Aišku, tai nesutrukdė *The New York Times* entuziastingai raportuoti, kad Pensilvanijos valstijoje pirmauja Bidenas.² Demokratų partijai atstovaujantis rinkimų stebėtojas nufilmavo, kaip tie patys asmenys balsuoja po kelis kartus iš eilės („rekordas“ – šeši kartai). Tai visiškai nestebina, nes demokratų gubernatoriaus Tomo Wolfo valdoma Pensilvanijos valstija laikoma neskaidrumo,³ neetiškumo⁴ ir korupcijos⁵

simboliu. Surinkta medžiaga buvo įdėta į *Twitter*, bet šio tinklo atstovai suskubo „kompromatą“ ištrinti.⁶ Demokratai pranešimus vadina melagingais, o respublikonai tvirtina buvus masinius pažeidimus.⁷

Mičigano valstijoje Trumpo prezidentinės rinkimų kampanijos atstovams neleista stebėti balsų skaičiavimo,⁸ nors valstijos įstatymai įpareigoja užtikrinti šios procedūros skaidrumą. Beliko iškelti bylą teisme *post factum*. Tos pačios valstijos Antrimo rinkimų apygardoje balsų skaičiavimo programa sugedo ir 6000 balsų, skirtų Trumpui, atiduota Bideno naudai.⁹ Tiek Mičigano, tiek Viskonsino valstijose Trumpas akivaizdžiai pirmavo, kol lapkričio 4 dieną, maždaug ketvirtą valandą ryto staiga plūstelėjo daugybė balsų,¹⁰ iš kurių beveik 100 proc. buvo už Bideną. Oficialūs asmenys, atsakingi už balsavimo skaidrumą, nesistengia arba neįstengia paaiškinti, kaip čia atsitiko, kad demokratų partijos kandidato palaikymas taip ūmai ir tinkamu laiku padidėjo. Statistikos požiūriu, tai daugiau negu keista. O tokie į dienos šviesą ištraukti stebukliniai faktai, kaip Williama Bradley'o, gimusio 1902 m., mirusio 1984 m., sėkmingas balsavimas 2020-aisiais jau tapo nūdienos klasika. Vadinamieji faktų tikrintojai (*fact-checkers*), neigiantys bet ką, kas, jų manymu, galėtų sugadinti demokratų ir Bideno reputaciją, pareiškė, kad ši žinia „melaginga“ (*fake*).¹¹ Pasak kritikų, „faktų tikrintojai“ net nepasivargino išsiaiškinti, kad Mičigano valstijos balso teisę turinčiųjų duomenų bazė nesusieta su socialinės apsaugos sistema, todėl neatnaujinama, atsižvelgiant į mirčių indeksą. Nevadoje galima kiek tik nori pranešinėti apie mirusius artimuosius, pavyzdžiui, močiuotę, vis tiek ir ji sėkmingai dalyvavo rinkimuose.¹² Svarbu, kad laimėtų reikiamas kandidatas, visa kita neturi reikšmės, piktnasi respublikonų atstovai.¹³ Paaiškėjo, kad tokių energingų rinkėjų, kurių mirties faktas oficialiai patvirtintas, bet galimai užpildžiusių rinkimų biuletenius, esama nei daug, nei mažai – 6553. Užuoat ramiai išsiaiškinę galbūt įvykusį nesusipratimą, demokratų partijos atstovai sukėlė propagandinės isterijos seansą.¹⁴ Na, bet institucijos, atsakingos už galimų pažeidimų nustatymą, vis dar

veikia, jų išvadų netrukus sulauksime.

Minesotos valstijoje sistemingai falsifikuojami rinkimų rezultatai demokratų partijos naudai,¹⁵ – pranešė politinis aktyvistas, užtektinai prisikentėjęs nuo „mokslinio socializmo“ padarinių gimtajame Somalyje ir visiškai netrokštantis, kad naujoji jo gyvenamoji vieta JAV virstų tokiu pačiu „rojumi“ žemėje. Kairuoliškumu dar neužsikrėtę žurnalistai informavo apie atvirą reketą – reikalauta „teisingai balsuoti“ demokratų partijos naudai¹⁶ Mineapolio rinkiminėje apygardoje. Libanas Muhamedas, Mineapolio municipaliteto tarybos nario Džamalia Osmanio brolis, nufilmavo 300 tuščių balsavimo biuletenių ir atvirai papasakojo, kaip jie buvo užpildyti demokratų partijos naudai.¹⁷

Nejaugi nėra jokios reakcijos į pažeidimus, vykdomus visų akivaizdoje? Kaipgi, reaguojama, netgi žaibiškai – *Facebook* ir *Twitter* akimirksniu cenzūravo ir nutildė Trumpo šalininkų pranešimus, kad falsifikuojami rinkimų rezultatai. Baltųjų rūmų administracija apkaltinta, daranti spaudimą socialinių medijų platformoms, o Trumpo šalininkai – platinantys melagingus pranešimus.¹⁸

Nutiko tai, ko apskritai nėra buvę per visą JAV istoriją – vis dar einantis prezidento pareigas asmuo oficialiai pranešė apie rinkimų tvarkos pažeidinėjimą ir kreipėsi, reikalaudamas atlikti tyrimą, patikrinti faktus, pateikti teisinį viso to įvertinimą, bet televizijos *MSNBC*, *ABC*, *CBS*, *CNBC*, *NBC* nutraukė transliaciją, vos spėjus jam prasižioti.¹⁹ Panašiai pasielgė ir leidinys *USA Today*.

O štai Sakartvele, kur irgi rimtų abejonių sukėlė ką tik vykusių rinkimų skaidrumas, protestuoti yra visiškai normalu.²⁰ Jokie *Facebook* ar *Twitter* prižiūrėtojai Sakartvelo opozicionierių, nutarusių boikotuoti parlamento darbą, necenzūroja. Protestuotojai, reikalaujantys skaidrių, naujų rinkimų, neapšaukiami nei „rasistais“, nei „fašistais“, nei kokiais nors „mačistais“.²¹ Tonas kaip mat pasikeičia, kalbai pasisukus apie rinkimus JAV ir šios valstybės piliečius, pageidaujančius aiškumo.

Atskirus elementus dėliojant į vieną paveikslą, aiškėja visa sistema. Atrodytų, nereikšminga techninė smulkmena – *Scytl* yra Ispanijoje, Barselonoje, įsi-

kūrusi kompanija, tiekianti bei prižiūrinti balsavimo sistemas ir programinę įrangą. 2018 metais ši įmonė techniškai užtikrino rinkimus 12-oje JAV valstijų, t. y. kontroliavo apytikriai 70 milijonų rinkėjų balsus. Ir... kilo vadinamoji „mėlynoji banga“ – žaibiškai šoktelėjo demokratų partijos populiarumas, ypač ten, kur anksčiau to nebuvo, tarkime, Dalaso rinkiminėje apygardoje, Teksaso valstijoje, kuri nuo seno buvo respublikonų tvirtovė. Techninis personalas pranešė apie gedimus, aptikta programos kodavimo klaidų. Balsavimo rezultatai buvo pakeisti, ir ūmai pasisuko demokratų naudai. Reikalavimo saugoti balsavimo duomenis 22 mėnesius privati įmonė nesilaikė, visą informaciją sunaikino. Teigiama, kad rinkėjų duomenys, kas už ką balsavo, buvo surinkti ir pateikti demokratų nacionaliniam komitetui. Nurodoma, kad tas pats kartojosi ir kitur. Pavyzdžiui, per balsavimą 2019 m. Kentukio valstijoje, kur naudota tokia pati technika bei programinė įrangą, 560 balsų, skirtų respublikonų kandidatui, tiesiog prapuolė ir lygiai 560 balsų buvo pridėta demokratų partijos atstovui. Tada irgi aiškinta, kad šie kaltinimai niekuo nepagrįsti, vien sąmokslų teorijų skleidimas, ne daugiau.

Per šių metų JAV prezidento rinkimus nieko nauja nenutiko, tai įprasta demokratų partijos praktika jų užvaldytose valstijose. Tačiau ėmus ją taikyti tradiciškai respublikoniškoms valstijoms, kyla keblumų. Pavyzdžiui, Teksase nuo pat 2018 m. rinkimų bylinėjamosi dėl rinkimų klastojimo demokratų partijos naudai, rinkėjų papirkinėjimo, apgavikiško balsavimo paštu ir t. t. Kaltinamiesiems gresia įvairios trūkės įkalinimas (nuo pusmečio iki 99 metų).²²

2020 m. lapkričio 3 d. prasidėjus prezidento rinkimams, balsų skaičiavimas apygardose vyko už uždarytų ir uždangstytų langų, neišleidžiant stebėtojų. Staiga pasikeitė balsavimo rezultatai, itin ankstyvais paryčiais plūstelėjus balsavimo paštu biuleteniams. Iš kapų pakilo ir balsuoti patraukė negyvėliai... Tačiau visa tai nėra zombių sukelta apokalipsė, tiesiog lengva matematinio pobūdžio aberacija (nuokrypis). Knygų apie rinkimų sistemos netobulumus, landas galimoms manipuliacijoms prirašyta užtekčiai.

Pavyzdžiui, respublikonus kritikuojantis Davidas Daley's, žurnalistas, buvęs leidinio *Salon* vyriausiasis redaktorius, kaltina respublikonų partiją, neva ši vykdo slaptą programą „REDMAP“, kuria siekiama daugumą valstijų paversti prorespublikoniškomis, demokratų partiją išstumiant iš visų valdžios institucijų.²³ Jane Mayer knygoje „Tamsūs pinigai“ teigia, kad egzistuoja turtuolių, tokių kaip Charlesas ir Davidas Kochai, „tinklas“ – esą jis finansuoja ir įvairiais būdais palaiko radikalius dešiniuosius JAV politinėje arenoje. Tokiu būdu siekiama užkirsti kelią „socialinio teisingumo“, „gamtosaugos, stabdant globalią klimato kaitą“, ir t. t. politikai.²⁴ Nancy MacLean perspėja apie viešumo vengiantį politinį isteblišmentą, kuris slapčia nuo JAV piliečių užgrobė valdžią ir įgyvendina radikalią dešiniąją politiką.²⁵

Priešingas politinio ringo kampas irgi nenusileidžia, antai Ericas Eggersas 2018 m. išleistoje knygoje „Apgavystė: kaip kairė ketina pavogti ateinančius rinkimus“ pateikia glaustą sukčiavimų per balsavimus istoriją ir nurodo problemas, neišvengiamai kiliančias ateityje, pavyzdžiui, dėl balsavimo paštu, dėl JAV pilietybės neturinčių asmenų dalyvavimo rinkimuose, dėl balsų skaičiavimo sistemos techninių trūkumų ir t. t.²⁶ Adrianas Normanas knygoje „Vagilavimo menas“ analizuoja priežastis, dėl kurių atsiveria galimybės falsifikuoti rinkimus JAV, atskleidžia, kaip ideologiškai motyvuoti politikai siekia bet kokia kaina įgyvendinti leftistinę politiką, o demokratinę sistemą paverčia įrankiu savo tikslams pasiekti.²⁷ Al-lumas Bokhari's perspėja, kad naujųjų technologijų įmonės laiko save „geraisiais cenzoriais“, pavyzdžiui, Google, Facebook ar Twitter savininkai gali paprasčiausiai ištrinti iš skaitmeninės erdvės jiems nepatinkančius politikus, tokius kaip Trumpas, cenzūruoti net apskritai visą politinę tikrovę.

Kol pliekiamasi, kas yra blogas, o kas dar blogesnis, silpna viltis išgirsti vieniems kitus, išsiaiškinti ir galų gale sutarti bent jau esminiais klausimais blėsta, o kartu kyla grėsmė ir vis dar turimoms laisvėms.

Kitas svarbus klausimas, kokie pakeitimai daromi kompiuteriuose, atliekant duomenų apdorojimą, ir

kur tie kompiuteriai yra išdėstyti. Ne Trumpas, pravardžiuojamas Hitleriu, ne jo šalininkai, apšaukiami „nacistais“, bet pačių demokratų partijos aukščiausios grandies atstovai susirūpino, kad rinkimų technologijos yra pažeidžiamos, nes balsavimo mašinų ir kitos rinkimų technikos būklė labai prasta. Dar 2019 m. gruodžio 6 d. demokratų senatoriai Elizabeth Warren, Amy Klobuchar ir Ronas Wydenas parašė oficialų laišką, abejodami įmonių, užtikrinančių rinkimus, nešališkumu (tekstas paskelbtas Jungtinių Valstijų Senato puslapyje).²⁸ Laiške nurodomi konkretūs atvejai, kai balsavimo mašinos atmesdavo biuletenius, rinkėjų balsai būdavo priskiriami ne to kandidato, už kurį balsuota, naudai, ir t. t. Atkreiptas dėmesys, kad nebeliko konkurencijos, teikiant balsų skaičiavimo paslaugas, viskas sukoncentruota kelių grupių rankose. Senatorė Warren apskritai stebisi, kad nacionalinių rinkimų technologijas iš esmės valdo privačios įmonės, o kaip jos vykdo savo verslą, saugiai slepia tankus paslapties šydas.²⁹

Rinkimus gaubia vis tįsresnis abejonių ir kaltinimų dezinformacijos skleidimu rūkas. Pavyzdžiui, respublikonų partijos atstovas Louie Gohmertas pranešė, kad JAV karinės pajėgos Vokietijoje, Hamburge, perėmė įmonės *Dominion*, atsakingos už balsavimo rezultatų skaičiavimą, serverį.³⁰ Ši informacija pavadinta klaidinga.³¹ Teisininkė, buvusi federalinė prokurorė Sidney Powell pažadėjo atskleisti neįtikėtino masto falsifikacijas, įvykdytas per šių metų rinkimus. Jos teigimu, tos pačios įmonės, naudodamos tas pačias technologijas ir programinę įrangą, kadaise falsifikavo rinkimų rezultatus Venesuelos diktatoriaus Hugo Chávezo naudai.³² Šie teiginiai pavadinti nepagrįstais, esą niekas negali manipuluoti JAV prezidento rinkimų rezultatais. Vis dėlto esama ir keistų analogijų. Kaip gauti pageidaujamus balsavimo rezultatus, neva sugedus programinei įrangai, yra puikiai žinoma. Venesueloje 2004 m. pilietinio pasipriešinimo Chávezui banga buvo apėmusi visą šalį, bet referendumo dėl prezidento įgaliojimų pratęsimo rezultatams tai neturėjo jokios reikšmės. Per balsavimą „pasitaikė“ techninių trūkčių. Pataisius programos gedimus ir įvertinus balsavimo rezultatus, paskelbta, kad

59,25 proc. šalies gyventojų pritaria tolesniam diktatoriaus prezidentavimui.

Už referendumo balsų skaičiavimą buvo atsakinga įmonė *Smartmatic*, beje, įkurta Venesueloje, Karakase, bet 2000 m. persikrausčiusi į Floridą, JAV. Skaitmeniniai *Smartmatic* kapitalistai pasipustė padus ir dingo iš gimtosios šalies, kol jų neeksproprijavo Chávezas, 1999 m. vasario 2 d. oficialiai pradėjęs eiti Venesuelos prezidento pareigas ir užsibrėžęs įgyvendinti „šviesius socializmo idealus“. Ta pati *Smartmatic* skaičiavo balsus ir pateikė dabartinius JAV prezidento rinkimų rezultatus. Padarinių nebūna be priežasčių.

Teigiama, esą JAV balsų skaičiavimo sistema ir programinė įranga prižiūrima bei palaikoma Ispanijoje. Ten priimami galutiniai sprendimai dėl skaičiavimo rezultatų ir dėl skelbtinos informacijos. Rinkimų duomenys automatiškai persiunčiami DNS adresais, kurie leidžia teigti, kad kompiuteriai yra *Scytl* būstinėje Barselonoje, *Smartmatic* Londone ir Pietų Uralo valstybiniame universitete Čeliabinske (Rusija).

Jeigu taip, tuomet nenuostabu, kad per šiuos rinkimus demokratai rengėsi „mėlynajai bangai“ visų Jungtinių Amerikos Valstijų mastu. Demokratų partijos kritikai stebisi: keista, kodėl žadėtas „mėlynasis cunamis“ taip ir neatslinko, juk visi parengiamieji darbai buvo atlikti, sistema išbandyta ir suderinta.

Žadama, kad artimiausi ketveri metai bus skirti rinkimų sistemos tobulinimui, nes kol kas rezultatas itin nemalonus – auga nepasitikėjimas, didėja visuomenės susiskaldymas, kyla grėsmė pačioms demokratinėms institucijoms.³³

Natūralu, kad keliama vis daugiau klausimų dėl rinkimų patikimumo, nes demokratijos pagrindas yra pasitikėjimas ir skaidrumas, o ne ultimatyvūs reikalavimai užsičiaupti ir prisitaikyti.

Keistos metonimijos

Rašau šiuos žodžius, dar nenutilus ginčams dėl JAV prezidento rinkimų painiavos. Pavyzdžiui, JAV valstybės sekretorius Mike'as Pompeo pareiškė, kad bus sklandžiai pereinama į antrąją prezidento Trumpo

kadenciją. Oponentai tokius teiginius pavadino ne tik nepagrįstais, nes laimėjo Bidenas, bet ir griaunančiais JAV demokratiją.³⁴ Dabartinis Amerikos prezidentas kaltinamas „gėdingu elgesiu“, neva trukdo sklandžiai perimti valdžią ir valstybės institucijų kontrolę.

Visai nesvarbu, kuri politinio istebliškumo dalis ar žurnalistų grupuotė yra prieš Trumpą, o kuri prieš Bidoną. Svarbiausia užtikrinti teisingumą, rinkimų skaidrumą, išsiaiškinti klaidas, patvirtinti arba išsklaidyti abejones. Pavyzdžiui, Džordžijos valstijos sekretorius Bradas Raffensperge'as oficialiai pranešė, kad visos rinkiminės apygardos kruopščiai, dalyvaujant stebėtojams ir teisėsaugos pareigūnams, rankomis perskaičiuoja balsavimo rezultatus, tikrina kiekvieną biuletenį.³⁵

Per pirmuosius prezidentinius debatus jų vedėjas Chrisas Wallace'as, narsiai puolęs Trumpą (tuo nesunku įsitikinti, nes įrašas vis dar pasiekiamas), paklausė Bideno: „Ar Jūs paraginsite savo šalininkus, kad išliktų ramūs, kol balsai bus skaičiuojami, ar įsipareigojate neskelbti savo pergalės, kol nebus pateiktas nepriklausomas rinkimų (rezultatų) patvirtinimas?“ Bidenas atsakė: „Taip.“ Tačiau pažadėti yra lengviau, negu tą pažadą tesėti.

Nors balsai buvo vis dar skaičiuojami, Bidenas kartu su savo komanda pareikalavo perduoti jiems valstybės valdymą. Kalbama ne už ar prieš Bidoną, Trumpą ar kurį kitą asmenį, bet apie pažadus ir nustatytos tvarkos laikymąsi.

„Taikieji“ demokratų partijos šalininkai ir jų sąjungininkai, švęsdami pergalę, rengia pogromus, puldinėja pareigūnus, marodieriauja. Pavyzdžiui, Oregono valstijoje, Portlande, Multnomaho rinkiminėje apygardoje anarchistai, nekenčiantys Trumpo, užpuolė Bideno atstovų būstinę, ją nuniokojo bei „papuošė“ necenzūriniais užrašais „F-Trump, f-Biden, death to America.“³⁶

Beje, šią vasarą Vilniuje surengtame BLM (*Black Lives Matter*) palaikymo mitinge mūsų pareigūnams į veidus buvo baksnojama šūkiais „Fuck the police“.³⁷ Kaip išaiškino kompetentingi ekspertai, čia visai ne nusikaltimas, o solidarumo akcija, o toks užrašas – tai tik metonimija, vienos sąvokos pakeitimas kita.

Tačiau kokią gi sąvoką pakeitė visiems žinomas necenzūrinis f-? Gal rusišką atitikmenį?

JAV istorijoje dar nėra buvę, kad pagrindiniai masinio informavimo kanalai cenzūrotų kol kas savo pareigas vis dar einantį prezidentą, išjungtų tiesioginį eterį, kai jis kreipiasi pats arba jo komandos nariai. Pakako Baltųjų rūmų spaudos atstovei Kayleigh McEnany per susitikimą su žiniasklaida oficialiai pranešti, kad bus pradėta patikros ir balsų perskaičiavimo procedūra, kaip visi pagrindiniai televizijos kanalai skubiai nutraukė tiesioginę transliaciją. Periodiniai leidiniai, pradedant *The New York Times*, baigiant *The Washington Post*, pratrūko kaltinimais Baltųjų rūmų atžvilgiu.

Ar kada nors būta tokios susiskaldymo gilybės ir, atrodytų, nebeįveikiamo susipriešinimo? Net 1860-ieji, prieš prasidedant pilietiniam karui JAV, atrodo tikras harmonijos etalonas, palyginti su tuo, kas vyksta šiomis dienomis. Anuomet JAV universitetų studentai dar nebuvo apsėsti jakobinų teroro idėjos, nevartė statulų, vietoj jų keldami stabus masiniams žudikams, tokiems kaip Maximilienas Robespierre'as. Juodmarškiniai smogikai nekaldžiojo iš valstijos į valstiją, puldinėdami policijos pareigūnus, niokodami miestų ir miestelių centrus. Tais „neprogresyviais“ laikais net demokratų partijai atstovaujantys politikai masiškai nenutraukdavo finansavimo teisėsaugos pareigūnams, nedraudė gaudyti žmogžudžių, prievartautojų, marodierių, nesvarbu, kokia jų odos spalva. O žurnalistai pliekėsi tik spaudos puslapiuose. Tokia viską apimanti provokacijų, melo, tikrovės neigimo, kliesių skleidimo lavina tikrai nebuvo kilusi.

Pavyzdžiui, nebuvo nebaudžiamai atvirų raginimų bei grasinimų nužudyti JAV prezidentą, susidoroti su jo artimaisiais, kad ir kaip nepatiktų išrinktasis Baltųjų rūmų šeimininkas. Nei Benjaminas Harrisonas, priėmęs JAV ekonomikai kenksmingus sprendimus, sukėlusius 1893 m. krizę, nei Richardas Nixonas, 1972–1974 m. tapęs visuotinio pasipiktinimo ir paniekos objektu, nesulaukė tokio JAV pramogų industrijos įžymybių „dėmesio“ kaip Trumpas.

Vienas toks „juokelis“ ištransliuotas šių metų lapkričio 8 dieną animaciniame seriale „Šeimos bičas“

(*Family guy*). Siužetas buikai primityvus – Donaldas, Melania ir viceprezidentas Mike'as Pence'as pasikaria kalėjime. „Fantazijos“, „pokštai“, „performansai“ šia tema nenutrūko per visą Trumpo kadenciją. Štai keli pavyzdžiai iš daugybės: Johnny's Deppas teiravosi, kada pagaliau bus nužudytas JAV prezidentas, bet, atrodo, sužlugo pats Karibų „piratas“, nes, užuot nudaigojęs pirmąjį valstybės asmenį, prikūlė savo paties kažkeintą žmoną, todėl yra išmestas ir iš kino pramonės... Mickey's Rourke'as drąsinosi sudorosiąs Trumpą pats asmeniškai, daug kartų prezidentą įžeidinėjo, vis kartodamas absurdiškus grasinimus.³⁹ Madona viešai dėstė trokštanti susprogdinti Baltuosius rūmus.⁴⁰ Robertas De Niro sakė norintis trenkti JAV prezidentui antausį, o Kathy Griffin pozavo su nupjautos Trumpo galvos imitacija.⁴¹ Kairuoliškas internacionalas abiejoje Atlanto pusėse džiugiai tokią „drąsą“ palaiko.

Galbūt yra politinių personažų, kuriais kūrybinių industrijų asai nuoširdžiai žavisi? Be abejo, yra, pavyzdžiui, animacinių filmų kanalo *Cartoon Network* populiariame seriale „Galingosios mergaitės“ (*Powerpuff Girls*) pristatytos dvi naujos superherojės – demokratų senatorė Kamala Harris ir Džordžijos valstijos gubernatoriaus rinkimus pralaimėjusi Stacey Abrams.⁴² Abi galiūnės rūpinasi teisingumu ir baudžia blogus tipus, matyt, respublikonus...

Jeigu neapdairiai pasidomėtumėte, kas nutiktų, tarkime, jei kokia nors nuvytusi kino „žvaigždė“, tapusi politine aktyviste, pozuotų, laikydama rankose nupjautą Obamos galvos imitaciją arba animaciniame seriale kas nors pavaizduotų Bideną su Jill, pasikorusius kalėjime, konkretaus atsakymo sulauktumėte labai greitai. Ne tik kairysis flangas kaltintų „rasizmu“, „fašizmu“, atvirai grasindamas susidoroti, bet ir teisėsauga nedelsdama imtųsi veiksmų, nes raginimai ar grasinimai nužudyti JAV prezidentą yra federalinis nusikaltimas, už kurį numatyta baudžiamoji atsakomybė (net įkalinimas iki 5 metų).⁴³ Antai muzikos grupės *Creed* dainininkui Scottui Stappui privaćiai tarp keturių akių leptelėjus, kad mielai nudėtų Obamą, įskundė vyrą jo paties žmona, o specialiosios tarnybos akimirksniu suėmė „grasintoją“. Na,

bet ir šiuo atžvilgiu Trumpas tapo išimtimi, nes nė vienos iš minėtų antitrampinių įžymybių Temidės ranka nenubaudė net už viešus grasinimus.

Selektyvinis teisingumas uoliai įgyvendinamas. Antai vienas iš Obamos kritikų, rašytojas, kino režisierius Dineshas Josephas D'Souza asmeninius 20 000 dolerių 2014 m. pervedė savo bičiulio Wendy'o Longo (ne demokratų partijos nario) politinei kampanijai paremti. D'Souza'i nedelsiant užvesta byla dėl neteisėtos finansinės paramos, tais pačiais 2014 m. jis pasodintas į kalėjimą. O kai 2018 m. gegužės 31 d. prezidentas Trumpas jį reabilitavo, amerikiečių kairysis aktyvas netvėrė įtūžiu. Bet štai kitas pavyzdys: milijardierius Ahmadas Andy's Khawaja (Libano ir JAV pilietis) „buvo sulaikytas, Lietuvos teisėsaugai sulaukus JAV Teisingumo departamento prašymo. Jungtinėse Valstijose įtariama, kad A. Khawaja buvusios kandidatės JAV prezidento rinkimuose Hillary Clinton rinkimų kampanijai neteisėtai pervedė 3,5 mln. JAV dolerių.“⁴⁴ Netrukus Andy's paleistas už užstatą. Pasitikslinkime: tie patys įstatymai vieniems galioja, o kitiems ne? Aiškinama, esą ši byla turinti politinę potekstę. Bet šis procesas galimai inicijuotas visai ne dėl neteisėtos paramos Clinton, bet dėl to, kad minėtas verslininkas vieną milijoną dolerių pervedė ir Trumpo prezidentinės inauguracijos fondui...⁴⁵

Visai neseniai Michelle Obama asmeninėje *Twitter* paskyroje tiesiai šviesiai pasiūlė neužmiršti milijonų amerikiečių, kurie balsavo, pasak jos, „už melą, neapykantą, chaosą ir susiskaldymą“. Išeitų, dabar Jungtinėse Amerikos Valstijose jau baustinas laisvas balsavimas už norimą kandidatą? Tiesa, kilus nuostabai, net pasipiktinimui, Obamos sutuoktinė kiek sušvelnino savo įrašus. Užtat aktorius Johnas Cusackas, nevyniodamas žodžių į vatą, trečdalį šalies gyventojų išvadino naciais, jo paties žodžiais tariant, mirtinai priešais. Michaelas Simonas, buvęs Obamos administracijos analitikas, sudarė duomenų bazę, pavadintą „Trumpo atskaitomybės projektas“, – ten surašyti visi, pasak vienos iš demokratų partijos lyderių Alexandros Ocasio-Cortez, „Trumpo sikofantai“, atseit skundikai, intrigantai, veidmainiai... *The Washington*

Post žurnalistė Jennifer Rubin tvirtina, kad Trumpą palaikiusieji neturi teisės... dirbti kokį nors valstybinį darbą, gauti pareigas korporacijose ar universitetuose, tokius apskritai turėtų ignoruoti išauklėta visuomenė. Roberto Reicho, buvusio Obamos patarėjo, manymu, kai „*visas šis košmaras pasibaigs, reikės įkurti Tiesos ir susitaikymo komisiją, kuri išsiaiškins ir įvardys kiekvieną valdžios atstovą, politiką, administratorių ir žiniasklaidos magnatą, kurių gobšumas ir bailumas sukėlė minėtą katastrofą*“. Verslininkas Richardas Williamas Costolo, buvęs generalinis Twitter direktorius, pareiškė, kad savanaudžiai kapitalistai patys pirmieji bus išrikiuoti prie sienos ir sušaudyti, vykstant neišvengiamai revoliucijai, o jis pats asmeniškai mielai transliuos ir komentuos egzekucijų vaizdus. Bhaskaras Sunkara, žurnalo *Jakobin* steigėjas, pareiškė, kad pateisina Romanovų dinastijos mažų vaikų nužudymą revoliucijos labui... Visa tai XX a. kartota jau daug sykių. Nieko nepasimokyta.

...Liudytojai daug kartų perspėjo, kas dedasi, surinko įkalčius, pateikė daugybę šiurpių faktų, pavyzdžiui, Rhoda Power studijoje „Teroras, į valdžią atėjus bolševikams“ (*Under the Bolshevik Reign of Terror*“. New York. McBride. Nast & company ltd. 1919), Arthuras Koestleris knygoje „Tamsa vidury dienos“ (*Darkness at Noon*. Macmillan. 1940) ir daugybė kitų, išdrįsusių prabilti. Ėjimas leftistinio pragaro ratu kartotas jau nesyk – esą žmonės nusipelno tik paniekos, nes yra bailiai. Įžeidžiantys epitetai, priklausomai nuo vietos ir aplinkybių, gali keistis, pavyzdžiui, drėbtelint klintonišką *apgailėtini* (*deplorables*). Valdyti žmogiškščius, vadinamus „rasistais“, „seksistais“, „islamofobais“ ir (kaipgi be bolševikinės klasikos!) „fašistais“ gali tik visiškai jokių skrupulų neturintys asmenys. Visa kita yra gryniausi plepalai, literatūra, filosofija ir panaši muzika kvailiams. Kadangi „menkaverčiai“ žmonės prilyginami kriminaliniams nusikaltėliams, geriausia būtų visą šalį paversti kalėjimu, mat gyvenimas jame tokiems netikėliams yra pats tinkamiausias. Patekusiems į kalėjimą niekas daugiau neberūpi, už juos galvoja kiti. Netekusieji laisvės išvaduojami nuo rūpesčių, kankinančių savarankiškus, mąstan-

čius ir atsakingus žmones. Todėl leftistai nuoširdžiai neapkenčia „vienaaukštės Amerikos“ ir priemiesčių gyventojų, ūkininkų, smulkių ir vidutinių verslininkų, visų, kurie gyvena savo galva ir nieko nekaulija iš valdžios. Leftistams nepatinka krikščionių tikėjimas, tradicijų laikymasis, pagarba praeičiai ir kritiškas dabarties vertinimas, atsargumas utopinių pažadų atžvilgiu. Kaip ir darbščios rankos, užimtos darbu, o ne ištiestos išmalдай. Jie nuolatos išsigalvoja bei vaizduoja nepalaujamas kovas – „kilnieji laukiniai“ prieš „kolonizatorius“, Rytai prieš Vakarus, „nuskurdinti Pietūs“ prieš „sočią Šiaurę“, kaimas prieš miestą ir taip toliau. Menamų „kovų“ fronto linijos braižomos bet kur ir bet kaip.

Viskas, ką mėginama įbrukti (beje, ir pas mus, Lietuvoje) kaip „naująją normą“, iš tikrųjų yra pačių kai kurių daugybę dešimtmečių peršamos senienos, keičiami nebent nuzulinti lozungai. Bolševizmo dvasna gyva, totalitarizmas sugrįžta septynmyliais žingsniais.

Nepadarytų išvadų šimtmetis

Jau daug savaičių tęsiasi protestai kaimyninėje Gudijoje. Žmonės suimami ir uždaromi vien todėl, kad nešasi nacionalinę simboliką. Jokių svastikų, jokių komunistinių penkiakampių žvaigždžių ar kūjų su pjautuvais mitinguose nematyti. Miestai nesiaubiami, automobiliai nepadeginėjami. Parduotuvės neplėšiamos. Milicijos nuovados neniokojamos, nepuolami net tardymo izoliatoriai, kalėjimai, bandant išlaisvinti žiauriai kankinamus, prievartaujamus sulaikytuosius, įkalintuosius. Nors aukos – oficialiai pripažinti žuvusieji kartu su neva „dingusiais be žinios“ – skaičiuojamos dešimtimis, tarp jų nėra nė vieno milicininko ar kagėbisto. Tik civiliai, dalis iš kurių niekaip nesusiję su protestais, tapę atsitiktinėmis aukomis. Antai Minsko gyventojas Romanas Bondarenko šių metų lapkričio 11 dieną išėjo į savo daugiabučio namo kiemą. Ten jį sučiupo civilių rūbais apsirengę asmenys su kaukėmis, bet ne tokio- mis, kokios gelbsti nuo koronaviruso, išvežė nežinoma kryptimi ir mirtinai uždaužė. Kai į centrinį Minsko vidaus reikalų skyrių buvo iškviesta greitoji pagalba,

medikai niekuo padėti nebegalėjo. Trisdešimt vienerių metų piešimo mokytojas Bondarenko mirė lapkričio 12-osios vakare. Protestuose nedalyvavo, politika nesidomėjo.⁴⁶ Tiesiog dar viena rutininė žmogžudystė, įvykdyta Lukašenkos režimo.

Beje, Jungtinėse Amerikos Valstijose įvairių kairės pakraipų smogikai ir „idėjiniai“ prisiplakėliai, dažniau tiesiog marodieriai, jau daug mėnesių niokoja miestus, valdomus demokratų, – nuo San Francisko, Sietlo iki Pitsburgo, mosuodami komunistine simbolika. Nusiaubti ištisi kvartalai, padaryta daugiamilijoninė žala. Skelbiamos „laisvosios zonos“, kuriose užgrobėjai veikia bolševikiniu stiliumi. Iš esmės pradėtas policijos pareigūnų „medžioklės sezonas“. Antai Los Andžele 2020 m. rugsėjį užpultas patrulinis policijos automobilis, pašauti du pareigūnai. Trumpas, pasipiktinęs tuo, kas įvyko, savo *Twitter* paskyroje parašė: „*Tuos gyvulius būtina griežtai nubausti.*“ Bematant kilo įtūžio banga – kaip jis drįsta svaitytis tokiais žodžiais? Pasipylė kaltinimai „rasizmu“, mat aprašant išskirtinius nusikaltėlio požymius, be kita ko, nurodyta, o ir policijos pateiktame vaizdo įrašo plika akimi matyti, kad šis yra „juodaodis“.

Nusikaltėlių bakchanalijas JAV konjunktūrinė žiniasklaida vadina „*taikiais protestais*“. Tačiau, kai 2020 m. lapkričio 14 d. Vašingtone į palaikymo žygį susirinko Trumpo šalininkai, vėl pasipylė kaltinimai rasizmu, netolerancija, smurtu, nors demonstrantai nesiaubė gatvių, neplėšė parduotuvių, nepadeginėjo automobilių, nepuldinėjo policijos pareigūnų... Būtent „antifašistiniai“ smogikai, palaukę, kol pasibaigs mitingas, pradėjo puolimą.⁴⁷ Jauni, gerai imitę žaliūkai, dangstydamiesi šūkiu *Black Lives Matter*, nors demonstrantai tam neprieštaravo, užpuolė senyvo amžiaus žmones, šeimas su vaikais, t. y. tuos, kurie negali pasipriešinti arba stengsis išvengti bet kokio susidūrimo.⁴⁸ Žiniasklaida ir vėl užmerkė akis arba melavo apie „*prasiveržusį smurtą*“, nematydama reikalo pranešti, kad ne Trumpo šalininkai puldinėjo savo oponentus, bet leftistai ir jų sąjungininkai smurtavo prieš demonstrantus, jau pasibaigus eitynėms. Jokie akivaizdūs faktai, vaizdo įrašai, liudyto-

jų parodymai demokratams nerūpi. Dėl visko visada kalti tie, kuriuos kairieji pravardžiuoja „rasistais“, „fašistais“ ir „dešiniaisiais radikalais“. Antai Mičigano valstijos generalinė prokurorė Dana Nessel net ieškinį dėl pažeidimų per rinkimus pavadino rasistiniu,⁴⁹ nors jame kalbama ne apie rasę ar odos spalvą, bet akcentuojamas įstatymų ir tvarkos nesilaikymas.

2020 m. vasarą net „pažangieji“ televizijos kanalai pripažino, kad, remiantis statistikos duomenimis, policijos pareigūnų užpuolimų ir nužudymų padaugėjo 28 proc., palyginti su 2019 m.⁵⁰ Tačiau griežtai atsisakoma kryptingus, kruopščiai parengtus užpuolimus, žmogžudystes sieti su vadinamaisiais „taikiais protestais“, labiau primenančiais riaušinių išpuolius. Atseit masinė propaganda, nukreipta prieš policiją, nedaro tam jokios įtakos. Tokių protestų bangai atsiritus iki Jungtinės Karalystės, išpuolių prieš policijos pareigūnus vien Londone padaugėjo 38 proc. Savaiame suprantama, politinio korektiškumo virtuozei dėl to irgi kaltina „*radikalius dešiniuosius ekstremistus.*“⁵¹

Keisčiausia, kad pilietinę nesantaiką palaiko, netgi kursto pati demokratų partija. Kai kartu su kitais riaušininkais buvo suimta Niujorko mero, komunisto Billo de Blasio dukra, dvidešimt penkerių metų Chiara, tėtušis ne tik asmeniškai išvadavo ją iš daboklės, bet ir *urbi et orbi* pareiškė, kad didžiuojasi dukters „žygdarbiais“. O *Twitter* ne tik cenzūravo, paprasčiaiu tariant, ištrynė Niujorko policijos seržantų sąjungos (labdaringos asociacijos) žinutę šiuo klausimu, bet apskritai panaikino pačios organizacijos paskyrą, nes joje oficialus pareigūnų atstovas išdrįso parašyti: „*Kaip Niujorko policijos departamentas gali apsaugoti miestą nuo riaušės keliančių anarchistų, jeigu mero dukra yra viena iš jų? Dabar mes žinome, kodėl jis draudžia mobilizuoti raitąją policiją ir neleidžia Niujorko policijos departamentui vykdyti savo pareigų.*“

Tokia informacijos blokada vyksta jau ne pirmus metus. Pranešimai apie asmenų, priklausančių kairiesiems, nusižengimus, atvirai nusikalstamą veiką yra cenzūruojami, blokuojami, ištrinami, vadinami „klaidinančiais“, „melagingais“, nesvarbu, kokie sva-

rūs įrodymai, patikrinti faktai būtų pateikiami.

Fermerių, angliakasių, automobilių pramonės darbuotojų tarp vadinamųjų taikių protestuotojų nematyti. Kaip kadaise Karlas Marxas su Friedrichu Engelsu nė dienos nedirbo sunkaus fizinio darbo, taip ir JAV miestus siaubiantys „taikūs protestuotojai“ daugeliu atvejų nėra bandę nei dirbti samdiniais, nei kurti savo verslą.

Kairiojo internacionalo atstovai, atvykę į Vašingtoną iš įvairių JAV valstijų ar net užsienio valstybių (sovietinė propaganda tokius vadino „internacionalinėmis brigadomis“), šaukia: „*Mirtis Amerikai!*“ Entuziastingai tam pritaria viso pasaulio venesuelos su šiaurės korėjomis. Trumpo šalininkai skanduoja „*Pardarykime Ameriką vėl didžią!*“ Štai ir visas skirtumas.

Tiesa, leftistų keliama „revoliucija“ kartais atsiskiria prieš juos pačius. Pavyzdžiui, štai kas nutiko Portlando miesto įgaliotinei Jo Ann Hardesty, besąlygiškai palaikančiai judėjimą *Black Lives Matter* ir griežtai reikalaujančiai panaikinti policijos, kurią ji vadina „rasizmo“ irštva, finansavimą. *Lift* taksistas, šią „revoliucionierę“ vežęs iš kazino, sukėlė konfliktą. Hardesty, supratusi, kad asmeniniam jos saugumui kilo pavojus, savo bendražygių pagalbą, aišku, nesišaukė, iškart paskambino policijai. Tuo metu, kai skambino, taksi automobilis, keleivės laimei, buvo jau ne Portlande, kurio teisėsaugos pareigūnams nutraukti finansavimą asmeniškai rūpinosi miesto įgaliotinė, bet Vašingtono valstijoje, todėl buvo kam atsilipti numeriu 911 ir policininkų ekipažas atskubėjo vaduoti taksisto užpultos aktyvistės.⁵² Savaiame suprantama, pareigūnams Hardesty nepadėjo, nes ir toliau nuosekliai kovoja su „*rasistais policininkais*“. Tai nėra vienintelis atvejis ar keistas nesusipratimas, kai tie, kurie pareigūnus keikia, reikalaudami juos išvaikyti, ima šauktis policijos pagalbą, nors vėliau ir vėl narsiai bando ją „suspenduoti“...

Tačiau grįžkime prie aistras keliančių rinkimų. 2000-aisiais, vykstant kovai tarp Alo Gore'o ir George'o Busho, „progresyvioji“ žiniasklaida akivaizdžiai rėmė Gore'ą, Bushas buvo nuolatinis jos išpuolių taikinys, pajuokos objektas. Nelaukdami, kol bus

patvirtinti rinkimų rezultatai, prezidentu žurnalistai paskelbė demokratą Gore'ą. Tarp kitko, demokratų partija, nepatenkinta pernelyg menku saviškio atotrūkiu, reikalavo perskaičiuoti balsus, o įtampas epicentru tapo Floridos valstija.⁵³ Dėl JAV prezidento rinkimų ypatumų susiklostė tokia padėtis, kad būtent šioje valstijoje buvo sprendžiama, kas taps valstybės vadovu. Trisdešimt šešias dienas tęsėsi politinė ir teisinė kova, siekiant išsiaiškinti, kas bus oficialiai patvirtintas prezidentu. Demokratų partijos reikalavimas buvo patenkintas, balsai suskaičiuoti iš naujo. Nežymia persvara laimėjo Bushas. Šie rinkimai vadinami ypatingais, nes balsų skirtumas, nulėmęs galutinį rezultatą, buvo pats mažiausias per visą JAV prezidento rinkimų istoriją, – pergalę lėmė vos keli šimtai Floridos valstijos balsų.⁵⁴

Prieš dvidešimt metų, nepaisant aršios politinės konkurencijos, vis dėlto dar būta suvokimo, kad nevalia pjudyti šalies piliečių tarpusavyje. Nors yra ginčytinų klausimų, bet dėl jų galima pasiekti kompromisą, labai svarbu išsaugoti pasitikėjimą rinkimų sistema... Tiesa, tais laikais perimti demokratų partijos vairalazdę dar nesiveržė, bent jau ne taip agresyviai veržėsi socialistai, nebuvo sudarinėjami ir asmenų, parėmusių Bushą, sąrašai, atvirai grasinant ostrakizmu ar net susidorojimu. O dabar Bernis Sandersas, atvirai skelbiantis „*socialistinę JAV darbotvarkę*“, toli gražu nėra vienišas tarp demokratų. Slinktis kairėn ir vis labiau plečiamas atotrūkis nuo klausimų, dėl kurių galima sutarti su respublikonais, didina jau ne krizės, o rimto politinio konflikto tikimybę.

Šimtas trys kairiųjų sukurto pragaro metai, nepaliaujamai diegiant „utopiją“ ir meluojant apie „idealizmą“, nieko neišmokė. Kartojamas tas pats 1917 m. bolševikinio perversmo kursas. Veidai ir vardai kiti, tačiau esmė tokia pati. Greičiau nei tikimasi bus įveiktas menkutis atstumas nuo Trumpo šalininkų (arba „liaudies priešų“) sąrašų sudarymo iki raginimų „*Sušaudyti kaip pasiutusius šunis!*“ (rus. *Расстрелять как бешенных собак!*) Tačiau rėksmingi kairiosios „darbotvarkės“ šalininkai netruks pereiti prie graužiai isteriškų klyksmų: „*Praneškite draugui Stalinui,*

kad esu nekaltas, įvyko baisi klaida!“ Arba Berniui Sandersui / Kamalai Haris / Ilhanai Omar / Rašidai Tlaib – nelygu, kaip pasisuks nebolševikų pjautynės tarpusavyje dėl valdžios. Bet pasigailėjimo prašymų niekas nesiklausys ir nebus kam tuos revoliucionierius gelbėti.

Už Bideno nugaros besistumdantys įvairaus kraštutinumo politiniai veikėjai žada „*radikalią transformaciją*“. Socialistinė ideologija JAV suvešėjo ne vakar – šia linkme einama ilgai ir nuosekliai, tačiau lūžis įvyko, į kraštutinį kairiųjų flangą persimetus demokratų partijos vadovybei.⁵⁵ Be abejo, nuosaikieji demokratai niekur nedingo, bet jų balso vis mažiau klausomasi. Pavyzdžiui, dabartinė JAV Atstovų rūmų narė, buvusi Centrinės žvalgybos agentūros analitikė demokratė Elissa Slotkin ragina neleisti kairiesiems radikalams galutinai užvaldyti demokratų partijos. Dabartinių rinkimų rezultatai, jos manymu, yra nuviliantys, o demokratų partijos slinktis socializmo link labai pavojinga visuomenei ir valstybei. Antai politinė programa, kurią žadama įgyvendinti, gali paprasčiausiai sužlugdyti sveikatos apsaugos sistemą.⁵⁶

Iliustratyvus Alfredo Charleso Sharptono pavyzdys. Vadinamasis „pilietinių teisių aktyvistas“ ir viena ryškesnių viešųjų figūrų, besąlygiškai remiančių JAV demokratų, nusprendė pamokyti Floridoje gyvenančius pabėgėlius iš Kubos. Sharptono manymu, jų įtaka šioje valstyje pernelyg didelė. Ypač blogai, kad kubiečiai, Sharptono įsitikinimu, nieko nesupranta apie socializmą, todėl neteisingai balsavo per JAV prezidento rinkimus.⁵⁷ Taip jis atsiliopė apie žmonės, rizikavusius gyvybe, kad ištrūktų iš kastraitų valdomos Kubos. Paralelės su vokiečiais, neįtikėtinais būdais bandžiusiais pabėgti iš socialistinės Rytų Vokietijos (daug bėglių nužudyta), būtų beprasmės. Kairuoliškumas be kitų „kenksmingų“ dalykų bando uždrausti ir pačią tikrovę. Tačiau kubiečiai, gyvi pasiekę JAV krantus ir ten įsikūrę, viską kuo puikiau prisimena ir supranta, kuo kairuoliai pavers jų išsiurbėjimo šalį. Plaukti iš Floridos nebebus kur.

Lygiai taip pat beprasmiška šmaikštauti „pasakyk kas tavo draugai ir aš pasakysiu, kas tu“. Oficialus ko-

munistinės Kinijos ruporas skelbia, kad sostinė Beidžinas yra „probaideniškas miestas“.⁵⁸ Komunistiniai propagandininkai džiūgauja, kad Jungtinės Valstijos daugiau nelaikytinos civilizuočiausia ir stabiliausia šalimi.⁵⁹ Tuo pat metu Čilė, Kolumbija, Ekvadoras ir Peru oficialiai pareiškė,⁶⁰ kad neleis Kinijos Liaudies Respublikai toliau šeiminkauti jų teritoriniuose vandenyse. Marksistinės suirutės liūne nuskandintos Venesuelos Bolivarų Respublikos diktatorius Nikolas Maduro Morosas stebisi rinkimais, vykstančiais JAV. Kaip civilizuotų, pačių teisingiausių ir nepriekaištingai vykdomų rinkimų etaloną jis nurodė savo valdomą šalį.⁶¹ Be jokios abejonės, Venesuelos Bolivarų respublikos socialistai vienbalsiai prieš Trumpą. Irano ajatoloms pats tinkamiausias kandidatas yra Bidenas.⁶²

Kaip visa tai siejasi su Lietuva? Tiesiogiai. Šių metų lapkričio 4 d. Rusijos užsienio reikalų ministras Sergejus Lavrovas, per vaizdo konferenciją kreipdamasis į Europos Tarybos ministrų komiteto sesijos dalyvius, pareikalavo, kad Europos Taryba nežiūrėtų „*pro pirštus*“ į rusų ar rusakalbių diskriminaciją Ukrainoje ir Baltijos šalyse. Milijonai diskriminuojami, nes jie yra rusai arba rusiškai kalba, o tai XXI amžiaus apartheidas, – teigė ministras.

Ilgus dešimtmečius girdime tuos pačius užkeikimus – „apartheidas“, „diskriminacija“, matome tą patį scenarijų – suteikiama „internacionalinė“ Maskvos pagalba, atskuba „gelbėtojai“ su karinėmis uniformomis be atpažinimo ženklų... Kremlius vis dar negali patikėti savo sėkme, kad pagaliau išmušė jo žvaigždžių valanda – tokio masto kvailybės, galbūt peraugsiančios net į taip trokštamą nacionalinę didžiosios konkurentės savižudybę, jis negalėjo prognozuoti.

Atleiskite už sarkazmą, bet jeigu įvykiai vinguriuos dabartine vaga, nenorimo pripažinti ir atminti ankstesnio istorijos kurso kartojimas taps vis labiau neišvengiamas. Ideologija sukelia pasekmes. Visas pasaulis gali būti paverstas globaliu Somalium, jeigu kairiesiems – atitinkamai daliai demokratų partijos veikėjų su laikiniais jų sąjungininkais – pavyks Jungtines Amerikos Valstijas paversti eiline zimba-

bvizacijos auka. Juk taip jau daug kartų nutiko: vienu pjudymas su kitais, elitų neadekvatumas, specialiųjų tarnybų intrigos, priešų sąrašų skelbimas, tinkamu laiku tinkamoje vietoje išdygstantis „raudonasis partizanas“, „karštas socializmo šalininkas“, eilinis robertas gabrielis mugabė, suteikiama „nesavanau-diška Kinijos komunistų partijos pagalba“. Galų gale įsteigiamas „revoliucinis“ dirbančiųjų, mokesčius mokančiųjų, pridėtinę vertę kuriančiųjų Gulagas...

Patirties yra, energijos netrūksta. Kairiajame JAV demokratų partijos politikos flange vis garsiau aidi raginimai nedelsti, griebtis ryžtingesnių veiksmų. Pavyzdžiui, JAV Atstovų rūmų narė Alexandra Ocasio-Cortez teigia, kad būtent dabar pats tinkamiausias metas pradėti revoliuciją – kitas reikalas, kas tokią idėją palaiko ir kiek pasekėjų pasiryžę pasiaukoti dėl „revoliucinių idealų“.⁶³ Intensyvėja šūksniai, kad užteks ir lėtai slenkančios detroitizacijos. JAV Kongreso narė Rashida Tlaib, atstovaujanti Mičigano valstijai, tvirtina, kad būtina ne tik politinė, bet ir ekonominė revoliucija, kuri panaikins JAV kapitalistinę sistemą ir „atiduos valdžią į liaudies rankas“.⁶⁴

Žinoma, galima pašmaikštauti: verčiau gurkšnoki-me koka-kolą, kramsnokime kukurūzų spragėsius ir leiskime tiems ideologiniams maniakams eilinį kartą „susimauti“. Tačiau rizika pernelyg didelė, kaip jau atsitiko leninų su stalinais, pol potų, fidelių kastrų ir kitokių mengistų haile mariamų atvejais. Labiausiai norėtusi tikėti, kad beprasmės aistros šiandien verda, tiesiog įvykus laikinam nesusipratimui, tai nėra pavojingi sisteminiai, toli siekiantys, neprognozuojami ir nepageidaujami pokyčiai. Ar vis labiau gilės tarpusavio konfliktas, augs vidinis nestabilumas, ar bus pasiekta kompromiso, netrukus įsitikinsime.

Civilizacija kuriama šimtus metų, o sugriauti ją galima per vieną naktį.

Atrodytų, jau begalę kartų sakytą, kad JAV susiskaldžiusios ne dėl rasės, odos spalvos, lyties ar seksualinės orientacijos. Amerika susiskirsčiusi į protingus ir kvailius. Ir tik patys kvailiai susirieja tarpusavyje dėl rasės, odos spalvos, lyties ar seksualinės orientacijos...

- ¹ Ali Reid. FBI investigates 9 discarded military ballots in Luzerne County. *WFMZ TV, 69 News*, Sep 25, 2020. https://www.wfmz.com/news/area/poconos-coal/fbi-investigates-9-discarded-military-ballots-in-luzerne-county/article_0fe2b0bc-ff4b-11ea-b214-0b9be2666c9d.html
- ² Biden now leads Trump in Georgia, where the count continues. *The New York Times*, November 13, 2020. <https://www.nytimes.com/live/2020/11/05/us/us-election-results/as-the-counting-continues-biden-cuts-into-trumps-lead-in-pennsylvania-and-georgia>
- ³ Angela Coulombis. Gov. Wolf's coronavirus business waiver program was inconsistent, unfair, auditor says. *Spotlight PA*, Oct. 6, 2020. <https://www.spotlightpa.org/news/2020/10/pa-coronavirus-wolf-business-waivers-unfair-inconsistent-audit-complaints/>
- ⁴ Eric Heyl. PA Lawmaker To Gov. Tom Wolf: Resign Or Be Impeached. *Patch*, Jul 17, 2020. <https://patch.com/pennsylvania/cranberry/pa-lawmaker-gov-tom-wolf-resign-or-be-impeached>
- ⁵ Adam Hermann. FBI reportedly opens corruption investigation into Pennsylvania's approval of Mariner East project permits. *Philly Voice*, November 12, 2019. <https://www.phillyvoice.com/fbi-corruption-investigation-pennsylvania-gov-tom-wolf-approval-mariner-east-project-permits/>
- ⁶ <https://twitter.com/phillygodfather/status/1324423447158661120>
- ⁷ Josh Gerstein. Pennsylvania Republicans win Supreme Court order to enforce separation of late-arriving ballots. *Politico*, 11.06.2020. <https://www.politico.com/news/2020/11/06/pennsylvania-republicans-supreme-court-mail-ballots-434744>
- ⁸ Malachi Barrett. Trump campaign threatens lawsuit to stop Michigan vote counting. *Michigan Live*, Nov 04, 2020. <https://www.mlive.com/politics/2020/11/trump-campaign-threatens-lawsuit-to-stop-michigan-vote-counting.html>
- ⁹ Katherine Doyle. GOP demands Michigan vote count checks after machine glitch flips county to Trump. *MSN*, 11.6.2020. <https://www.msn.com/en-us/news/politics/gop-demands-michigan-vote-count-checks-after-machine-glitch-flips-county-to-trump/ar-BB1aM1Be>
- ¹⁰ There is Undeniable Mathematical Evidence the Election is Being Stolen. *The Red Elephants*, November 5, 2020. <https://theredelephants.com/there-is-undeniable-mathematical-evidence-the-election-is-being-stolen/>
- ¹¹ Madison Dapcevic. Was the Ballot of Deceased Man Named William Bradley Counted in Michigan? *Snopes*, 7 November, 2020. <https://www.snopes.com/fact-check/william-bradley-voted-dead/>
- ¹² <https://twitter.com/NVGOP/status/1324519752518131713>
- ¹³ Matt Zapotosky and Devlin Barrett. Barr clears Justice Dept. to investigate alleged voting irregularities as Trump makes unfounded fraud claims. *The Washington Post*, November 9, 2020. <https://www.washingtonpost.com>

- com/national-security/trump-voting-fraud-william-barr-justice-department/2020/11/09/d57dbe98-22e6-11eb-8672-c281c7a2c96e_story.html
- ¹⁴ Arijeta Laika. Election breathes new life into false 'dead voter' claims. *AP News*, November 11, 2020. <https://apnews.com/article/ap-fact-check-election-dead-voter-claims-fc7ba254fd37059f63ea764c18c2a4cb>
How Claims of Dead Michigan Voters Spread Faster Than the Facts. Run-of-the-mill clerical errors have been used as false evidence of voter fraud in Michigan. The New York Times, 2020.11.06. <https://www.nytimes.com/2020/11/06/technology/false-dead-michigan-voter-claims.html>
- ¹⁵ Kristine Frazao. Somali activist alleges years of widespread voter fraud in Minnesota. *7WJLA*, October 19th 2020. <https://wjla.com/news/nation-world/somali-activist-alleges-years-of-widespread-voter-fraud-in-minnesota>
- ¹⁶ Miranda Devine. Project Veritas uncovers 'ballot harvesting fraud' in Minnesota. *The New York Post*, September 27, 2020. <https://nypost.com/2020/09/27/project-veritas-uncovers-ballot-harvesting-fraud-in-minnesota/>
- ¹⁷ <https://www.youtube.com/watch?v=cqT2hH4VGs8>
- ¹⁸ Steven Overly. Pressure rises on Facebook, Twitter to rein in Trump as false claims spread. *Politico*, 11/04/2020. <https://www.politico.com/news/2020/11/04/social-media-election-aftermath-434120>
- ¹⁹ <https://twitter.com/USATODAY/status/1324521039595003904>
- ²⁰ Нина Ахметели. "Это были не выборы, это была война!" В Грузии подводят итоги голосования. *Русская служба Би-би-си*, 31 октября 2020. <https://www.bbc.com/russian/news-54764279>
- ²¹ Georgia protests: Tbilisi police fire water cannon at demonstrators. *BBC News*, 2020.11.9. <https://www.bbc.com/news/world-europe-54868053>
- ²² Texas official and 3 others indicted on 134 felonies in mail-in ballot fraud case. *ABC 13 Eyewitness News*, September 25, 2020. <https://abc13.com/texas-vote-by-mail-fraud-ken-paxton-in-ballot-gregg-county-commission-arrested/6544331/>
- ²³ David Daley. Ratf**ked: The True Story Behind the Secret Plan to Steal America's Democracy. *Liverigh*, 2016, 288 p.
- ²⁴ Jane Mayer. Dark Money: The Hidden History of the Billionaires Behind the Rise of the Radical Right. *Doubleday*, 2016, 464 p.
- ²⁵ Nancy MacLean. Democracy in Chains: The Deep History of the Radical Right's Stealth Plan for America. *Viking*, 2017, 368 p.
- ²⁶ Eric Eggers. Fraud: How the Left Plans to Steal the Next Election. *Regnery Publishing*, 2018, 256 p.
- ²⁷ Adrian Norman. The Art of the Steal: Exposing Fraud & Vulnerabilities in America's Elections. *Eleven Press*, 2020, 270 p.
- ²⁸ <https://www.warren.senate.gov/imo/media/doc/H.I.G.%20McCarthy,%20&%20Staple%20Street%20letters.pdf>
- ²⁹ Chris Cumming. Early Voting Shines Spotlight on Consolidated Voting-Equipment Market. Two private-equity-backed companies make the election equipment used by most U.S. voters. *The Wall Street Journal*, Oct. 28, 2020. <https://www.wsj.com/articles/early-voting-shines-spotlight-on-consolidated-voting-equipment-market-11603832059>
- ³⁰ <https://www.youtube.com/watch?v=NYnf1r8mXXs&feature=youtu.be>
- ³¹ Jude Joffe-Block False reports claim election servers were seized in Germany. *AP NEWS*, 2020.11.14. <https://apnews.com/article/fact-checking-9754011363>
- ³² <https://www.youtube.com/watch?v=SFCXPw1t17o>
- ³³ Richard L. Hasen. Election Meltdown: Dirty Tricks, Distrust, and the Threat to American Democracy. *Yale University Press*, 2020, 208 p.
- ³⁴ Alex Ward. Mike Pompeo undermined America's democracy in one press conference. *Vox*, November 10, 2020. <https://www.vox.com/2020/11/10/21558957/mike-pompeo-2020-election-trump-administration>
- ³⁵ <https://www.donaldjtrump.com/media/collins-presses-georgia-secretary-of-state-raffensperger/>
- ³⁶ Leah Anaya. National Guard activated in Portland due to 'early and severe rioting': 'F-Trump, f-Biden, death to America'. **Law Enforcement Today**, November 5, 2020. <https://www.lawenforcementtoday.com/national-guard-activated-in-portland-due-to-early-and-severe-rioting-f-trump-f-biden-death-to-america/>
- ³⁷ Jurga Bakaitė. LRT faktai. Ką reiškia „fuck the police”? *LRT*, 2020.06.12. <https://www.lrt.lt/naujienos/lietuvoje/2/1187542/lrt-faktai-ka-reiskia-fuck-the-police>
- ³⁸ <https://www.youtube.com/watch?v=jmzRksWdvpl>
- ³⁹ https://www.youtube.com/watch?v=veuEeVc_zE
- ⁴⁰ Jeremy Fuster. Madonna Thought About 'Blowing Up the White House,' Unloads F-Bombs in Speech. *The Wrap*, January 21, 2017. <https://www.thewrap.com/madonna-thought-about-blowing-up-the-white-house-unloads-f-bombs-in-speech-video/>
- ⁴¹ Kathy Griffin: CNN drops comic after 'sick' Trump stunt. *BBC News*, 31 May 2017. <https://www.bbc.com/news/world-us-canada-40108959>
- ⁴² <https://twitter.com/cartoonnetwork/status/1325257793444704256?s=21>
https://twitter.com/cartoonnetwork/status/1326324052361928705?ref_src=twsrc%5Etfw%7Ctwcamp%5Etweetembed%7Ctwterm%5E1326324052361928705%7Ctwgr%5E&ref_url=https%3A%2F%2Fwww.breitbart.com%2Fpolitics%2F2020%2F11%2F13%2Fcartoon-network-honors-stacey-abrams-kamala-harris-powerpuff-girls-character%2F
- ⁴³ <https://www.robertreeveslaw.com/blog/assassination-threats/>

- ⁴⁴ Dominykas Griežė. Lietuvoje sulaikyto JAV milijardieriaus byloje – netikėtas posūkis: A. Khawaja turėtų būti suimtas, bet jau džiaugiasi laisve. *Alfa*, 2020.10.30. <https://www.alfa.lt/straipsnis/50430645/lietuvoje-sulai-kyto-jav-milijardieriaus-byloje-netiketas-posukis-a-khawaja-turetu-buti-suimtas-bet-jau-dziaugiasi-laisve>
- ⁴⁵ Liudas Dapkus. Large US political donor in jail in Lithuania. *ABC News*, 21 September 2020. <https://abcnews.go.com/International/wireStory/large-us-political-donor-jail-lithuania-73145555>
- ⁴⁶ Ярослав Шимов. "Выйдешь во двор, а тебя убивают". Как погиб минчанин Роман Бондаренко. *Радио Свобода*, 13 ноября 2020. <https://www.svoboda.org/a/30945985.html>
- ⁴⁷ <https://twitter.com/i/status/1327748853475418112>
<https://twitter.com/i/status/1327768124465184768>
<https://twitter.com/i/status/1327737172925894656>
<https://twitter.com/i/status/1327745817269080064>
- ⁴⁸ <https://twitter.com/i/status/1327712898421059586>
<https://twitter.com/i/status/1327737656369840128>
<https://twitter.com/i/status/1327759618437689344>
<https://twitter.com/i/status/1327773169998995458>
<https://twitter.com/i/status/1327744558894026766>
- ⁴⁹ Dave Boucher. AG Nessel: Trump's baseless elections lawsuits essentially say 'Black people are corrupt'. *Detroit Free Press*. <https://eu.freep.com/story/news/politics/elections/2020/11/11/nessel-trump-lawsuits-black-people-corrupt/6251384002/>
- ⁵⁰ Bill Hutchinsom. Police officers killed surge 28% this year and some point to civil unrest and those looking to exploit it. *ABC News*, 22 July 2020. <https://abcnews.go.com/US/police-officers-killed-surge-28-year-point-civil/story?id=71773405>
- ⁵¹ Sam Francis. Met Police assaults: Attacks on officers up 40% during lockdown. *BBC News*, 19 August, 2020. <https://www.bbc.com/news/uk-england-london-53812587>
- ⁵² <https://www.youtube.com/watch?v=jB16LvYNfeU&feature=youtu.be>
- ⁵³ Michael S. Rosenwald. The night the Supreme Court settled a presidential election, declaring George W. Bush the winner. *The Washington Post*, November 6, 2020. <https://www.washingtonpost.com/history/2020/11/04/supreme-court-election-bush-trump/>
- ⁵⁴ Cass R. Sunstein, Richard A. Epstein (Eds.). *The Vote: Bush, Gore, and the Supreme Court*. University of Chicago Press, 2001, 232 p.
 E. J. Dionne, William Kristol (Eds.). *Bush v. Gore: The Court Cases and the Commentary*. Brookings Institution Press, 2001, 360 p.
 Charles L. Zelden. *Bush V. Gore: Exposing the Hidden Crisis in American Democracy: Abridged and Updated (Landmark Law Cases and American Society)*. University Press of Kansas, 2010, 324 p.
 Charley Wells. *Inside Bush v. Gore* (Florida Government and Politics). University Press of Florida, 2013, 144 p.
- ⁵⁵ Cheryl Cumley. Socialism in America Didn't Spring Up Overnight. *The Washington Times*, November 14, 2020. <https://www.washingtontimes.com/news/2020/nov/14/socialism-america-didnt-spring-overnight/>
- ⁵⁶ Tim Alberta. Elissa Slotkin Braces for a Democratic Civil War. Victorious but chastened, the moderate from Michigan thinks her party has something to learn from—yes—Donald Trump. *Politico*, 11.13.2020. <https://www.politico.com/news/magazine/2020/11/13/elissa-slotkin-braces-for-a-democratic-civil-war-436301>
- ⁵⁷ David Brennan. Cuban American Voters Bought Into GOP Socialism Propaganda, Al Sharpton Says After Poor Biden Showing. *Newsweek*, 11.4.20. <https://www.newsweek.com/cuban-american-voters-bought-gop-socialism-propaganda-al-sharpton-says-after-poor-biden-showing-1544697>
- ⁵⁸ Chinese people showing interest in US presidential election for laughs, comicalness. *Global Times*, 2020.11.5. <https://www.globaltimes.cn/content/1205864.shtml>
- ⁵⁹ Wang Wenwen. Deep-seated divisions in US contradict democratic values. *Global Times*, 2020.11.4. <https://www.globaltimes.cn/content/1205738.shtml>
- ⁶⁰ Four South American countries join forces to combat illegal fishing by Chinese fleets. *Agence France-Presse*, 5 Nov, 2020. <https://www.scmp.com/news/china/article/3108523/four-south-american-countries-join-forces-combat-illegal-fishing-chinese>
- ⁶¹ Maduro: Unlike US, Venezuela Has Same-Day Poll Results. *Tasnim News Agency*, November, 05, 2020. <https://www.tasnimnews.com/en/news/2020/11/05/2383627/maduro-unlike-us-venezuela-has-same-day-poll-results>
- ⁶² Elizabeth Palmer. Why Iran sees Biden as the "more promising" candidate in the U.S. election. *CBS News*, 2 November, 2020. <https://www.cbsnews.com/news/iran-us-election-zarif-says-joe-biden-more-promising-candidate-than-donald-trump/>
- ⁶³ Michael Benjamin. New York's Democratic socialists want a revolution – but does anyone else? *The New York Post*, September 21, 2020. <https://nypost.com/2020/09/21/new-yorks-democratic-socialists-want-a-revolution-does-anyone-else/>
- ⁶⁴ Cheryl K. Chumley. Rashida Tlaib's 'political revolution' is treason masked as justice. *The Washington Times*, September 10, 2019. <https://www.washingtontimes.com/news/2019/sep/10/rashida-tlaibs-political-revolution-treason-masked/>

KLAUSIMAI IŠ SIRENŲ VISATOS

Šio festivalio tema prieš jo rengėjų valią tapo sienos. *Unwelcome* buvo parašyta ant jų kaip ir ant valstybės sienų, niekas jų / mūsų čia nelaukia, nori(me) apsisaugoti, atsiriboti, atsiskirti. Arba nenori(me), tačiau tenka. Sienos – karantininės, virtualios, socialinės ir finansinės.

Ši dienoraščio siena yra mano, ji spausdinama spaustuvės dažais ant tikro popieriaus, o ne ekrane. Atgal į natūrinį, fiziškai apčiuopiamą ūkį? Ir į saugią ramybę. Nes ant šitos sienos niekas negalės nei kažką užrašyti, nei pakomentuoti. Nebent sau, bet siena tada taps jo(s). O čia – mano privatus plotas be komentarų, be grotažymių ir solomonų.

2020 m. rugsėjo 25 d.

Godos Palekaitės „*Somnambulizmas*“ Vilniaus bastėjoje. Menininkė jau kelintus metus tyrinėja asmenis, dėl įvairių priežasčių atsidūrusius istorijos paraštėse. Anarchistus, kūrėjus, einančius prieš sistemą, mistikus ir kitokius autsaiderius įkurdina meno, fantazijos, net kulinarijos kunstkameroje.

Penkios stotelės tarp bastėjos sienų. Parašyta – performansų paroda. Anksčiau tokius kūrinius vadindavome minispektakliukais, etiudais ar tiesiog gyvaisiais paveikslais. Šiandien tai skambėtų nesolidžiai. Nepaisant to, kad aktorių vaidyba akivaizdžiai prieštarauja performansų logikai, nes niekas ten nepersiformatuoja, etiudų ratas po valandos paleidžiamas iš naujo.

Denisas Kolomyckis puikiai vaidina Eschatologą ir keliauja po Apokalipsės žodyną (<https://dictio->

[naryofapocalypse.com/about/](https://dictio-naryofapocalypse.com/about/)). Šį atlikėją pirmąsyk scenoje pamačiau Klaipėdoje, kur vyko *Jauno teatro dienos*. Jo epizodas valandos trukmės eskize buvo įspūdingiausias ir tiksliausias – gaivi, nestandartizuota vaidyba kėlė oksimoronišką klausimą, kaip pavyksta neblefuojuant atskleisti personažo nuoširdumą. Padeda akivaizdi nesceninio meno patirtis, o arti esanti publika visai netrukdo, yra laukiama (priešingas variantas – neseniai matytas LNDT spektaklis „Respublika“. Pasikvietę žiūrovus, įsileidę į savo erdves, aktoriai jų net nepastebėjo, nes vaidino tikrai kameroms).

Monikos Šaltytės skaitomi protofeminisčių Hildegardos ar Sapfo monologai – jau grynasis teatras. Aktorė bando vengti scenos klišių, bet jos – lyg kasdienybės patina, kurios per kelias dienas neatsikratysi. Caterinai Mora su tuo susidoroti lengviau, – gal padeda svetima anglų kalba, o gal Argentinoje aktoriai rengiami taip, kad jiems nepriliptų *draaamos* kaukės?

Paskaitai apie „Hamletą“ ir kitus skaitymo malonumus sugaištu gal tris minutes, nes pasinerti į matematiko ir kosmologo minčių vingius sunkoka, užtat restoranui su gandų ir sapnų patiekalais lieka 20 minučių. Padavėja, lyg kažką vaidindama (o gal aktorė, bandanti vaidinti padavėją?), pripila 0,1 taurės pasaldinto vandens ir griežtai praneša, kad valgysiu, kas nurodyta „menu“, – tai žuvies akis, kuri kažkur kažkam dar ir sapnuosis. Čia stiprioji Palekaitės kūrybos pusė, – anksčiau matytas performansas (jau atitinkantis žanrą) „*doppelgänger*“ apie tuos pačius

ar panašius istorijos veikėjus papildomas įvairių šalių valgiais. Skanu, egzotiška ir broliška, nes gamina Godos brolis Jonas.

Summa summarum pakimba ore klaustukas. Ne dėl kitokios pasaulio istorijos, bet dėl pasirinktų jos pateikimo formų, kurios nepakankamai įtaigios, kad jomis patikėčiau, nepakankamai įdomios, kad suintriguotų toliau domėtis...

2020 m. rugsėjo 30 d.

Rotušės aikštėje pastatę kioską, idėjos autoriai Liudas Parulskis ir Eglė Mikulionytė ant jo užrašė „Lūkesčiai ir kitos prekės“. Tai teatrinė vienos aktorės mugė. Kioską Parulskis įrengia jau penktą kartą. Viskas prasidėjo nuo fotofantazijos, tada sekė „Pasidaryk pats“ iškarpinė, vėliau kioskai, paversiti instaliacijomis, atkeliavo į galeriją „Sodų 4“ ir į MO muziejaus parodą, pasakojusią apie 90-uosius, o dabar persikėlė į teatro sferą ir Gariūnai atsidūrė miesto širdyje. Pavydėtinas, ano amžiaus pabaigai nebūdingas verslumas! Drauge tai sugrąžina pirmųjų šalies nepriklausomybės dešimtmečių dvasią, kai viskas buvo parduodama, leidžiamasi į kompromisus su profesine sąžine (dabar to, be abejo, dar daugiau, tiesiog viskas kultūringai užmaskuota). Tai konceptualiausias ir įdomiausias šių *Sirenų* kūrinys, aprėpiantis vartojimą, meną, menininko padėtį, architektūros dermes, žiūrovų lūkesčius ir kitokias temas.

Aktorė ir devyni jos vaidmenys. Nusipirkai, nepatogiai pasilenkei, kad matytum ją pro kiosko langelį, ir prašai, kad suvaidintų norimą personažą. Mikulionytė mikliai įsijaučia į vaidmenį. Tiksliau, žinoma, tik apsimeta įsijaučianti, kartais ironizuo-dama („Senė“, „Orfėjas ir Euridikė“). Kažkuriam „pirkėjui“ pareikalavus atrakcijos, pasipylė sodrus necenzūrinis srautas, nes valytoja Anuška iš „Meistro ir Margaritos“ niekuo nesiskiria nuo tikros Gariūnų bobos. Aš paprasčiau tylos, tiksliau, *po blatu* gavau tai, kas nenumatyta (jau išpirkta?), – kioskininkė virto „Didvyrių aikštės“ Olga. Parūkė, patylėjo, reagavo į mintyse skambančias spektaklio frazes.

„Lūkesčiai ir kitos prekės“. Idėjos autoriai Liudas PARULSKIS

ir Eglė MIKULIONYTĖ

Dainiaus Putino nuotrauka

Etiudas gali nukelti į konkretų spektaklį, priminti jį, bet gali virsti ir kioskininkės Olgos / Eglės savi-jautos atspindžiu: gal ji – 90-ųjų inteligentė, vargo prispirta sėdėti kioske, slegiama socialinės neteisybės, o gal patirianti savo vidines dramas. Lyg būtų kasininkė iš „Geros dienos!“

Kioskas, pamaniau, galėtų tapti ir Lietuvos teatro vitrina – užsuko užsienio prodiuseris, pasižiūrėjo, sulygo. Galima imti blokais, bet galima ir po vieną cigaretę. Prekės kokybiškos, vien originalai. Jokių *paddielkių*.

2020 m. spalio 2 d.

„**No Fake**“ (be apgavysčių), priešingai negu Eglės kioskas, buvo pakeistas vietoj originalo. Šis „imersyvus“ spektaklis kelia jau platesnius klausimus. Pavasarį pandemija sustabdė laisvą judėjimą, sujaukė planus, darbus, privertė keisti strategijas. *Sirenos*, nutarusios nerizikuoti, radikalčiai pakeitė meninę programą, pagal kurią buvo numatyta pristatyti Balkanų teatrą: „*Užsienio spektakliai atšaukti, o viso festivalio biudžetas perskirstomas taip, kad skatintų Lietuvos teatro kūrėjus vystyti naujas, pandemijos sąlygoms tinkančias teatro formas.*“¹ Pasitelktas atviro konkurso principas, Lietuvoje taikomas jau seniai, gal nuo Menų spaustuvės programos „Atvira erdvė“. Festivalis, pakeitęs kryptį, neišaida-

mas už šalies sienų, Kultūros tarybos skirtas lėšas (105 000 Eur) panaudojo tam, kad ištirtų, ką turime geriausio. Tokiais atvejais kone visada perkama katė maiše, iš jo išlendantį nebent per finalą (rizika tokia pati kaip ir KT finansavimo mechanizmas, gal net mažesnė, nes atrankos taryba su paraiškovais kalbasi, diskutuoja). Taigi sudarytos sąlygos geriausiems Lietuvos scenos ir tarpdisciplininio meno protams bei profams, norintiems įgyvendinti savo sumanymus plačia *Unwelcome* tema. Tačiau kai kuriais atvejais nepadėjo net mentorai, nors jie tarsi teikė garantijas, tiesa, neaišku, kokias.

Tadas Montrimas, pristatęs spektaklį „No Fake“, teigdamas, kad čia „imersinis“ (patirties) teatras, apgavo publiką antrąsyk (pirmąkart tai padarė, kai Markučiuose režisavo „Dėdę Vanią“ pagal Čechovą). Iš tikrųjų jis kuria priešingą įvardytam, totalitarinį teatrą, nes iš žiūrovų atimama teisė į alternatyvą, nesuteikiama laisvė kurti savus siužetus, nuolat nurodoma, kur jie turėtų eiti, ką veikti, kaip žiūrėti.

Sveiki, atvykę į šaunų naująjį pasaulį, kuriuo dabar taip žavisi *-niolikmečiai*, pasinėrę į technologijas, jomis apsikrėtę ir nemanantys, kad naujovėmis reikėtų naudotis atsargiau. Be išlygų tam pritaria ir kiek vyresni, vis dar besijaučiantys *-niolikmečiais*. Jie yra girdėję apie *fake news*, apie juodąsias technologijas, apie pavojingas manipuliacijas, peikia tokią

praktiką, bet didžiuojasi visa tai perkandę. Iš tikrųjų technologijos „perkando“ juos, pavertė savo įrankiu, nurodydamos, ką ir kaip kurti.

Todėl spektaklis, žadėjęs paskiepyti nuo manipuliacijų, pats tapo nemenku *fake*. Nervino šiurkštoka nematomo vedėjo balsas, neleidamas juo pasitikėti, erzino ilgos pauzės tarp siužeto dalių ir pats siužetas, sudurstytas iš grafomaniškų sakinių, trafaretinių situacijų (dramaturgė Virginija Rimkaitė). Ko vertas detektyvas, jeigu jis nuobodus ir, beje, visiškai nesusijęs su jokiais manipuliacijomis (nes narpliojamos versijos anaipol nereiškia, kad bandoma kuo nors manipuluoti)? Įsijausti į siužetą čia sunkoka, blogiausia, kad nesinori jo net paisyti. Tai kelia klausimą, kur dingio mūsų dramaturgai, kur prapuolė žanrinis teatras? Demiurgiškosios režisūros pasekėjai, regis, visiškai pamiršta amatą, šiuo atveju dramaturgija irgi buvo palaidota po technologijomis. Spektaklis toli gražu nėra „imersinis“, nes neįtraukia, veikiau atstumia, idealiai atitikdamas *unwelcome* temą. Jeigu ne išipareigojimas, kad parašysiu šį tekstą, nuobodžiam vaikščiojimui vietoj 1,30 valandos būčiau skyręs ne daugiau 15 minučių.

2020 m. spalio 5 d.

Vis aktyvėja nauja Vilniaus meno erdvė – „Sodas 2123“, šįkart vykusiai pritaikyta Sławomiro Mrożeko „**Emigrantams**“ (scenografas Marijus Jacovskis). Antras aukštas „vaidina“ buto kaimynus, kurie leidžia trankią muziką, šaudo skystus fejerverkus naujamečio proga. Emigrantai glaudžiasi apleistame pastate, kur dar pusiau veikia komunikacijos su kanalizacija... Jau tapo norma, kad tokiose landynėse šiandien kuriasi posovietinių šalių sunkiai pripažįstamos srities menininkai. Gaila, bet ši įvietinto meno strategija toliau neplėtojama, scenos erdvei nesuteikiama daugiau prasmų.

Darius Gumauskas kuria atvirai aktorinį spektaklį, kuris jam gerokai artimesnis negu klaidžiojimai po diskusijų plotus („Mongolija“). Emigrantus įkurdina kažkokioje šalyje, nesidomėdamas nei socialine tų aiškiai apibrėžtų tipų padėtimi, nei emigracijos

„Emigrantai“. Režisierius Darius GUMAUSKAS. Scenoje Marius ČIŽAUSKAS ir Giedrius SAVICKAS
Dmitrijaus Matvejevo nuotrauka

priežastimis. Kur kas didesnę poveikį Mrożeko pjesė darė sovietmečiu, nes intelektualas, Lenkijos Liaudies Respublikos laikais tyrinėjantis vergo fenomeną, yra aiški nuoroda į Czesławą Miłoszą. 1989 m., kai „Emigrantus“ režisavo Irena Bučienė, Lietuvos teatras buvo pernelyg uždaras, kad pranašautų socialinius pokyčius, todėl matėme tiesiog Regimanto Adomaičio ir Vytauto Rumšo aktorinio meistriškumo fejerverkus. Pati pjesė vilioja atsiskleisti, tad režisieriaus užduotis, regis, yra ne tiek skatinti, kiek suvaldyti aktorius. Giedrius Savickas, kaip įprasta, demonstruoja savąją improvizaciją skalę, kurioje atsiranda vis daugiau vulgarių spalvų, tad Mariui Čižauskui reikia jas prislopinti – laisvas partnerio šėliojimas deramai atsveriamas susikaupusio intelektualo laikysena. Tai puikus dviejų labai skirtingų aktorių duetas, įnirtiną dvikova. Įstringama tada, kai nebelieka antro dūgno – šalia buities detalių trūksta emigrantų būties atspindžių.

Palyginti su Bučienės „Emigrantais“, o ypač su Kęstučio Žilinsko rūsčiu spektakliu (kai emigracija tapo realybe), šis yra gerokai popsiškesnis. Bet čia jau skonio dalykas – kam ko reikia. Ir pagal tai galima skirti epochas.

2020 m. spalio 8 d.

Jono Meko vizualiųjų menų centro (griozdiška abreviatūra – JMVMC) pirma salė tuščia, patiesti poroloniai, stūkso kažkokios sūrio figūros... Vėliau paaiškės, kad čia instaliacijos „**Fabrica**“, pristatomos antroje salėje, replika. Dviejuose sujungtuose ekranuose veikia dvi poros, vaikinai su mergina ir kompiuterinės animacijos humanoidai, primenantys motiną su sūnum. Sinchroniškai „atlieka“ tuos pačius judesius – klaupiasi, glosto vieni kitus, apsikabina. Ritualo prieskonį suteikia Gintaro Sodeikos elektronikos miksas su Veronikos Povilionienės „Leliumoj“. Kažkuriuo momentu humanoidai virsta didžiuliais liežuviais, vartosi, atkartodami „gyvų“ žmonių pozas. Po 20 minučių viskas grįžta į išeities tašką, ratas pasukamas iš naujo.

Etnomuzika (šaknys) plius elektronika? Gyvas kūnas *versus* dirbtinis intelektas? Aktorių robotizacija?

Tuščia pirmoji salė ir švarus ją atkartojantis ekranas? Už šių tiesmukų opozicijų plyti sterili erdvė, kurioje daugiau nieko, prisipažįstu, išvelgti neįstengiau. Nauberto Jasinsko, Tado Černiausko ir Gintaro Sodeikos videointaliacijos anonsas žada parodyti gyvenimą kaip „*vieną iš nesibaigiančio žaidimo etapų*“, tačiau būtent žaismės čia trūksta labiausiai, net šis žodis virsta priešprieša tam, ką matome.

Nieko bendra su gyvenimu? Žaidimas, kuris atstumia? Ačiū Dievui, baigėsi? Ar šie klausimai ir yra „provokacijos“ tikslas? Pakeliui į namus apsiperku prekybos centre. Jis veikia puikiai, šilta, jauku, susimoku savitarnos kasoje. Kai suklystu, aparatas mane pataiso, nes suprogramuotas daugeliui atvejų ir klaidų. Prekybos centras darosi pranašesnis už meną, ir tai pavojinga.

2020 m. spalio 10–11 d.

Realybės šou laikai dar nepraėjo, juos pasivijo menininkai tos kartos, kuri šių šou, regis, dar nežiūrėjo. Tiesa, tokių bandymų būta, kai liūdno šlovės *Vilnius – Europos kultūros sostinė* metais pačius menininkus bandyta suvaryti į akvariumus. Egmonta Bžesko kuruotas, per LRT rodytas maratonas *Art-athlonas* buvo gerokai klaikesnis už tikrus *reality show* akvariumus su „psichais“-žvaigždėmis. Nes buvo gėda, kad taip profanuojamas menas.

Kai „**Synth porn**“ kūrėjų Agnės Matulevičiūtės ir Saulės Bliuvaitės *čate* paklausiau, kuo jų sumanymas skiriasi nuo realybės šou, jos pareiškė, kad daug kuo, bet įtikinamesnių argumentų neišgirdau. Nes viskas dėjos lygiai taip pat, išskyrus trumpą trijų dienų laiką, be to dalyviams leista išeiti iš patalpų, o aplinkui neslankiojo prodiuseriai, taigi nebuvo kam kaitinti atmosferos... Numirti iš nuobodulio tiek dalyviams, tiek žiūrovams, spėju, irgi buvo įmanoma. Interneto transliacija su „nieko nevyksta“ buvo neapsakomai nuobodi, net ir tai, ką autorės vadino performansais. Kodėl ne simfonijomis? Ne poemomis? Regis, žodis *performansas* vis dažniau vartojamas nusakyti tam, ko autoriai neįstengia net mintyse suformuluoti. Nepajėgdami nieko originalaus sugalvoti, matyt, viliasi,

kad tam tikri atsitiktinumai viską „surežisuos“ savaime arba bus taip, „kaip išeis“...

Jau kinematografo pradžioje įsitikinta, kad gyvai grojama muzika nurodo, kaip reikėtų žiūrėti. „Synth porn“ ji skamba kartą per dieną, o Valerija Gneuseva profesionaliai atlieka šokį ant strypo (stryp-šou?). Elžbieta Latėnaitė viską stebi, Andrius Katinas, vengdamas *male gaze*, įsijungia pornopuslapį (bent taip patvirtindamas vyksmo pavadinimą, bet patino žvilgsnis niekur nedingsta). Gal tokia ir buvo intencija – parodyti pornografiją perkeltine prasme, t. y. demonstruojant tai, kas perdėta, netikra? Tas netikrumas sąlygiškas, nes kameros, stebėdamos šou dalyvius, įjungia ir autocenzūros motorą – persirenginėjama tarsi paplūdimyje be būdelių, bandoma kur nors pasislėpti, o ir kameros tyko ne visur.

Kūrėjai džiaugėsi, kad buvo nemažai prisijungusių nuolatinių stebėtojų. Galbūt. Ir kas iš to? Tiesa, pokalbio kanalas – gana geras ryšys. Būtų galima naudoti ir ateityje, kaip klausimų-atsakymų platformą, jau atlikus kūrinį. Didžiausios lėšos, pasak autorių, ir nuėjo interneto transliacijai. Įdomu, kiek jų skirta „Synth porn“ apmąstymui? Spėju, išlaidos siekė ke-liolika puodelių kavos.

2020 m. spalio 18 d.

Post visum. Dar buvo įrašyta daug audiodienoraščių apie patį kūrybos procesą (labiau skirtų reklamai negu kūrinių suvokimui plėsti), bandyta apkalbėti Vilniaus vietas ir skulptūras (tarsi pratęsiant MO kalbančių skulptūrų gidą), bet koncentruotasi ne tiek į konkrečius objektus, kiek į tai, kas matoma aplink juos. Surengti du virtualūs susitikimai su puikiais kūrėjais Oliveriu Frjličium ir Stefanu Kaegi. *Sirenų* visata smarkiai pasikeitė jau pernai, o šiemet mutavo radikaliai – vietoj planetų su jų satelitais atsirado daugybė atskirų taškų, kuriuos sujungti, jeigu to norisi, yra kiekvieno žiūrovo reikalas. Kaip ir leisti, kad viskas pranyktų juodosiose atminties skylėse.

Bet iš laiko atstumo atrodo, kad *Sirenos*, pasirinkdamos visiškai kitokį formatą, pataikė į šios dienos toną ar jį atspindėjo. Rengėjai, atsižvelgdami ne tik į pasau-

lio teatrų situaciją, pasikeitusią dėl pandemijos, bet ir į Lietuvos scenos menų žvaigždėlapį, užleido vietą visatos ūkams – kūrėjų konglomeratams, būsimiems jų kūriniams. Scenos menų ateitis neaiški, labiau pri-mena loteriją be jokių prognozių. Šiuos smulkius taškelius, pasklidusius po visatą, sieja tai, kad jie nebūtinai ir niekam neįsipareigoję, kažkas kažkur vyksta ir tuoj pat baigsis. Drauge *Sirenos* sako: rodome, ką turime geriausio, arba tuos, kurie pateikė paraiškas (pasitikėdamas atrankos komisija, šiuo atveju nekvestionuoju jos sprendimo, kodėl „kažkas neįveikė konkurso“). Atsakomybė irgi tampa sunkiai apčiuopiama, nes kūrėjus konsultavo kuratoriai, atrinkti festivalio rengėjų... O tai kelia dar daugiau svarbių klausimų.

Kone visi sumanymai (išskyrus „Lūkesčius ir kitas prekes“, „Emigrantus“) sustojo pusiaukelėje. Lyg ir bandyta taikyti naujas meno pateikimo ir suvokimo taisykles, užmegzti gyvą grįžtamąjį ryšį su žiūrovais, bet konkrečiau ir tiksliau viso to apmąstyti nepavyko. Madingas *imersinis* menas pasirodė atstumiantis, nors pagal prasmę turėtų būti įtraukiantis, o performansais net neketinta ką nors perkeisti. Žaidžiama žodžiais, sukeliami tušti lūkesčiai. Ar tema kam nors aktuali, apskritai neaišku, nes ji nesuformuluota iki galo, bent jau neįgyvendinta. Net nežinia, kas yra pokalbio objektas, todėl po visko dažniau belieka svarstyti: „Kas iš to?“

Pasak psichoterapeutų, problemos suformulavimas jau reiškia pusę jos sprendimo. Tai būtų neblogai. Tačiau „gijimas“ gali užtrukti ne vienerius metus, teisingiau būtų laikyti tai net ne liga, o tiesiog normaliu *status quo*. Kol kas atrodo, kad klaidžiojama ir klystama savarankiškai, nesiremiant seniai atrastais dėsniais. Tariamą originalumo kaina – rizika, kad ne tik kūrinys bus atitolintas nuo publikos, bet ir ji abejingai nusišuks nuo scenos meno. Žinoma, čia galėtų pasigirsti klausimas: „O kas yra menas?“ Bet jį kūrėjai turėjo sau užduoti jau trečiame studijų kurse po šėlsmo ir šotų trečią valandą ryto. ■

¹ <https://www.15min.lt/kultura/naujiene/teatras/sirenos-skelbia-teatro-festivalis-ivyks-kurejai-kvieciami-teikti-paraiskas-283-1317638>

DŽIAUGSMAS SLOGUČIO LAIKAIS

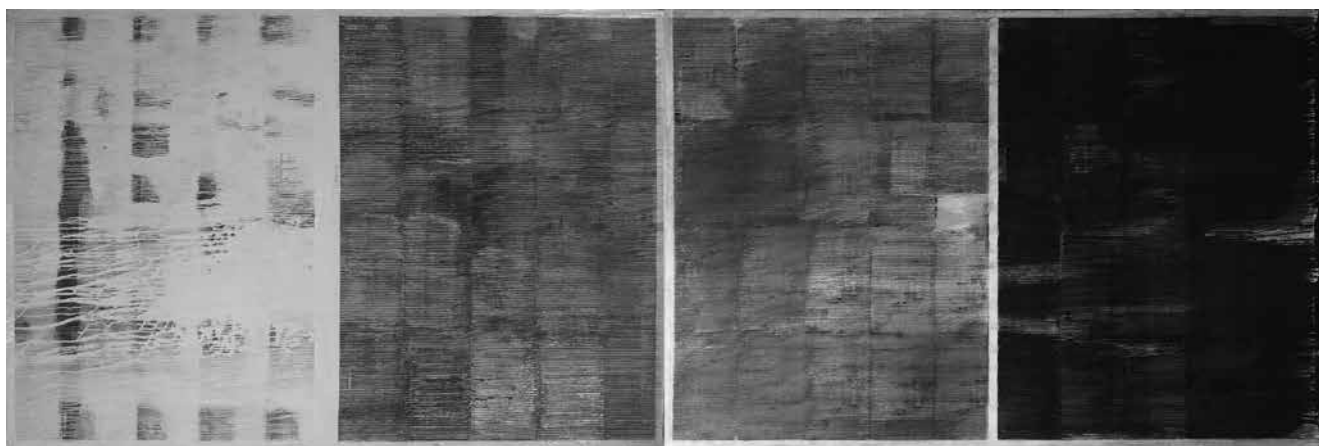
Kelios abstrakčiojo meno parodos Vilniuje

Karo išvakarėse Paulis Klee savo dienoraštyje rašė: „*Kuo baisesnis pasaulis (kaip šiandien), tuo abstraktesnis menas...*“ Užklupus pandemijai, apėmus nerimui dėl ateities, žiūrovų susidomėjimas menu, atspindinčiu aktualijas, silpsta, pradeda erzinti misionieriškas, didaktiškas tonas. Todėl neatsitiktinai lankytojų dėmesį patraukė pastaraisiais mėnesiais Vilniuje kaip niekada gausiai rengtos abstrakčių parodos, eksponuotos tiek didelėse, tiek mažose salėse.

Apžvalginė kauniečio Gintauto Vaičio paroda sostinės rotušėje veikė rugpjūčio mėnesį. Jis – vienas iš nedaugelio vidurinėsios kartos tapytojų, nuosekliai

kuriančių abstraktųjį meną. Tokį pasirinkimą lėmė studijų Vilniaus dailės akademijoje metais jo kursui dėšiusio Kęstučio Zapkaus, atvykusio iš Niujorko, įtaka. Kitiems studijų draugams – Patricijai Jurkšaitytei, Žilvinui Kempinui, Aidui Bareikiui, Juliui Ludavičiui, Ievai Martinaitytei-Mediodijai – ši patirtis buvo tiesiog impulsas atmesti tradiciškai susiklosčiusias lietuvių tapybos normas, tiesioginį abstrakčiosios Zapkaus tapybos poveikį patyrė bene vienintelis Vaičys.

Ankstyvuosius darbus pradėjęs rodyti su vilniečių bendraminčių grupe parodose „Epitafijos ateičiai“ ir „Geros blogybės“, 1993 m. grįžęs į Kauną, savo kūry-

Gintautas VAIČYS. Poliarizuota tapyba

Gintautas VAIČYS. Lapkričio sonata. 2019. Akrilas, koliažas, drobė; 100 x 80

bą ir veiklą susiejo su gimtuoju miestu. Ėmė dėstyti dailę gimnazijoje, aktyviai įsitraukė į meninį gyvenimą. Nuo 2010 m. vadovauja Kauno dailininkų sąjungai. Perėmęs tarptautinio tapytojų plenero, skirto Antanui Samuoliui atminti, organizavimą, stengiasi suteikti jam šiuolaikiškesnį skambesį.

„Vieni tapybą marina, kiti gaivina. Man ji niekada nebuvo mirusi, bet suvokiu ją labai plačiai. Todėl ir kilo tokios idėjos kaip videotapyba, tapybinė mintis, tapybinės instaliacijos, tapybos objektai“, – sako dailininkas. Praplėsdamas tapybos sąvoką, Vaičys savo paveikslus papildė asambliažų elementais, objektus tapo taip, kad išnyktų riba tarp tapybos ir skulptūros, kuria instaliacijas, videofilmus, fotografuoja... Visi eksperimentai kartu su piešinių ciklais, išgryninančiais idėjas, absorbuojami svarbiausioje Vaičio kūrybos dalyje – tai tapyba ant drobės. Būtent šiuos 2014–2020 m. paveikslus Vaičys atrinko apžvalginei parodai „Spalvos ir struktūros“ sostinėje.

Išeities taškas – kruopščiai apgalvota kompozicija, išskaidoma į svarbiausius komponentus, išgaunant beveik idealią pusiausvyrą. Daugiausia dėmesio tapy-

tojas skiria pirminių struktūrų paieškom. Dėliodamas geometrines figūras, apsiriboja dviem dimensijomis, atmetęs trimatį vaizdavimą. Išeities tašku dažnai pasirenka šachmatų lentą ar kokią nors kitą panašų ornamentą. Mėgstama struktūra – plokščias paviršius, padengtas „gofuotomis“ arba tiesiomis linijomis. Geometrinių plokštumų ir linijų kompozicijose suskamba optinio meno atgarsiai. Supaprastinės struktūros, formos, Vaičys apriboja ir spalvų spektrą. Jo tapyboje iki pat pastarųjų metų dominavo monochrominiai arba beveik monochrominiai paveikslai. Ankstyvuoju periodu pirmumą teikė raudonai spalvai, vėliau, pamažu, svarbios tapo mėlyna, žalia, pilka ir juoda. Taisyklingų monochrominių plokštumų griežtumą,

lakoniškus ritmus tapytojas suminkština eskiziškais, greitais potėpiais, susiliejančiais skirtingo intensyvumo vienos spalvos atspalviais.

Nuo 2019 m. Vaičys atsisakė griežtų tektoniškų kompozicijų ir monochromijos. Taikydamas originalią techniką, tapydamas akrilu derindamas su koliažu, kuria dinamiško ritmo, raibuliuojančias kompozicijas, sudėliotas tarsi iš netaisyklingų skiaučių. Atsirado daug ir gerokai ryškesnių spalvų. Raudoną papildė geltonos, mėlynos ar juodos akordai: „Ieškau ritmo, kurį komponuoju iš sudėtingų reguliarių linijų ir juodų segmentų. Nes mūsų gyvenimas – tai ritmingas visa ko pasikartojimas ir širdies dūžiai, vienas po kito einantys metų laikai, saulėlydžiai ir saulėtekiai, potvyniai ir atoslūgiai.“

Vaičys, kurdamas abstrakčias kompozicijas, balansuoja tarp racionalumo ir intuicijos, o kiti du tapytojai, Vytautas Dubauskas ir Simas Gelminauskis, vasaros pabaigoje surengę autorines parodas, atstovauja visai kitokiai – nevaržomai, spontaniškai abstrakčiojo ekspresionizmo tradicijai.

Vytautas Dubauskas itin retai rengia personalines parodas, jau vien todėl žadino smalsumą didelė jo

Vytautas DUBAUSKAS. Sendaikčių prekijos. 2020. Drobė, aliejus; 170 x 140

Gintautas VAIČYS. Corona jazz virus. 2020. Drobė, akrilas; 130 x 160

ekspozicija „Atlaidai“ VDA „Titani-ko“ parodų salėje. Į meno sceną atėjus 1990-aisiais, istorinių pokyčių Lietuvoje ir naujos pradžios periodu, kartu su kitais jaunais tapytojais priklausė grupei „Angis“. Neatsitiktinai pabrėžtas ryšys su skandinavų grupe COBRA, kuri po Antrojo pasaulinio karo siekė atsinaujinimo ir nevaržomos laisvės, vitališkos ekspresijos. „Angis“ savo kūrybinius ieškojimus irgi siejo su neoekspresionizmu, kuris tuo metu plito visoje Europoje. Daugelis grupės narių netrukus ėmė plėtoti individualias strategijas, spontaniškai tapybai liko nuosekliai ištikimas tik Dubauskas. Nuo pat pradžių rinkosi didelius paveikslų formatus, vengdamas kameriškumo, jam svarbu turėti pakankamai erdvės veržliam gestui, plačiam potėpiui. Tapydamas vadovaujasi ne intelektualiniais apmąstymais, bet jausmais ir intuicija. Jam svarbiausia spalvos ekspresija, tapybiškumas, potėpis: *„Ne kartą keičiau savo tapybos manieras, nuostatas, įtakas, bet ne principus. Per jausmus temperamentingai veržiuosi į pasaulį pas žmones, pas Dievą, kartais ir velniui į glėbį.“*

Studijų metais, ankstyvuojų, vėliau brandžiuoju periodu Dubauskas nutapė nemažai realistiškesnių figūrinių kompozicijų, kuriose neoekspresionistinė raiška susipina su trivialiais subkultūros skoliniais. Dauguma abstrahuotų jo paveikslų asocijuojasi su antropomorfinėmis, animalistinėmis figūromis, gamtos peizažais ir stichijomis. Inspiracijų menininkas randa asmeniniuose potyriuose, mituose, krikščioniškoje ikonografijoje ir literatūroje. Žiūrovų vaizduotę šių pirminių šaltinių link Dubauskas nukreipia ne tik spalvomis, linijomis, bet ir paveikslų pavadinimais. Spalvų dėmėmis sėkmingai perteikia gamtos stichijų šėlsmą, vėjo verpetus, šniokščiančio vandens siautulį. Grafiškos linijos formuoja neryškius figūrų, daiktų siluetus, pasitelkiama itin plati spalvų skalė. Vieni

Vytautas DUBAUSKAS. *Kalno paslaptis*. 2020. Drobė, aliejus; 170 x 208

jo paveikslai artėja prie monochromijos, kitų įtaigą sustiprina dviejų kontrastingų spalvų santykis, dar kitur tapytojas ieško sudėtingų daugiaspalvių derinių. Ryškias šaltas ir šiltas lokalines spalvas kaitalioja su prigesintomis achromatinėmis. Svarbus vaidmuo tenka šviesos ir šešėlių žaismui, sukuriančiam ypatingą nuotaiką. Tirštai užtapytos drobių plokštumos kaitaliojasi su plonu dažų sluoksniu padengtais plotais.

Pirmuoju dešimtmečiu po 2000-ųjų Dubausko kūryboje atsiskleidė tam tikri prieštaravimai. Viena vertus, jis siekia, kad spalvos, linijos, faktūros būtų estetiškai išraiškingos, antra vertus, žavisi trivialiosios kultūros motyvais, plastinės kalbos disharmonija, šokiruojančiais gestais.

Pastarųjų metų paveiksluose, eksponuotuose parodoje „Atlaidai“, Dubauskas toliau tęsia tą pačią asociatyvios abstrakčios gestiškos tapybos liniją, bet užuominų į gyvąją ar negyvąją gamtą esama vis mažiau. Dabar kūriniai sudaro keleto ar keliolikos drobių grupes, kuriose varijuojama panašiomis spalvų

Simonas GELMINAUSKIS. Paveikslas lange

ir formų konsteliacijomis. Netaisyklingos, amorfinės spalvų plokštumos susilieja vienos su kitomis. Anks-tesnę reljefišką tapybą keičia plonas, kone transpa-rentiškas dažų sluoksniš. Atskleidžiamas improvizaci-ninis tapymo tarsi vienu „gūsiu“ žavesys. Tiek šilto, tiek šalto kolorito drobėse spalvos šviesėja, skaidrėja. Ankstyvesnių kūrinių dramatiškumą, groteską keičia giedresnė, džiugesnė nuotaika.

Dubausko tapyba glaudžiai susijusi su tokiais neo-ekspresionistais kaip Kirkeby's ar abstraktusis „An-gies“ flangas. Vis dėlto jo tapyba nevirsta kartojimu, autorius siūlo savitus sprendimus, o svarbiausia – įti-kinamai žaidžia pulsuojančiomis emocijomis.

Jau keletą metų Užupyje sėkmingai veikia dvi dailės dirbtuvės-galerijos, priklausančios grafikėms Kristinai Narvilaitei ir Editai Suchockytei. Dabar šio tipo galerijų žemėlapis pasipildė dar viena patrauklia

vieta – Trakų gatvėje duris atvėrė Simono Gelmi-nausio dirbtuvė-galerija. Tapybą studijavęs kartu su Vilmantu Marcinkevičiumi ir Vytautu Pakalniu, skirtingai nuo studijų draugų, aktyviai išitraukusių į meninį gyvenimą ir greit išgarsėjusių, Gelminauskis ilgus metus paskyrė verslui. Sėkmingai save realiza-vęs šioje srityje, netikėtai grįžo prie tapybos studijų. Stebina ne tik pats sugrįžimas, bet ir aistra, veržlu-mas, siekiant ambicingų tikslų. Dabar studijas Dai-lės akademijoje, muziejų lankymą jis derina su in-tensyviu tapymu ir vieną po kitos rengia naujų darbų parodas. Po pertraukos jis susitelkė ne į modernaus realizmo paieškas, bet į abstraktųjį meną, tapybos paveiksluose sėkmingai taikydamas amerikiečių abstrakčiosios tapybos klasikų metodus. Gestiškai su teptuku ar varvindamas dažus, jis tapo, drobes pa-sitiesęs ant grindų, atskleisdamas patį kūrimo pro-cesą, išlaisvindamas pasąmonę. Kituose kūriniuose labiau remiasi europietiška Pierre'o Soulage'o, Hanso Hartungo, Emilio Schumacherio tradicija, išsaugan-čia pusiausvyrą tarp tikslaus komponavimo ir in-tuityvaus gesto. Gelminauskio paveiksluose galima atsekti ir polemiską dialogą su lietuvių neoekspresi-onistinės abstrakcijos kūrėjais Rimvidu Jankausku-Kampu, Arūnu Vaitkūnu, ypač su jų mėgtais spalvų deriniais. Iš visų šių įtakų Gelminauskis galiausiai sukuria ypatingą savąją amalgamą – dinamiškus ryškiaspalvius, turtingų faktūrų paveikslus.

Galerija „AV 17“, sutelkusi dėmesį į skulptorius, gi-musius 8-ojo dešimtmečio pabaigoje ir jaunesnius, per dešimtmetį neabejotinai tapo viena šiuolaikiškiausių ir konceptualiausių šalyje. Čia lyg eksperimentinėje la-boratorijoje kūrėjai išbando naujas menines strategijas, kvestionuoja įprastus eksponavimo būdus. Galerijos autorių branduoliui priklausantis Rimantas Milkintas savo parodą pritaikė šios galerijos erdvėms, atsižvelg-damas į skirtingą salių dydį, planą, apšvietimą. Savo kūrinius jis aranžuoja kaip skulptūrines instaliacijas, pabrėždamas jų sąveiką su aplinka.

Milkintas jau studijų metais surado vieną iš pa-grindinių savo temų – tai dialogas su abstrakčiosios skulptūros kūrėjais, konstruktyvizmo ir minima-

lizmo klasikais. Iš jų perėmė plastinės kalbos supaprastinimą iki pirminių struktūrų, atidumą medžio ir metalo statinėms savybėms. Tyrinėja tarpines būsenas tarp nestabilumo ir pusiausvyros, kurdamas menamo judėjimo išpūdį. Pats autorius tai apibūdina kaip „*minimalistines, abstrakčias skulptūras su psichologine potekste*“. Naujausia paroda patvirtino, kad šiuo keliu einama dar toliau. Pristatomi objektai yra visiškai nefunkcionalūs įrenginiai. Vieną salę užliejęs baseinas, į kurį negalima įlpti, nes vandenį čia pakeitė betonas. Kitoje erdvėje kviečiama apžiūrėti ir paliesti plieninį objektą „Trauka“ su ventiliatoriaus „vidurių“ liekanomis.

Parodos pavadinimas „1 mm turi reikšmės“ asocijuojasi su minimalisto Donaldo Juddo nuorodomis, kaip eksponuoti jo objektus milimetrų tikslumu. Traukia dėmesį Milkinto objektų tobulos proporcijos, preciziškas plieno paviršių apdirbimas, tikslus eksponavimas. Autoriui čia labai svarbi asmeninė ir kolektyvinė esamojo laiko patirtis. Anot Milkinto: „1 mm – tai atspirties taškas, riba, nuo kurios prasideda techninis ar erdvinis matavimas. Ši riba šiandien tapo svarbi ne tik gamybos procesams, bet ir kasdieniniam gyvenimui, judėjimui. Parodoje pristatomi kūriniai tyrinėja įvairių ribų padarinius, aiškinuosi, su kokiais apribojimais, limitais dažniausiai susiduriama, galbūt juos galima peržengti ar jais manipuliuoti.“

Feliksas Jakubauskas, pasaulyje pripažintas tekstilininkas, savo paroda Dailininkų sąjungos salone Vokiečių gatvėje suteikė džiaugsmo meno gerbėjams, turintiems ypač rafinuotą skonį. Sunku patikėti, bet keliolika čia eksponuotų gobelenų menininkas išau-dė vos per porą metų. Prireikė begalinės kantrybės, disciplinos, įkvėpimo ir polėkio. Tokių savybių deri-

Rimantas MILKINTAS. Parodos „1 mm turi reikšmės“ fragmentas AV17 galerijoje

nys yra itin retas. Tarsi tęsdamas Bauhauso mokyklos dėstytojų ir jų mokinių tradiciją, Jakubauskas peržengia takoskyrą tarp vaizduojamosios ir taikomosios dailės. Prisiminkime Sophie Taeuber-Arp, audinių projektams kūrusią tokias pačias geometrinių formų kompozicijas kaip ir savo tapybos paveikslams.

Jakubausko parodoje „Apskritimas – kvadratas – trikampis“ galima rasti ir daugiau Bauhauso atgarsių, sąsajų su abstrakcionizmo pradžia. Tekste, pristatančiame ekspoziciją, jis rašė: „Siekiu sukurti erdvės išpūdį lygaus gobeleno paviršiuje, perteikti būseną, apimančią susidūrus su nenusipėjama gamtos didybe ir nepaliaujama jos kaita. Šios kolekcijos gobelenuose pabandžiau įvairias gamtos ir asmenines būsenas išreikšti geometrinėmis formomis, klasikinį gobeleną derindamas su lietuvišku ruoželio audiniu. Svarstau, kaip geometrinės formos veikia žmogų, kokias prasmes jos slepia.“

Lietuvių menininkas panašiai kaip kadaise abstrakčiosios dailės pradininkai inspiracijų ieško etnografinėje tekstilėje. Austrių tapytojo Gustavo Klimto ornamentikai darė įtaką jo draugės Emilės Flioge rinkta liaudies tekstilė, ypač Pietų Europos regiono siuvinėjimai. Bauhauso tapytojai Paulis Klee, Josefas ir Ane Albersai idėjų sėmėsi iš Peru tekstilės.

Galima užčiuopti ir gilesnes Jakubausko kūrinių sąsajas su abstrakčiosios dailės pradininkais, bet ne tiek tiesioginę įtaką, kiek artimą kūrybos sampratą. Gamtos stebėjimas, regimų išpūdžių apibendrinimas abstrakčiose kompozicijose tekstilininkui neatsiejamas nuo ryšių su visata pojūčio ir kosmogoninės simbolikos, panašiai kaip kadaise tapytojams Vasilijui Kandinskiui, Františekui Kupkai, Robert'ui Delone'ui, tiesa, be jiems būdingo polinkio į teosofiją.

Kosmogoninė simbolika labiausiai atsispindi gobelene „Mėnulio magija“ su visatos tamsoje skriejančiais sferiniais dangaus kūnais. Kituose gobelenuose išreiškiama gamtos didybė, peizažo platybės. Į žemę žvelgiama iš paukščio skrydžio. Pasėlių laukai, pievos, ežerai, upės dažniausiai nužymimi abstrakčiomis geometrinėmis figūromis, linijomis („Raudonas taškas“, „Banguota linija“). Retkarčiais, pavyzdžiui, triptike „Iš saulės ir vandens“ išsaugomas konkretios vietovės peizažas, net oras ir šviesa. Panašiai į abstrakčias kompozicijas įterpiamas ir urbanistinis peizažas („Marmuro laiptai“, „Rugpjūčio šviesa“, „Liepsnojanti gotika“). Spalva ir forma čia neatsiejamos ir formuoja viena kitą. Ne mažiau svarbus vaidmuo tenka gobeleno paviršiaus reljefui, tekstūroms. Ausdamas Jakubauskas kuria abstrakčius tekstilinės tapybos paveikslus, kuriuos norisi lytėti pirštais.

Rankdarbiai kaip kontempliacijos apie būtį priemonė yra išeities taškas ir Ievai Babilaitei parodoje „Popierinės istorijos“, surengtoje Antakalnio galerijoje. Ekspozicijos anotacijoje ji rašo: „*Visi blaškomės tarp dviejų pasaulių, išorinio ir vidinio. Ką gi galėtų reikšti ritmas popierių, sudėliotų į krūvas, į lentynas, arba daiktų, pagal funkcijas suskirstytų į dėžutes? Norą pakartoti, sutvirtinti, tą pasikartojimą nuspėti, kontroliuoti... Suplėšiusi ir sudėliojusi popierius, išgaunu ritmą, išorinę tvarką, kuri teikia laikiną nusiramimą. Kartais randu net atsakymą į klausimą, kurio neuždaviau. Na, pavyzdžiui iš kokio popieriaus toji savastis?.. Mano ji suplėšyta ir vėl sudėliota.*“

Iš pirmo žvilgsnio parodos objektai ant sienų atrodo kaip konstruktyvistinės ar minimalistinės improvizacijos. Tektoniškos struktūros taisyklingu rastru

dėliojamos iš monochrominių stačiakampių. Atidžiau pažvelgus, aiškėja, kad šie elementai – miniatiūrinės knygos. Kiekviena tokia rankų darbo knygutė unikali dėl mažyčio dydžio, paviršiaus nelygumų, besikeičiančių žalios, mėlynos ar violetinės spalvos niuansų.

Babilaitė, žinoma knygų vaikams dailininkė, čia sukuria ir sudėlioja aibę miniatiūrinių knygelėlių, kurių negalima atsiversti. Pasakojimams nutilus, tvyro apgaulinga ramybė.

Pastaraisiais metais pas mus kaip ir kitose šalyse atsiranda vis daugiau jaunų neoabstrakcionistų, jų kūrinius lengva įsiminti dėl atpažįstamo spalvų ir ornamentų atsikartojimo. Ypač įdomiai šioje srityje dirba Jurgis Tarabilda ir Paulius Šliaupa, susiję su galerija „Meno niša“. Abu patraukė dėmesį ir meno mugėje *Art Vilnius*, dėl pavasarinio karantino nukeltoje į spalio pradžią. Tarabildai sekasi savaip interpretuoti minimalisto Dano Flavino objektus iš neoninių lempų vamzdelių, tačiau radikalų conceptualizmą jis pakeičia žaismingesnėmis kompozicijomis. O Šliaupa monochrominius savo tapybos paveikslus perkelia į videoekraną, sukurdamas kintančius tarsi visai tuščius laukus.

Visi šie dailininkai, kurių abstraktaus meno parodas, surengtas Vilniuje, aptariau, tarpusavyje niekaip nesusiję, nedaro jokios įtakos vienas kito kūrybai. Impulsų jie semiasi iš visai skirtingų šaltinių, renka si skirtingas medžiagas ir technikas. Tačiau galima rasti ir bendrų bruožų – nesivaikydami inovacijų, sąmoningai atsigręžia į abstrakcionizmo tradicijas. Vienaip ar kitaip jas interpretuodami, kuria variacijų principu – suranda vis kitokius tų pačių formų, spalvų, linijų derinius. Radikali, išgryninta abstrakcija gali netikėtai susipinti su daiktiškomis asociacijomis. Iš žiūrovų tikimasi dėmesingumo, atidumo detalėms, praverstų ir gilesnis konteksto pažinimas. Pagrindinis kriterijus šiems autoriams yra paties kūrinio koloristinis intensyvumas, estetinė kokybė.

Naujų vaizdų ilgesio šios parodos nenumalšina, netikėtų perspektyvų neatveria, tačiau suteikia rafinuotą estetinį malonumą, leidžia patirti džiaugsmą, kurio dabar, apėmus pandemijos slogučiu, ypač trūksta. ■

KINAS IR LAIKAS

Ilgus amžius pažinimas buvo grindžiamas determinuotomis nuostatomis, konvenciniais dėsniais. Pasaulis atrodė statiškas, iš jo eliminavus svarbiausią kategoriją – *laiką*, kuris yra fundamentali Visatos būties kategorija. Tą puikiai iliustruoja Goethe's herojaus Fausto laki frazė: „*Sustok, akimirka žavinga*“, tarsi bylojanti, kad tik sustojus laikui galima pažinti, pajusti pasaulį, žavėtis tam tikra jo forma. Tačiau pasaulis nėra statiškas, jam būdingas ne sąstingis, o nuolatinė kaita. Žmonės, eidami bendru su gamta evoliucijos keliu, nuo vaikiško, iš esmės reflektorinio, simptominio aplinkos suvokimo pirminiame pažinimo etape perėjo prie brandesnio, pagrįsto ženklais ir kodais. Pasitelkdami struktūrinį ir indukcinį mąstymą, bandė „įsiklausyti“, „įsižiūrėti“ į pasaulį, į jo objektus, reiškinius. Taip atsirado daugybė įvairių mokslo, meno, kitų sričių, su savomis mąstymo paradigmomis ir pažinimo būdais.

Šiandien galima tvirtinti, kad kardinaliai pasikeitė ir laiko suvokimas – nuo realiai egzistuojančios, nors ir metafizinės kategorijos iki požiūrio, kad laiko nėra. Yra tik nenutrūkstamas procesas, nuolatinė būsenų kaita, visos jos unikalios ir tampa *įvykiu*. Savo ruožtu įvykių kaita kuria *istoriją*, suteikia individualumo tiek gamtos, Visatos reiškiniams, tiek ir kiekvieno asmens būčiai. Tad ir pasaulis, ir mūsų

būtis yra nesibaigiantis kūrybos *procesas*, kuriantis vis naujas „istorijas“. Įvykio samprata glaudžiai susijusi su Tiesos samprata. Filosofo, semiotiko, rašytojo Umberto Eco nuomone, rasti tiesą labiausiai tikėtina pažinimo lauke tarp teorijos ir naracijos.

Kinas kaip skirtingų laukų sankirta ir sinergija

Jo mokinys filosofas Claudio Paolucci's rašo: „*Gali-me sakyti, kad Tiesą Eco laiko išskirtinumu, įvykiu, tašku, kuriame kažkas įvyksta: dabarties patirtimi.*“¹ Teorijos, pagrįstos ženklų sistema, tiksliai konstruoja realaus pasaulio versijas, interpretacijas, jos gali būti klaidingos ar net specialiai skleidžiančios melą. „*O Tiesos pasaulis nukreipia į naraciją, į Būtinybę, į neišvengiamybę kažko, kas yra, kas buvo ir kas negali būti kitaip. Priešingai nei teigia keli filosofijos šimtmečiai, „tiesos modelį“, anot Eco, apibrėžia naratyvinis, o ne realusis pasaulis.*“² Taip atsitinka todėl, kad naratyvinis procesas įtraukia platų kontekstą, kuris padeda maksimaliai priartėti prie Tiesos, atskleisti tikrąją prasmę, išreiškiamą ženklais ir kodais. Tik toks „*tiesos modelis*“ gali kompensuoti pasaulio, paremto ženklų sistema, trūkumus ir atskleisti tai, ko ženklai negali pasakyti. „*Anot Eco, tiesa negali būti pasakyta, vien parodyta kitu lygmeniu.*“³ Iš Eco

nuostatų, ieškant sąlyčio taškų tarp skirtingų kognityvinių laukų – teorijos ir naracijos, – išplaukia paradoksali, bet geniali mintis, vedanti į tiesos, kartu ir tiesos apie laiką paieškas: „*Skirtingus laukus galima sujungti būtent todėl, kad paprastai privaloma juos skirti.*“⁴ Tų laukų sankirta ir sąryšis, toji tarpinė būseną kaip tik ir suteikia tikrąją pažinimo galimybę.

Tokį „tiesos modelį“ reprezentuoja ir kinas. Apėmdamas laiką ir kaitos procesus, jis gerokai anksčiau už mokslą ėmė pažinimo procesui taikyti nedeterministinių, gilesnį požiūrį, kad pasaulis – tai nuolatos kintanti, evoliucionuojanti sistema. Iš esmės kinas tapo savotiška „laiko laboratorija“, reikšmingai prisidėjo, ugdydamas naująją sąmoningumą, apimančią socialinius, ekonominius, kultūrinius pokyčius. Šalia trijų pagrindinių Visatos koordinačių įtraukė ketvirtą – *laiką*.

Kinas, viena vertus, yra realybės modelis, besiplėtojantis laike, antra vertus, pasakoja istorijas. Skirtingai nuo kitų meno sričių, jis apima tiek technogeninius, tiek teorinius, tiek ontologinius būties sluoksnius, kurių analizei būtina pasitelkti ne tik įvairias mokslo sritis, bet ir dvasinę bei intelektualinę veiklą. Eco manymu, „*tai, ko negalima teorizuoti, reikia papasakoti*“.⁵ Istorijos „išlukštėna“ klausimus, į kuriuos teorija neranda atsakymų, ir iš esmės gali (nu)rodyti keliuos į tiesą. Naratyvas padeda peržengti simboliais ir kodais struktūruotą, iš esmės vulgarizuotą tiesos interpretaciją, atskleidždamas tai, kas vyksta „čia ir dabar“. Tai reiškia sukurti tokį melą, kuris atskleistų tiesą. Taigi šiandieninė struktūruota, milijardais pikselių skaitmenizuota virtuali realybė, pakludama semiotiniams loginio ir kūrybinio mąstymo algoritmams, gali sukurti naują naratyvą, maksimaliai priartėjantį prie tiesos. Ši aplinkybė iš dalies paaiškina, kodėl mokslas, siekdamas išanalizuoti kokį nors reiškinį, kartais pasitelkia menines ir estetiškes priemones – metaforas, simbolius ir pan. Žinomi ir pavyzdžiai, kai meno kūrinys tampa proveržiu, sprendžiant tam tikrą problemą, ar būsimo mokslinio atradimo „pranašu“. Daugelis šiuolaikinių mokslininkų pripažįsta, kad mokslo ir meno sąryšis

darosi vis glaudesnis, pasireiškia psichofiziniu sąsamonės lygmeniu. Šiuolaikinis mokslas, kad apdorotų vis didėjančią informacijos srautą, nebegalės tenkinti vien kiekybiniais, statistiniais, formalia logika grindžiamais metodais. Taigi pasitelks kūrybinį mąstymą, meno struktūras, estetiškes formas, leidžiančias tuos srautus kokybiškai apdoroti kitokiais algoritmais, idėją integruojančiais į visumą. Vaizdžiai tariant, ateityje mokslas darysis meniškesnis, labiau remsis meno struktūromis ir sistemomis. Ne veltui Eco vadino meno kūrinius epistemologinėmis metaforomis, skatinančiomis pažinimą.

Sinergetinės kino įžvalgos

Vienas garsiausių šių laikų fizikų Ilja Prigožinas knygoje „Laikas, chaosas, kvantas“ (1994), išleistoje kartu su bendraautore Isabelle Stengers, rašė, kad „*laikas – vienas fundamentaliausių būties matų*“.⁶

Ši nauja mąstymo paradigma, į pažinimo procesą įtraukianti ne tik skirtingas mokslo sritis, bet ir *laiką*, suteikė impulsą atsirasti *sinergetikai*.⁷ Analizuodama sudėtingų sistemų evoliuciją ir tarpusavio sąveikas, ji suvokia laiką kaip nuolatinę kaitą, kuriančią *įvykius*, o jų visumą – individualizuotą sekos naratyvą – kaip „istorijas“. Sinergetika yra ne tik fundamentalus šių dienų mokslas, pagrįstas griežta metodika, bet ir kūrybinio eksperimentavimo erdvė, tam tikras žaidimas su tikrove.

Prigožino ir Stengers tyrimai rodo, kad ši mokslinė paradigma reiškia kitokį žmogaus santykį su gamta, leidžia naujai plėtoti dialogą su savimi ir su kitais. Šio mokslo metodologinės įžvalgos ypač reikšmingos kino, laikomo interaktyviu realybės modeliu, teorinei analizei. Sinergetinis mąstymas, į pasaulio ir gamtos pažinimą įtraukęs *laiką*, vietoj deterministinio, statiško požiūrio pasiūlė evoliucionuojantį, dinamišką santykį.

Jei kiną vadinsime laiko laboratorija, vertėtų prisiminti metaforą „laiko strėlė“. Evoliucija yra kaitos *procesas*, kuriam būdingas: a) *negrįžtamumas* – praeitis ir ateitis nėra tolygūs reiškiniai; b) esminė

naujos nederministinės procesų suvokimo paradigmos sąvoka – įvykis, vertas tiek, kiek yra prasmingas; c) kai kurie iš pažiūros nereikšmingi įvykiai gali įgauti svarbų vaidmenį, pakeisdami net evoliucijos kryptį, taigi atmetama linijinės, stabilios raidos samprata, vyra-vusi iki šiol.

1895 m. atsiradęs kinas iš pradžių griežtai laikėsi pirmojo postulato, filmuose

laikas ir įvykiai linijine tvarka nuosekliai judėjo pagal „laiko strėlę“, tačiau tolesnė kino raida paneigė šią metaforą. *Negrižtamumo* principą analizuojant kino kontekste, reikėtų pabrėžti, kad kinui kaip ir tikram gyvenimui būdinga nuolatinės kaitos būsena, o erdvė čia santykinė kaip ir laikas. Tai dirbtinė realybė, sukonstruota iš realaus gyvenimo procesų, objektų, o jos „plytos“ – tai ženklai ir kodai, simbolizuojantys tam tikrus reiškinius. Kad tie realybės elementai sudarytų tam tikrą sistemą, turi būti nustatytos taisyklės, reguliuojančios kaitos procesus. Kino režisierius iš tų „plytų“ laisvai „mūrija“ naują realybę, kur įvykiai klostosi ne tik linijine seka. Aktualizuojami, ištraukiami iš „atminties“ ištisi praeities vaizdinių klodai, priverčiant juos, kad tarnautų „čia ir dabar“ kuriamai filmo realybei, atskleisdami jos prasmes, suteikdami reikšmę. Taigi šiuolaikiniam kinui praeitis ir ateitis kuriamų reikšmių atžvilgiu yra tolygios.

Procesas tampa įvykiu, tik būdamas kryptingas ir turėdamas tikslą, antraip jis tėra atsitiktinis faktas, tiksliau tariant, aktas. Gamtoje šis tikslas ir idėja pasireiškia kaip dieviškasis pradas, kurį mokslas bando apibrėžti, pasitelkdamas simbolines kodų ir ženklų

„Amarcord“ 1973. Režisierius Federico FELLINI

sistemas. Kinas, modeliuodamas realybę, visada ke-lia sau tikslą sukurti prasmingą istoriją, paremtą įvy-kiais. Taigi *prasmės* klausimas čia kertinis.

Bifurkacija ir katarsis

Viena iš svarbiausių sinergetikos mokslo sąvokų, apibrėžiančių evoliucijos procesus, būdingus ne-stabilioms sistemoms, yra iš pažiūros *nereikšmingų įvykių* įtaka evoliucijai. Kino realybės modeliavimo procese tai irgi bene svarbiausias elementas, lemian-tis jos gyvybingumą, poveikumą. Sinergetiką varto-jama *bifurkacijos* sąvoka rodo, kad kaitos procesas atveria galimybę sukurti kokybiškai naują „scena-rijų“, susijusį su sistemos evoliucija. Modeliuojant kino realybę, bifurkacijos taškas yra reikšmingiau-sias, siekiant sukurti pramingą įvykį, filmo istorijos pagrindą. Tai kulminacinis momentas, lemiantis ne tik kognityvines, estetines, bet ir euristines fil-mo savybes, lemiančias apsivalymą, prašviesėjimą. Aristotelis tokius potyrius vadino *katarsiu*. Čia bene sudėtingiausias kino realybės kūrimo momentas, nuo kurio priklauso, ar pavyks įkvėpti „gyvybę“ vi-sam filmui. Itin svarbu, kaip sekasi iki bifurkacijos

taško – „tiesos momento“ – modeliuoti epizodus, vadinamus *atraktoriais*. Tarpiniai įvykiai, būsenos, atskleidžiančios galimą sistemos raidą, kokybinių jos pokyčių perspektyvą, yra tarsi galimybių laukas, kuriame plėtojamas filmo scenarijus. Taigi kino realybės modeliavimo uždavinys iš daugybės *atraktorių* – užuominų gausos – išskirti tą vienintelį tarpinį vitalinį įvykį, kuris visam filmui įstengtų suteikti tiek gyvybinės jėgos, kad jis darytų poveikį realiam žiūrovų gyvenimui. Tada kino realybė įgautų ir kognityvinę, ir estetinę, ir euristinę vertę, tampa reikšmingu *įvykiu*. Skirtingai nuo nepaliaujamai vykstančių gamtos procesų, ji suvokiama kaip laikas ir erdvėje lokalizuota *istorija*.

Kino *atraktorių* – tikimybių, kurias sudaro tarpiniai filmo epizodai – uždavinys yra išpurenti dirvą kulminacijai. Tai reiškia, kad iš visų tikimybių bifurkacijos taške atsiranda vienintelis unikalus įvykis, kuris gali sukelti „drugelio efektą“, logiškai atvesdamas prie finalo, – tai lūžio taškas, atomazga. Tarpinė neapibrėžtumo, entropijos būseną, kaip ir visos anomalijos, turi didžiulį prasmę krūvį, geba paveikti tiek intelektualiai, tiek emociškai, sukelti *katarsį*, kuris yra svarbiausias kino realybės, kaip meninės formos, tikslas.

Kinas ir laiko pajauta

Taigi kinas, būdamas technogeninis reiškinyss, paklūsta dvasiniams intelektualiniams ženklams ir kodams. Tačiau laiko dimensija kino santykį su objektyvia išorine realybe daro tokį gilų, kad filmo realybė suvokiama kaip tikras gyvenimas.

Anot filosofo Henri Bergsono, taip atsitinka todėl, kad „*laikas priklauso intuicijos, pajautos sferai. Intelktas [...] mąsto fiksuotais, momentiniais vaizdiniais ir nesuvokia laiko tapsmo.*“⁸ Nors kino kuriamas realybės modelis atskleisti nenutrūkstamos realaus laiko tėkmės nepajėgia, ją drumsčia fiksuoti kadrai, tačiau tuos tarpus užpildo žiūrovų intuicija ir laiko pojūtis. Perteikti laiko tapsmą tiek šiuolaikiniam mokslui, tiek šiuolaikiniam kinui kol

kas neįveikiama užduotis, vis dėlto judama gilesnio suvokimo link. Fizikos teoretikai Donas Page'as ir Williamas Woottersas, taikydami *susietumo*⁹ sąvoką, iškėlė idėją, kad susietų kvantinių dalelių kitimas galėtų tapti savotišku laikrodžiu, matuojančiu laiko tėkmę. Pagal šią idėją laikas yra emerdinginis, šuoliuojantis dėl susietumo prigimties, tačiau jis kinta tik mūsų sąmonėje, nes bet kokiam išoriniam Visatos stebėtojui, tarkime, Dievui laikas neegzistuoja. Kad laikas iš tikrųjų yra emerdinginis reiškinys, juntamas „vidiniams“ stebėtojams, bet nepasireiškiantis išoriniams, patvirtina ir matematiko Wheelerio DeWitto lygtys. Kalbant apie kino realybės modelį, būtent tokia susietų, bet nevienodų kadrų kaita 24 kartus per sekundę sukuria laiko kaitos ir judėjimo iliuziją. Tačiau, skirtingai nuo tikrovės, kino realybė paverčia žiūrovus vidiniais, suvokiančiais šią laiką („gyvenimo“) kaitą, o ne išoriniais pasyviais stebėtojais.

Laiko pajautos evoliucija kine

Filosofas, kino tyrinėtojas Gilles'is Deleuze'as traktate *Cinema* tokį filmo modelį vadina organiniu, nes jis paremtas *vaizdiniu-judėjimu*. Tai vientisas vaizdinys, pagrįstas įvairių *procesų-judesių* susietumu tarpusavyje. Sukuriama realaus pasaulio, besiplėtojančio laike, iliuzija. Tai tiko klasikiniam kinui, kur veiksmas ir siužetas plėtojamas, remiantis vaizdų kaita, o laiko tėkmė matuojama judesiais.

Italų kino neorealizmas maksimaliai priartėjo prie autentiškos realybės, ne tik pasiekęs klasikiniam kinui būdingą tobulumą, bet ir sukūręs modelį, paremtą dar stipresniu laiko pojūčiu. Pasak Deleuze'o, tai kino reiškinys, paremtas *vaizdiniu-laiku*. Čia jau „*ne laikas susijęs su judesiu, bet judesio anomalijos priklauso nuo laiko.*“¹⁰ Tarsi pats laikas diktuočių judesius ir su jais susijusią vaizdinių seką. „*Kino filmuose laikas nebekildinamas iš judesio, bet pats suteikia galimybę kilti netikram judesiui.*“¹¹ – teigia Deleuze'as. Todėl režisierių neorealistų Michelangelo Antonioni'o, Lucino Visconti'o, Federi-

co Fellini'o ir kt., o vėliau kai kuriuose prancūzų *naujosios bangos* filmuose herojai tarsi plaukioja, „plūduriuoja“ laike, yra nešami nenusakomų, nelogiškų veiksmų ir įvykių tėkmės, kur susipina praeitis, dabartis ir ateitis. Tokiam kinui būdingas postmodernus mąstymas – prieštaringas, atviras, nenuoseklus. Deleuze'as ir Guattari's tam tai-

„Nuotykis“. 1960. Režisierius Michelangelo ANTONIONI

kè rizomos (*rhizome*) sąvoką. Ją perėmė ir Eco, plėtodamas *enciklopedijos* žinių modelį. Tai „atviras labirintas, kurio iš išorės stebėti neįmanoma, galima klaidžioti tik jo viduje...“¹² Jo nuomone „mąstyti rizomos viduje reiškia kurti spėlionės“,¹³ o tai primena savotišką nuotyki. Antonioni'o 1960 m. filmas taip ir vadinasi – „**Nuotykis**“ (*L'avventura*). Kino kritikė Živilė Pipinytė apie šį filmą rašė: „Nieko nevyksta, įtampa gimsta tiesiog iš žiūrėjimo į ekraną [...], kai pajunti beveik mistišką nuščiuvimą, tarsi pirmąkart prisilietum prie paslapties. Paslaptis dažnai atsideria Antonioni filmų centre, nors tai visai nereiškia, kad ją būtinai reikia atspėti...“¹⁴

Akivaizdu, kad kinas gerokai anksčiau už mokslą, varžomą determinuoto, semiotiškai struktūruoto mąstymo ir teorijos, pasinėrė į *laiko* pagavos nuotyki, apmąstydamas šią svarbiausią būties ir Visatos kategoriją, tapdamas savotiška laiko laboratorija. Tai suteikė mąstymui naują kryptį, atsirado naujas pasaulio vaizdinys, kuriam, anot Deleuze'o „nebūdinga centralizacija, tvarka ir simetrija“. Taigi kultūra, taikydama sudėtingas meno formas, metaforas, vaizdinius, padeda ir mokslui giliau pažvelgti į tikrovę, priartėti prie Tiesos.

Eco ne kartą yra minėjęs, kad kiekvienas iš mūsų, pažindamas pasaulį, jaučiasi „taip, tarsi būtų įėjęs į kino teatro salę, filmui jau prasidėjus“.

¹ Claudio Paolucci. *Umberto Eco*. Tarp tvarkos ir nuotykiu. Vilnius: Tyto alba. 2019, p. 29.

² Ten pat, p. 38.

³ Ten pat, p. 29.

⁴ Ten pat, p. 38.

⁵ Umberto Eco. Rožės vardas. Vilnius: Tyto alba. 2004.

⁶ Илья Пригожин, Изабелла Стенгерс. *Время. Хаос. Квант*. М.: Прогресс. 1994.

⁷ Hermann Haken. *Synergetics: Introduction and Advanced Topics*. Springer Science & Business Media. 2004.

⁸ Henri Bergson. Kūrybinė evoliucija. Vilnius: Margi raštai. 2004, p. 18.

⁹ http://www.technologijos.lt/n/mokslas/idosusis_mokslas/S-81487/straipsnis/Kvantinis-eksperimentas-rodo-kaip-laikas-randasi-is-susietumo?utm_source=nps- Žiūrėta 2020-05-20.

¹⁰ Gilles Deleuze. *CINÉMA. AdMarginem*. 2004, p. 296.

¹¹ Ten pat, p. 297.

¹² Claudio Paolucci. *Umberto Eco*. Tarp tvarkos ir nuotykiu, p. 155.

¹³ Ten pat, p. 156.

¹⁴ <https://www.7md.lt/kinas/2012-11-30/Antonioni-zodynelis>

MENUI REIKIA LAIKO IR DEIMANTŲ KASYKLOS

*Su grafike Marija MARCELIONYTE-PALIUKĖ
kalbasi Jūratė STAUSKAITĖ*

Jūratė Stauskaitė. *Esi menininkė ir pedagogė – VDA Grafikos katedros vedėja, Senato pirmininkė, taigi nuo mano dailės mokyklos mokinės nukeliavai iki kolegės. Ne taip seniai net įsivaizduoti, kad Grafikos katedrai (juo labiau visai VDA) vadovautų moteris, buvo visiškai neįmanoma. Dabar tai realybė. Nors lyčių lygybės eskalavimas atgrasiai nusibodęs, vis dėlto šis klausimas tebėra svarbus. Kaip jautiesi tame kontekste?*

Marija Marcelionytė-Paliukė. Galiu atsakyti labai trumpai – jaučiuosi žmogumi. O plečiantis galima ir paskęsti tiek evoliucijos, tiek socialiniuose, tiek politiniuose, tiek kultūriniuose aspektuose. Man šis klausimas nenusibodęs, jį dar tik pradėdama aiškiau artikuliuoti, analizuoti moksliškai, ne vien emociškai. Jei klasifikuotume terminais, aš esu feministė tuo atžvilgiu, kad man labai svarbios žmogaus teisės, o jos tikrai nepriklauso, bent jau neturėtų priklausyti nuo lyties. Šiaip daug atsakymų lemia prigimtis, t. y. gamta. Kažkur skaičiau, man regis, labai taiklų paaiškinimą: berniukai tyrinėdavo, mokydavosi kažko naujo, bandydavo galva pramušti neįveikiamas sienas, o mergaitės tiesiog norėdavo jiems patikti. Tai lyg antraeilis tikslas. Patikti atradėjui, bet ne pačiai juo būti. Mergaitės laukdavo, kol bus pripažintos, pateisins kitų lūkesčius (aišku, visada yra išimčių). O tai užtrunka. Kasdien būda-

ma tarp jaunų žmonių, ką tik baigusių mokyklas, įsitikinu, kad per 15 metų evoliucija visai neblogai pasistūmėjo, net plika akimi matomi chromosomų pokyčiai. Mergaitės energingai siekia tikslo, eina kiaurai sienas, generuoja žaibus... ŠMC šiuo metu vyksta JCDecaux premijos paroda – penkių jaunųjų menininkių kūrinius atrinko mišri komisija, šiam kontekstui tai svarbus faktas. Manau, labai sutrumpėjo, gal net apsvirtė laikas, kai visaip stengtasi „patikti“... Bet čia nėra nei laimėtojų, nei pralaimėjusiųjų. Viskas turi savo kainą.

Visame demokratiškame pasaulyje keičiasi santykis tarp vyrų / moterų užimamų pozicijų. Lietuva, Akademija ne išimtis. Šią akimirką atrodo, kad kitaip ir negali būti. Atėjęs metas, kai reikia kitokio pobūdžio kompetencijų. Atsakingas pozicijas Akademijoje užėmus moterims, beveik nebeliko susitarimų žodžiu, bičiuliškai susėdus už stalo, ar paremtų kraujo „grupe“ (turiu omenyje darbo santykius). Visa tai daugeliu atvejų buvo iš esmės vienintelis išsigelbėjimas *anais* laikais, tada taip *vyko dalykai*, studentišku žargonu šnekant. Nuostabi istorija, labai šviesi to laikmečio iliustracija, kaip Arvydas Šaltenis įdarbino Dailės institute Petrą Repšį. Kartą, kai jiedu šnekučiavosi „apie gyvenimą“ Repšio studijoje, Arvydas išsitraukė popierių pluoštelį ir paprašė, kad Petras parodytų, kaip raito savo parašą. Tas ir su-

raitė, tik paskui sužinojo, kad pasirašė savo prašymą dėstyti institute... Dabar kiekvienas žingsnis yra reglamentuotas ne tik nacionaliniais, bet ir Europos dokumentais, normatyvais. Įdomu, kokias istorijas mes pasakosime atsiminimuose... Aš asmeniškai dar turiu vieną tokį tarpinį pereinamojo laikotarpio epizodą. 2007 m. gavau prof. Rimvydo Kepežinsko, Grafikos katedros vedėjo, žinutę su klausimu: *Marija, gal norėtum ateiti dėstyti į Grafikos katedrą?* Tuo metu buvau Venecijos bienalėje, beveik nelegalė, iššokusi iš riedančio autobuso ir pakeitusi kelionių organizatoriaus nurodytą maršrutą. Pamenu, sėdėjau prie fontano po meno

fiestos svaigulio, valgiau picos trikampį ir net užspringau, netekusi žado. Tokia buvo pradžia. Labai graži, esu dėl to dėkinga Grafikos katedros vyrams! (Beje, šiuo metu mūsų katedroje dėsto po lygiai vyrų ir moterų). Paskui prasidėjo kasdieninis, neapčiuopiamas darbas. Bet aš įžvelgiu didžiulę net ir biurokratijos prasmę. Sunku tą paaiškinti, o juo labiau suprasti tam, kuris iš šono stebi, bet, matyt, kuriančio žmogaus prigimtis visada randa būdus, kaip nepražūti. Jūrate, jūsiškė Dailės mokykla valstybės atgimimo metais juk irgi „atsirado“ iš pelkės, matant sistemos šlubumą, svarstant, kaip tinkamai „mokyti“ meno. Pažįstu tą vidinį jausmą, kai žinai, kaip turėtų ar galėtų būti, bet nerandi jokių logiškų argumentų tam žinojimui pagrįsti, vis dėlto suprant, kad iš inercijos nieko nebus, nėra laiko laukti, nes kiekvienais metais – aukso vertės... Tada tiesiog imi ir darai. Taip keičiamas pasaulis.

Jūsų įkurta mokykla darė ir iki šiol daro įtaką studijoms Vilniaus dailės akademijoje (ir ne tik joje – daug

Marija MARCELIONYTĖ-PALIUKĖ. „Diusseldorfo akademijos altoriai“, nr. 15. Fotograviūra. 2019

absolventų, kūrybos „krikštą“ gavusių Jūsų mokykloje, dirba dėstytojais kolegijose, mokyklose)... Tai žmonės, kurie susitiko Dailės studijoje apie 1992–1994 m., beveik kartu 1995 / 1996 m. įstojo į Akademią.

Daug keliauji. Matai pasaulio meną, susipažįsti su įvairiomis dailės mokyklomis. Gal nusižiūrėjai sau artimą modelį – pedagoginį ar asmeninį? Jei staiga Akademija taptų TAVO, privati, nuo ko pradėtum ir kokią svarbiausią idėją išsikeltum?

Pradėjusi dėstyti, rengdama dalykų programas, ieškojau atsakymų, kaip galima, jei galima, tiksliau tariant, ar įmanoma *mokyti* meno. Ganėtinai ilgai skaičiau tik tokio pobūdžio lektūrą, tyrinėjau metodologijas nuo Marinos Abramovič instituto principų iki metodų, taikomų ikimokyklinio ugdymo įstaigose (jais iki šiol žaviuosi!). Juk ne paslaptis – nė vienas iš mūsų neturi specializuoto pedagoginio išsilavinimo. Kasdien ir mokome, ir mokomės. Mokiniui leidžiama klysti, jis dažnai net skatinamas to nebijoti, o

mokytojas lyg ir privalo turėti visus atsakymus. Vieni dėstytojai, atradę savo metodus, taiko juos ilgai ir veiksmingai, o kiti negali nuolat kartoti savo užrašų... Man reikėjo rasti sau tinkamą dėstyimo būdą, nes jaučiausi visiškai to neišmananti. Pamenu akimirką, kai vienu sakiniu įvardijau: „Noriu, kad VDA Grafikos katedra būtų tokia, kokioje aš būčiau norėjusi studijuoti.“ Iškart ir palengvėjo, ir pasunkėjo tuo pat metu. O kokia ji turėtų būti? Naktimis „pergrodavau“, ką sakiau studentams, ir su siaubu pripažindavau, kad tikriausiai nusišnekėjau.

2013 m. rugpjūčio pabaigoje atsidūriau tarptautinėje grafikos konferencijoje *Impact8*, Dandyje, Škotijoje. Tai grafikos menui ir mokslui (!) skirta konferencija. Dabar esu nuolatinė jos dalyvė ir bendruomenės narė. Jei ne pandemija, ši rugsėjį būčiau buvusi Honkonge, kur turėjo vykti *Impact11*. Būčiau ne tik klausiusis pranešimų, turėjau instaliuoti ir savo personalinę parodą, kurią po keleto atrankos etapų žiuri įtraukė į programą vienoje iš galerijų. Viliuosi, gal tai įvyks kitą rudenį. Grįžtant prie nušvitimo akimirkų, kurios „išrišo“ mane kaip pedagogę, pastatyčiau paminklą seseriai Coritai Kent (1918–1986). Ją sutikau, taip taip – sutikau, nes nėra tinkamesnio įvardijimo – jau minėtame Dandyje, kur buvo surengta personalinė jos paroda, ir apėmė jausmas, kad susidūriau su... savimi. Aš tik linksėjau, antrinau, murmėjau, šypsojau, paskui apsiašarojau, girdėjau save ir iš vidaus, ir iš išorės. Mūsų net judesiai panašūs, jei ne identiški, o pedagoginiai metodai, požiūris į kūrybinius procesus, net ir dalykai, kuriuos ji dėstė savo mokiniams Los Andželo koledže, – beveik tokie patys. Ir jos menas – tai ne tiesiog savirealizacija, ne vaizdas dėl vaizdo, bet pozicija, išreiškiama spalvomis ir tekstais, aktyvumas, rūpinimasis žmogaus teisių, laisvės, tolerancijos būkle. Išeidama iš parodos žinojau – viskas bus gerai. Man reikėjo žmogaus, kuris savo gyvenimu patvirtintų, kad nesu balta varna! Coritos Kent kartu su Johnu Cage'u 1967–1968 m. sukurtos 10 taisyklių studentams ir mokytojams yra visų mano „pareigų“, kokias tik užimu ar užimsiu, pagrindas.

Ir dar – pažintis su Kent nuskraidino mane į Šiaurės Karoliną (JAV), nes tyrinėdama ją, atradau *Black Mountain College* fenomeną. Prieš trejus metus teikdama paraišką Kultūros tarybos edukacinei stipendijai, savo tikslą formulavau taip: šiuo metu vyraujanti meno studijų politika neskiria pakankamai dėmesio analogų analizei, nieškomą pavyzdžių, kuriais būtų galima remtis, kaupiant gerą patirtį ir pritaikant ją lietuviškame kontekste. Tyrinėjimai rodo, kad **yra (buvo!)** rasti būdai, KAIP užtikrinti meno studijų kokybę. Vienas iš tokių pavyzdžių – *Black Mountain College*, 24 metus (1933–1957) JAV veikusi unikali eksperimentinė mokslo institucija, grindžiama *artes liberales* principais, kur pagrindinis dėmesys skiriamas meno studijoms. Koledžas užsidarė, kai valstybė liepė jam atsižvelgti į rinkos poreikius. Tyrinėti tokią patirtį ypač svarbu dabartiniame meno studijų kontekste. (Stipendija man buvo skirta.)

Nuskridau, skaičiau pranešimą. Konferencijoje buvau vienintelė europietė ir pati jauniausia tarp mokslininkų, istorikų, literatūrologų, visą gyvenimą paskyrusių vien šio koledžo palikimo tyrimams ir analizei. Atsidūriau ten, institucijoje, kuri veiksmis ir meno mokymo(si) metodais (atgrasus žodis) iš esmės kūrė (ir iki šiol kuria) pasaulinę dailės, literatūros, teatro, šokio, muzikos, dizaino, architektūros, kitų sričių istoriją. Paminėsiu vos keletą pavardžių: Anni ir Josef Albers, John Cage, Harry Callahan, Merce Cunningham, Buckminster Fuller, Walter Gropius, Clement Greenberg, Lou Harrison, Franz Kline, Willem de Kooning, Jacob Lawrence, Robert Motherwell, Aaron Siskind, o tarp jų studentų buvo Ruth Asawa, John Chamberlain, Ray Johnson, Kenneth Noland, Robert Rauschenberg, Cy Twombly, Susan Weil ir kt. – sąrašas labai ilgas.

O Vilniaus dailės akademiją aš ir dabar traktuojau kaip savo asmeninę. Viliuosi, būsiu teisingai suprata. Jei neturėčiau šio jausmo, negalėčiau dirbti, nejausčiau aistros, nematyčiau prasmės. Jei reikėtų iškelti vėliavą šalia VDA pastato su žinute tiek praeiviams, tiek valstybės vadovams, užrašyčiau: *Menui reikia laiko!* Ir dar (mažesnėmis raidėmis) pridur-

čiau: *Laikas yra būtina sąlyga tiek menui atsirasti, tiek jam patirti. Nesmurtaukite!* (Turiu omenyje spaudimą aukštojo mokslo institucijoms, kad kuo greičiau parengtų specialistus, naudingus rinkai...)

Beje, ideali Akademija galėtų įsikurti kokiam nors buvusioje fabrike. Milžiniška erdvė, tūkstančiai kvadratinų metrų, didžiuliai langai per visą perimetrą, aplinkui stalai, studijos kiekvienam studentui, bet jos atviros, be durų. Erdvės centre – visokiausios staklės, įrengimai, krosnys, spausdintuvai. Įvairių kursų studentai mokosi kartu, nebent pagal poreikius pasiskirsto grupelėmis. Studijos trunka tiek metų, kiek reikia ir norisi kiekvienam asmeniškai. Šiuo atžvilgiu man labai patinka Diuseldorfo akademijos modelis. Ten nėra laiko limitų, tu pats apsisprendi, o gal pajunti, kada jau gali savarankiškai veikti šiuolaikinio meno lauke, tada ir baigi studijas. Jei turėtume tokią Akademią – kūrybinę laboratoriją – būtų neįtikėtina nuostabu. Deja, trukdo finansų stygius. Vien dėl šios svajonės norėčiau turėti deimantų kasyklą!

Žvelgiant į laikmečio paktuotą tarpdisciplininį meno kontekstą, ar neatrodo, kad VDA, o ir Dailininkų sąjungos susiskirstymas į programas, „sekcijas“ jau atgyvenęs? Tą liudija ir studentų, tarp jų grafikų, peržiūros, baigiamieji darbai. Kur link einame?

Dailininkų sąjungos kontekste gal ir vertėtų persvarstyti šį modelį, nežinau. Dažnai iš šono, atseit, geriau matyti, bet ar tikrai? Kad skirstymasis sekcijomis užkerta kelią LDS atsinaujinti – tai faktas. Jauni kūrėjai nesiskirsto ir kitų neskirsto. Jaučiasi menininkai plačiaja šio žodžio prasme. Užtikrin-

tai galiu kalbėti tik apie Grafikos studijų programos tikslus ir procesus. Jau kuris laikas juntamas spaudimas stambinti programas, atsisakyti siaurų sričių, iš esmės abstrahuotis. Nesu tikra, kiek ilgai Akademijai pavyks išlaikyti programų įvairovę, nes reikalaujama viską paslėpti po keliais aptakiais įvardijimais. Patirtis rodo, kad kai kurie užsienio universitetai, akademijos, paskubėjusios taip pasielgti, jau gailisi nepamatuoto sprendimo. Labai lengvai atsisakyta technologijų studijavimo, darbo laboratorijose, medžiagų tyrinėjimo, nebeliko piešimo – iš esmės visko, kas užtrunka, kas neleidžia „pagaminti“ kūrinio čia ir dabar. Įsismarkavus daug kur grafikos staklės atiduotos į metalo laužą, atleisti meistrai. Dabar bandoma viską susigrąžinti. Mane glumina teiginys, kad nereikia mokytis technologijų, atseit kam čia gaišti, jei reikės, imsiu ir pasidarysiu... Tačiau taip nebūna. Be to, kiekviena technologija apima begalę koncepcijų, turi paralelių su gyvenimu, atsiskleidžia tik tada, kai nors kiek jas pažįstame, prisijaukiname. Manau, įvairios studi-

Marija MARCELIONYTĖ-PALIUKĖ su B. MUNK (DK). Parodos „Sunshine. So far...“ fragmentas. Enter Artspace. Orhusas. Danija. 2019

jų programos palaiko meno įvairovę. Galbūt visam tam, kas anksčiau vadinta technologijomis, darbu su medžiagomis ir pan., priklijavus etiketę *medijos*, šie procesai būtų patrauklesni jauniems žmonėms. Puikiai pamenu, kaip stojiškai 2007 m. VDA Grafikos katedros dėstytojai gynė Grafikos laboratoriją, užsienio ekspertams įrodinėdami jos reikalingumą, ugdant šiuolaikinius grafikus... Po šešerių metų pakartotinai atvykę tikrintojai pripažino tokios pozicijos toliaregiškumą, o tai, kad turime laboratoriją, šįkart jau vadino programos išskirtinumu. Ekspertams įteikėme tekstą, kuriame tvirtinome, o ir iki šiol viešai deklaruojame, kad Grafikos programų absolventai savo sprendimais *sodrina* šiuolaikinį meną.

Mano giliu įsitikinimu, grafika yra tam tikras mąstymo būdas.

Tačiau kartais mane irgi apninka nerimas, kai matau vis labiau panašėjančius vizualinius sprendimus, – turiu galvoje tarptautinį, ne vien lietuviškąjį kontekstą.

Juntamas ryškus atotrūkis tarp kartų, nesidomėjimas lietuvių meno istorija, abejingumas netolimos praeities kūrėjams ir t. t., atseit „viskas prasideda nuo manęs“. Atrodo, tai nelabai rūpi ir institucijoms, rengiančioms būsimuosius menininkus. Kodėl? Esi arti tų dalykų – gal viskas čia normalu? Gal iš tiesų reikia prisitaikyti prie nepalaužamos globalizacijos, ją priimti ir... apsiraminti?

Psichologai sakytų, kad nieko čia keista, jokios anomalijos nėra, dabar juk visiško individualizmo laikai. Jauni žmonės jaučiasi esantys pasaulio piliečiai, jiems kelia juoką tėvų, ypač senelių kartos „seilėjimasis“ dėl gimtosios kalbos likimo, dėl nacionalinės tapatybės, kultūros puoselėjimo. Gali būti, kad dabar, kai pasaulis taip arti, kiekvieno kišenėje, keičiasi jo suvokimas, kitaip ima veikti neuronai. Antra vertus, man neatrodo viskas taip dramatiška, gal net labiau viltinga, nes matau ką tik meno studijas pradėjusius ir ketverius ar šešerius metus Akademijoje visais atžvilgiais bręstančius žmones.

Negaliu sakyti, kad visi talentingi ir gilūs, taip teigti būtų neadekvatu, bet yra tikrai neįtikėtina gabių žmonių, ir jiems visa tai, apie ką čia kalbame, rūpi daug labiau, negu iš šono atrodo, trumpam užsukus į peržiūras ar baigiamųjų darbų parodas. Gal Jus apima toks jausmas todėl, kad teko aršiai kovoti už teisę būti menininke, už galimybes, o kovos lauke juk reikia garsiai deklaruoti savo vertybes, remtis pirmtakų patirtimi, atkakliai ginti(s). Dabar vyksta kitokio pobūdžio kovos, tiesą sakant, abejoju, ar jos lengvesnės. O dėl to, kad Akademijs kaip institucija „nesijaudina“, nesutikčiau. Kiekvienas studentas turi privalomas meno istorijos paskaitas, daugelyje programų papildomai dėstomi dalykai, kur nagrinėjamos jau konkrečios sritys. Be to, kai esi kelio pradžioje, dairaisi į tolius. Ir gerai! Pasivaikštai, apsitrankai, suvoki, kad TEN esi įdomus tiek, kiek esi ne toks kaip TEN, ir imi dairytis po savus klonius...

Nebemadinga menininkų parodas apibrėžti pagal sritis – čia tapyba, čia grafika, čia tekstilė... Aišku, ne žanras lemia rezultatą, bet pagal ką tada orientuotis? Ką tikiesi rasti, atėjusi į kokią nors nūdienos ekspoziciją? Ar dar apskritai verta aiškintis, „kas yra menas“ (atmetus jau pašvinkusį šūkį „Visi yra menininkai, tik ne visi tą žino“, ir t. t.)?

Aš tikiu žmonėmis, iš to logiškai seka, kad tikiu ir jų kūriniais. Nežinau, pagal ką jie apibrėžiami, net ir vertinami. Tiesiog suskamba arba ne. Paliečia arba ne. Gal kiek nejaunatviškai nuskambės, bet jaučiu padidintą jautrumą įdėtam darbui, laikui. Visa tai nutiesia kažkokias nematomas gijas. Ties tais kūriniais oras lyg sutankėja. Jie vis naujai atsiskleidžia, plečiasi, pildosi, instaliuojami vis kituose kontekstuose. Sąmoningai paminėsiu vien Lietuvos kūrėjus: Marijos Teresės Rožanskaitės tapyba – kažkas už sąmonės ribų! Žvelgdama į jos kūrinius, patiriu visus įmanomus jausmus. Svajonės ir Pauliaus Stanikų piešiniai, parodos-pasauliai. Gedimino ir Nomados Urbonų socialūs projektai. Mindaugo Navako masteliai, marmuras, porcelianas, metalas. Nerijaus ir Andriaus Erminų, Rimanto Milkinto pagarba me-

džiagai, atida detalėms. Aurelijos Maknytės žaliuojančios verbos. Žilvino Landzbergo ragai kintančiose erdvėse. Eglės Ridikaitės grindys. „Saulė ir jūra (Marina)“ – auksinė Lietuvos opera... Iš esmės jie belaikiai, betechnologiai, peržengiantys bet kokios apibrėžties ribas.

Būtent tokia kontekste ir deklaruojau savo kaip menininkės, dėstytojos poziciją: domiuosi kultūros ekologija, bet ne kaip *žalioji* aktyvistė, o svarstydam, „ar mums reikia dar nors vieno paveikslė?“ Tyrinėju šį aspektą, pasitelkdama grafiką kaip įrankį, o labiausiai jaudina paradoksas, kad grafikos technologijos buvo sukurtos ir išstbulintos būtent dauginimo procedūroms atlikti. Norėčiau turėti laiko, kad visa tai paversčiau moksliniu darbu. Gal vėliau.

Pati aktyviai dalyvauji kultūros procesuose, tavo parodos (ypač pavasarį vykusioje galerijoje „Akademija“) išsiskiria savotiška deklaracija „manęs čia nėra“, bent jau tokios manęs, kokią galima atpažinti, vos pravėrus galerijos duris. Prisipažinsiu, man buvo keblu. Kaip galėtum nusakyti savąjį atsivėrimų žanrą? Ko tikiesi, rengdama parodas, jas reklamuodama ir komentuodama?

Nepasakyčiau, kad kažko tikiuosi. Nuolat sulaukiu priekaištų, kad per mažai reklamuojusi, nekommentuoju savo kūrybos, neturiu net puslapio internete, neskiriu dėmesio dokumentacijai. Prieš kelis metus draugas, neapsikentęs to „beveik nebuvimo“, sukūrė man *Instagram* paskyrą, kad prisiversčiau nors kiek skleisti savo kūrinius. Esu jam dėkinga, nes ta platforma man tapo eskizų sąsiuvinio. Begalė smagių vaizdinių ir minčių niekada nebūtų buvusios fiksuotos ir nukeliamos į nebūtį. O dėl momentinio atpažinimo... Tiesą sakant, man komplimentas, kad patyrėte keblumą. Iš klausimo sprendžiu, kad Jums tai labiau minusas, bet mane ir šis gražiai paslėptas priekaištas džiugina. Blogiausia, kai ateini į parodą ir „suvartoji“ eksponatus, stoviniuodamas galerijos viduryje. Man norisi patyrinti kūrinio metriką, jo istoriją. Noriu, kad kūrinys mane pasiglemžtų, kad vogtų mano laiką, noriu atrasti, nustepti, supykėti.

Visko noriu! O apibūdinimas „*manęs čia nėra*“ – labai tikslus. Visada praleidžiu pirmiau savęs kitus, paskatinu juos, atrodo, kiekvienas talentingesnis už mane (žinau tokios savikritikos priežastį). Paskaičius parodos anotacijoje surašytus priežastingumus, kaip atsiranda mano darbai, ima juokas, nes jie labai tolimi chrestomatiniam dailininko / menininko įvaizdžiui. Atsiranda lyg iš niekur, pakeliui, tarpduryje, sukiojantis tarp vaikų... Man lyg nedalyvaujant.

Labai džiaugiuosi kitų menininkų kūriniais, branginu tas akimirkas, esu dėkinga už jas. Man asmeniškai yra analogiškas malonumas žiūrėti į kitų kūrinius kaip ir pačiai kurti. Po Venecijos ir Berlyno bienalių, po *Documenta* Kaselyje, po klajonių po Niujorką, Šanchajaus antžmogiškų mastelių parodines erdves jaučiuosi tokia visa ko sklidina, kad galiu savimi „neteršti“ pasaulio mažiausiai pusmetį.

Gal kaip tik vertėtų išsiliesti? Beje, ar galėtum apibendrintai nusakyti „savęs“ koncepciją apskritai?

Esu stebėtoja ir mezgu visokius iš pradžių net neartikuliuotus, tik vėliau įgaunančius pavidalą ryšius tarp skirtingų elementų ir istorijų. Iš esmės visi mano darbai atsiranda kaip reakcija į kažką. Nevaikštau į mitingus, nesidraskau socialiniuose tinkluose, tačiau tai nereiškia, kad neturiu nuomonės, požiūrio ar nepalaikau einančiųjų. Tiesiog mano kūrybos įrankiai kitokie. Manau, menininkai yra istorijų pasakotojai. Tai gerokai plačiau ir žmogiškiau negu *koncepcija*. (Todėl dažniau einu į susitikimus su menininkais, ekskursijas su kuratoriais negu į parodų atidarymus.) Esu ryšininkė... Net ir naujausia personalinė paroda vadinosi „Ryšiai. Mikorizė“ (VDA galerija „Akademija“, 2019 m. lapkritis) – visas galerijos sienas aprašinėju paprastu pieštuku – pasakojau istorijas...

Kas yra Marija MP?

Nežinau. Reikėtų klausti kitų. Ne kartą girdėjau sakant, kad Mariją galima arba mylėti, arba jos nekęsti, nėra tarpinės būsenos. Beje, keletą atsakymų

Marija MARCELIONYTĖ-PALIUKĖ. „Atsitiktinumai ir / arba menininko strategija. Kaip gimsta idėjos“. Dailininko knyga. 2019

turiu. Esu dėstytoja, nors man turiningesnis ir svarbesnis įvardijimas *mokytoja*. Studentai yra pavadinę burtininke, matyt, įsijautusi per smarkiai gestikuojau rankomis. O gal primenu raganą virš stiklinio kamuolio. Esu mama. Žaidžiu žaidimą *Lietuvos var-do paminėjimas* – teikiu savo darbus užsienyje skelbiamiems konkursams, atsiliepiu į parodų kuratorių kvietimus ir pan. su vieninteliu tikslu, kad kataloguose, parodų anotacijose, kur išvardijami dalyviai, atsirastų **Lietuva**. Tai man prasminga. Ir dar – visa esybe jaučiu laikinumą, absoliučiai kasdien.

Ar jis yra? Kodėl tas laikinumas toks svarbus?

Kiekvienas turime savo žemiško būvio misiją. Labai trumpam čia apsistojam. Vienas medicinos istorikas, su kuriuo susipažinau, dirbdama menine redaktore *Šviesos* leidykloje, daugiau kaip prieš dešimtmetį, pamenu, netikėtai sutiktas visiškai tuščioje Katedros aikštėje, savo dideles, sunkias rankas uždėjo man ant pečių, patylėjęs tarė: „Linkiu tau išlikti istorijoje.“ Ir nuėjo. Po kelių dienų sužinojau, kad jo nebėra.

Vis prisimenu tai lyg užkeikimą. Žmogiškai žiūrint, jau „išliksiu“, nes auginu sūnų. Akademijoje

užimu pareigas, kurios savaime įrašo į institucijos metrašį. Bet žinau, kad anas palinkėjimas buvo susijęs su kūryba. Vis klausiu savęs, ar pavyks nors kiek tesėti tą nebylų pažadą... Šį pavasarį balsu ištariau, kad taip, bent vienas dalykas jau yra amžiams, nes iškaltas metalė, – sukūriau sidabrinę proginę monetą vilties tema, joje įkomponavau savo piešinį anglimi „Šviesa“. Atrodytų, kas čia ypatinga, bet vėl išnyra tas didysis „bet“! Sidabro moneta išleista 2500, o vario-nikelio analogiška moneta – 30 000 tiražu. Užsimerkusi vis bandžiau įsivaizduoti muziejų ar galeriją, kurioje toks kiekis žmonių liečiasi prie angliuku nupieštos šviesos. Savo vyrui juokaudama sakiau, kad po kelių ar keliolikos tūkstančių metų, kai archeologai kasinės žemės paviršių, bandydami suprasti, kas buvo jų protėviai, gal

ims ir netyčia stuktels kastuvu į kokio nors kolekcionieriaus paslėptą skrynelę, kurioje ras sidabrinę monetą, sukurtą tavo žmonos...

O didžiausiu įvertinimu (burto / užkalbėjimo išsipildymu) laikau Lietuvos nacionalinio dailės muziejaus ekspertų sprendimą – apsilankę mano personalinėje parodoje, išsirinko ciklą „Septynios neskaitytos knygos“ (2012), kuris, jų nuomone, reikšmingai praturtins LNDM šiuolaikinės grafikos rinkinius. Šiuo metu kokybiškai spausdinu darbus ne tokiais jau ir laikinai, viliuosi, istorijai.

Turiu sudėliojusi asmeninį aplanką / pristatymą / paskaitą „Kaip gimsta idėjos. Atsitiktinumai ar meninės strategijos“. Ten sudėtos asmeninės istorijos ir vaizdai, kaip atsiranda mano kūriniai. Neįtikėtina, bet sulaukiau užsienio leidyklos pasiūlymo visa tai sudėti į knygą. Nustatė terminus, pasiūlė honorarą. Toks susidomėjimas nustebino, paglostė savimeilę, bet atsisakiau.

Argi Marijai nesvarbu, kad ja domėtumės?

Man svarbu, kad neprarasčiau prasmės jausmo.

Dėkoju už pokalbį.

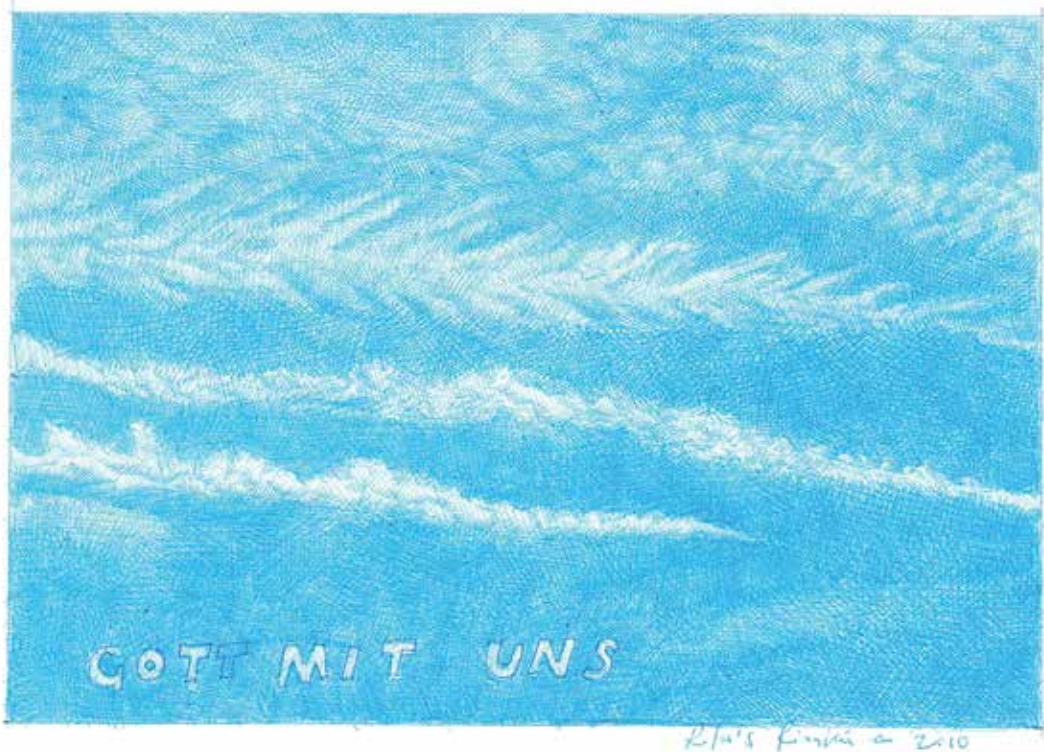
■

Marija
 MARCELIONYTĖ-
 PALIUKĖ
 Išplėstas peizažas
 2019. Įvietinta
 instaliacija
 Enter Artspace
 Orhusas, Danija

Videoinstaliacijos
 fragmentas. 2019
 Iš personalinės
 parodos
 „Ryšiai. Mikorizė“
 Galerija
 „Akademija“,
 Vilnius

Rolandas RIMKŪNAS. Dievas su mumis. 2010–2011. Piešinys, tušinukai

Aušra VAITKŪNIENĖ. Marmurinė meilė. 2017. Drobė, aliejus; 60 x 80

VIZUALINIŲ POSŪKIŲ NUSTELBS ONTOLOGINIS?

*Aušros Vaitkūnienės ir Rolando Rimkūno kūrybinis dialogas**

Tapytojos Aušros Vaitkūnienės ir grafiko Rolando Rimkūno parodą „Šviesmetis“ papildė abiejų menininkų pokalbis su filosofu Stasiu Mostauskiu. Vis labiau juntamas, patiriamas būties ir tikrovės, erdvės ir laiko reliatyvumas kelia esminius klausimus apie meno formų sąlygiškumą, raiškos ribas, pakitusius prasmės vertinimo kriterijus. Eksponuojami kūriniai nurodo tą gyvenimo ir kūrybos matmenį, kurį galima apibūdinti antikinės filosofijos terminu *logos spermaticos*, reiškiančiu, kad pasaulinis protas ar visuotinė sąmonė kaip gyvas organizmas išauga iš metasėklos, įsikūnija universaliose gyvenimo formose ir nuolat pasireiškia kaip metafizinės tiesos blyksniai.

Abu autoriai kreipia žvilgsnius į pirminę gamtinę ar antgamtinę sąmonę, intensyviai svarsto, ar meno – tapybos, grafikos – kalba tebėra prasminga ir savaime pakankama absoliutaus neapibrėžtumo, nepastovumo laikais.

Aušros Vaitkūnienės paveikslai atspindi subtilų sąlytį su gamta – ši patirtis parsivežta iš nuošalaus Margionių kaimo. Tai atskleidžia atpažįstamas būsenas ir jausenas, kai atitraukę akis nuo ekranų pamatome gamtą kaip iracionalią tikrovę. Prieš keletą dešimtme-

čių tokią keistą netikrumo ar virtualumo būseną buvo galima patirti, išėjus iš kino teatro, iš iliuzijos, sukurtos ekrane, vėl atsidūrus įprastame miesto šurmulyje. Dabar gyvename aplinkoje, sklidinoje iliuzijų ir įvaizdžių, kuriuos aktyviai formuoja medijos, nenuostabu, kad gamta atsiveria tarsi nepažįstamas, fantastiškas pasaulis.

Iš pažiūros peizažinė Vaitkūnienės tapyba apžaidžia tai, ką būtų galima vadinti banalybe, atskleidžia gyvosios augmenijos kaip ypatingo viseto paslaptį. Neišeidama už tapybos ribų – šviesomis, spalvomis, faktūromis – tapytoja impresiją savitai sieja su ekspresija, išradingai kaitalioja perspektyvas, kurios neturi apibrėžtos erdvės, o sąmonė susilieja su sąsąmone. Kai kurie paveikslai primena kinematografinius ciklus, montažo principu išreiškiančius pasaulio daugialypumą, reliatyvumą, nujaučiamas inversijas. Bauginančią gelmę Vaitkūnienė papildo šmaikščiu, ironišku folklorizmu – ryškiomis spalvomis tviskanti musė ar panašus gamtos „veikėjas“ iš jos paveikslo žvelgia į žiūrovus tarytum iš kosmoso atsibeldęs marsietis, susižavėjęs šokoladiniu batonėliu *Mars*.

Ekologinės krizės akivaizdoje gamta ir kosmosas tampa išskirtine filosofinių ir meninių refleksijų sritimi. Tačiau tapytojai rūpi ne klimato kaitos tema, kurią eskaluoja politikai ir žiniasklaida, bet antropoceno būklė, juntamas nerimas dėl meno išlikimo, ple-

* Tapytojos Aušros Vaitkūnienės, grafiko Rolando Rimkūno ir filosofo Stasio Mostauskio paroda „Šviesmetis“, A. Žmuidzinavičiaus kūrinių ir rinkinių muziejuje veikė visą mėnesį – nuo spalio iki lapkričio pradžios.

čiantis naujųjų technologijų invazijai. Apmąstomas ne tik naujovių vaikymasis kūrybos plotuose, bet ir pati tapyba.

Vaitkūnienė plėtoja tam tikrą *mikroontologiją*, klausdama, kas toliau? Toks ontologinis posūkis matyti ir kitose srityse, todėl neskubėkime laidoti tapybos. Įsivyravus conceptualiajam menui, daugelyje šalių tapyba buvo nustumta į kultūros paraštes kaip pasenusi kūrybos forma, pirmenybę teikiant instaliacijoms, performansams, videomenui. Vis dėlto tapyba jau „sugrįžo“ į šiuolaikinio meno sceną, ypač gyvybinga Vokietijos tapytojų bendruomenė. Taigi dedamos pastangos įveikti susvetimėjimą su tapyba, padedančia išreikšti transcendentinius tikrovės blyksnius.

Rolandas Rimkūnas savo ruožtu išryškina grafikos ribų elastingumą ir reliatyvumą. Įvairiomis technika (rašiklis ant popieriaus, tempera) atliktuose kūrinių cikluose *Got mit uns* („Dievas su mumis“), *Arbeit mach frei* („Darbas išlaisvina“), „Nevalgomi nuodingi grybai tinka piešti“ jis plėtoja *mikrosemiotiką*. Abejodamas meno metafizika ir sukonstruota vaizdine sąmone, jis pateikia ir dokumentą (išrašą iš KGB archyvo), ir masinės produkcijos vazoną kaip istorinę ir dabartinę „grafiką“. Dešifruodamas įvairiakalbes ideologines klišes, autorius reflektuoja tiek mąstymo visuotinumą, tiek viešpatuojančių dogmų situatyvumą, kontekstualumą.

Į meno lauką Rimkūnas žvelgia su ironija, tarsi mėgindamas aptikti pažeidžiamą sritį, kur prasmės susimaišo su pseudoprasmėmis. Įžvelgdamas tiesos ir melo reliatyvumą, jis pasigenda tikrumo, kūrybinės moralės ir moralinės vaizduotės. Apmąstydamas meno santykį su kintančiu socialiniu gyvenimu, menininkams primetamus arba jų prisiimamus vaidmenis, jis grįžta prie pačių universaliausių vaizdinių, ženklų, pasirodančių dangaus skliaute.

Dailininkas teigia, kad jo temperos ciklas „Dievas su mumis“ (2010–2011) susijęs ne tik su užrašu ant Vermachto kareivių sagčių: „*Tą frazę vartojo skirtingų armijų kareiviai, kovodami su savais priešais. 2011 metais, sėdėdamas duobėje’ irgi tikėjau, kad Dievas su manim. Manau, tuo tikėjo ir mano senelis užjūrio ka-*

syklose, ir tėvas, mušamas rusakalbio tardytojo, ir tardytojas, mušęs mano tėvą, ir visi sovietmečio blokinių namų berniukai – mano kaimynai, dabar šnekantys anglų, vokiečių, ispanų, lenkų kalbomis... Paisydamas tušinuku Got mit uns atradau ne tik debes, bet ir lėktuvų paliekamus pėdsakus. Banalu, bet tas takas danguje tarsi simbolizuoja visų mūsų, šnekančių įvairiomis kalbomis, tikėjimą, norus, troškimus, siekius... Skirtingus ir kartu vienodus. Veržlūs kaip skrydis, jie palieka menką, beribę dangaus platybę išsisklaidančią ir išnykstančią baltą juostą.“

Rimkūnas išryškina mintį, kad neretai kūryba ir gilesnė prasmė viena su kita keistai prasilenkia. Šiaip ar taip, iš tikrųjų ji atsiveria tik išskirtinėmis būties akimirkomis.

Iš pirmo žvilgsnio atrodytų, kad ryškių Kauno menininkų kūrybą šioje nedidėlėje parodoje sieja tik raudonosios musmirės motyvas, skirtingai interpretuojamas tapybos ir grafikos kūriniuose. Galbūt tai irgi nėra atsitiktinumas, nes mokslininkai (Emanuele Coccia, Michael Marder), tyrinėdami būtent augalus ir grybus, ieško žmogaus sąmonės ištakų – dabar tai viena iš naujų filosofinės analizės sričių. Vis dėlto artimiau Vaitkūnienę su Rimkūnu sieja perteikiamas tikrovės reliatyvumas, meno žaismė. Atsiveria prasmės pojūtis ir beprasmybės slėgis, kurį kartais sumažina pats kūrybos intensyvumas.

Lyg ir nieko ypatinga, vos keletas paveikslų su keletu juos lydinčių filosofinių minčių, vis dėlto paroda liudija, kad *vizualinį posūkį*, kai be išlygų žavimasi technologinėmis naujovėmis ir tarsi beribėmis meninės raiškos galimybėmis, jau lyg ir nustelbia *ontologinis posūkis* – skatinama pažvelgti į pasaulį kaip į Leibnico aprašytą išsėtinę monadą, sudarytą iš begalybės viena kitą keičiančių perspektyvų. Čia viskas susipynę, vieni fenomenai išplaukia iš kitų, nėra aiškių ribų tarp žmogaus ir gamtos, kultūros ir natūros, kasdieninės ir dvasinės patirties. Vis dėlto net ir tokia nuolat kintanti mąstymo ir žiūros kryptis savaime nesukuria visuotinio prasmės lauko, todėl nepaprastai svarbios menininkų pastangos bendrauti, dalijantis tuo, ką sukūrė... ■

TIESIAI Į JŪSŲ SVETAINĘ: SPEKTAKLIŲ TIESIOGINĖS TRANSLIACIJOS INTERNETU, PUBLIKOS PATIRTIS IR „VASARVIDŽIO NAKTIES SAPNAS“ GLOBE TEATRE

Pastarąjį dešimtmetį vis labiau populiarėja tiesioginės scenos menų transliacijos (*broadcast*) į kino teatrus, gausu tyrimų, nagrinėjančių tokią žiūrovų patirtį. Lygiagrečiai, tik ne taip sparčiai auga spektaklių tiesioginės transliacijos internetu (*online livestreaming*), paprastai žiūrimos namuose, dažniausiai vienuose. Jų poveikis kol kas palyginti mažai išstudijuotas.**

Kino teatrų, į kuriuos tiesiogiai transliuojami aukšto lygio spektakliai, populiarumas nuolat auga. Šios pramogų srities sėkmę gana plačiai aptarinėja ir populiarioji spauda, ir akademiniai sluoksniai – žurnalistai, meno specialistai, teatro tyrinėtojai disku-

tuoja apie tiesioginių transliacijų svarbą kino pramonei ir platesnį scenos menų paveikslą (Barker 2013; Bakhshi, Throsby 2014; Billington 2014; Freestone 2014; Tuck, Abrahams 2015). Nors šių transliacijų poveikis publikai, kultūros politika ir estetika vis dar kelia nesutarimų, bet negalima paneigti, kad jos jau tapo svarbia, įprasta Jungtinės Karalystės, o, žvelgiant plačiau, ir pasaulio kultūros dalimi. Išties, kelios naujausios publikacijos šiuo klausimu jau mažiau kreipia dėmesį, ar tokios transliacijos teisėtai laikomos nauja meno forma, labiau gilina į jų žiūrėjimo ypatybes ir daromą poveikį, kitaip tariant, jas traktuoja kaip individualizuotus, prasmingus, visaverčius spektaklius, o ne kaip bendrinę kategoriją, kurią bandoma apginti arba paneigti (Friedman 2016; Sullivan 2017; Aebischer, Greenhalgh, Osborne 2018).

Tačiau tiesioginės scenos menų transliacijos internetu, nors irgi sparčiai populiarėja, vis dar mažai tyrinėtos. Šiuo atveju spektakliai transliuojami ne į kino teatrus ar kitas viešąsias erdves, bet į tinklalapius, prie kurių žiūrovai prisijungia per nešiojamuosius kompiuterius, planšetes, išmaniuosius telefonus ir televi-

* Dr. Erin Sullivan yra Birmingemo universiteto Shakespeare'o instituto vyresnioji dėstytoja. Ji tyrinėja naujų technologijų įtaką Shakespeare'o pristatymui ir supratimui, ypač jausmų požiūriu. Yra parašiusi straipsnių apie Shakespeare'o pjesių tiesiogines transliacijas į kino teatrus ir internetines adaptacijas socialinėms medijoms.

** Visą straipsnį anglų k. skaitykite moksliniame auditorijos ir recepcijos studijų žurnale *Participations*, 1 (2020 m. gegužė), p. 92–119: <https://www.participations.org/Volume%2017/Issue%2017/7.pdf>.

zorius, dažniausiai jaukiai sėdėdami namuose. Tokios tiesioginės transliacijos internetu yra alternatyvus tiesioginis kūrinų platinimas už palyginti mažą kainą. Aukštos kokybės tiesioginė transliacija į kino teatrus gali kainuoti nuo 150 000 iki 500 000 svarų sterlingų, o tiesioginės transliacijos internetu biudžetas daug kuklesnis – nuo 15 000 iki 100 000 svarų sterlingų (*From Live-to-Digital*. 2016: 40 n. 37). Paprastai šias transliacijas apmoka trečiosios šalys, todėl žiūrovams tiesioginės scenos menų transliacijos internetu daugiausia yra nemokamos. Taigi jos pasiekia visai kitokią (tiek finansiškai, tiek socialiai) publiką, negu ta, kuri ateina į transliacijas kino teatruose – čia paprastai renkasi vyresni ir labiau pasiturintys žiūrovai (ibid.: 30–2; Barker 2013: 28).

Šiame straipsnyje aptarsiu žiūrovų išpūdžius, patirtus per Shakespeare'o „Vasarvidžio nakties sapno“, pastatyto *Globe* teatre, tiesioginę transliaciją internetu 2016 m. rugsėjį. Šis spektaklis iš scenos Londone tiesiogiai transliuotas į tinklalapį, kuris pristatė BBC ir Britų Tarybos surengtą, visus metus trukusį festivalį *Shakespeare Lives*, skirtą rašytojo keturišimtosios mirties metinėms paminėti. Iškart po transliacijos paprašiau, kad žiūrovai, tiesiogiai stebėję „...sapną“ internetu, užpildytų trumpą anketą su klausimais apie spektaklį ir apie naują platinimo priemonę.

Tiesiogiai ir netiesiogiai

Diskusijose dėl tiesioginių transliacijų į kino sales dažnai kalbama apie tai, kaip jos keičia supratimą, kas yra gyvas spektaklis. Anksčiau visi teatro žiūrovai atsidurdavo vienoje erdvėje su aktoriais, o spektakliai, rodomi kino ekrane, leidžia tuos kūrinius žiūrėti, esant visai kitur, nors ir tuo pat metu, kai jie vaidinami scenoje. Abejojančius, ar toks santykis vis dar laikytinas teatrine patirtimi, tiesioginių transliacijų gynėjai bando įtikinti, pabrėždami, kad išlaikomas ir veiksmo vienalaikiškumas, ir žiūrėjimo kartu sąlyga, nors tai vyksta šimtuose kino salių, o ne viename teatre.

Tiesioginės transliacijos internetu dar labiau iškreipia tradicinę sąlytį su teatro spektakliu – neretai sugriaunamas vienalaikiškumo išpūdis, sunku patirti bendrumą, apimantį, kai žiūrima kartu. Nors transliacijos internetu paprastai „vyksta tiesiogiai“ – iš čia ir terminas *live stream*, jos dažnai nesutampa su tikruoju spektaklio laiku. „Vasarvidžio nakties sapnas“ *Globe* teatre puikiai tą iliustruoja – tiesiogiai internetu jis transliuotas rugsėjo 11-ąją, nuo 18.30 val. Britanijos vasaros laiku, o vėliau pusmetį saugotas festivalio *Shakespeare Lives* tinklalapyje, kur jį pamatyti galėjo žiūrovai iš viso pasaulio. Jungtinės Karalystės gyventojams buvo siūloma ir šiek tiek pardedaguota „...sapno“ versija per BBC *iPlayer* (irgi pusmetį), po dvejų metų tas įrašas atsirado ir DVD pavidalu, ir *Globe Player* platformoje, kur *Globe* teatras siūlo savo spektaklius pagal pareikalavimą. Tokia šio pastatymo sklaida atspindi Pascale Aebischer teiginį, kad skaitmeninės medijos leidžia spektakliams, kurie jau „nebegyvi“, toliau gyvuoti: „*Virtuali erdvė užtikrina jiems dabartį, nors pats transliuojamas reginys jau seniai praeityje*“, – rašo ji (2013: 146).

Gal todėl tiesioginių transliacijų internetu žiūrovams realus vaidinimo laikas rūpi kur kas mažiau, negu tiesioginių transliacijų į kino sales publikai. Meno Tarybos ataskaitoje rašoma, kad apklausus 1263 žmones apie jų patirtį, susijusią su transliuojamais spektakliais, tik 29 proc. žiūrėjusiųjų internete nurodė, kad jiems svarbi transliacija realiu laiku, o tarp tiesioginių transliacijų į kino sales publikos tokių gerokai daugiau – 50 proc. Šie skaičiai liudija ne tik tai, kad tiesioginių transliacijų internetu žiūrovams mažiau rūpi patirties vienalaikiškumas, bet ir tai, kad transliavimo realiu laiku svarba apskritai mažėja, nes prieš šešerius metus *Nesta* atlikta apklausa rodė: „*Žinodami, kad tiesioginė transliacija vyksta tuo pat metu kaip ir spektaklis, labai džiaugiasi net 83,3 proc. žiūrovų*“ (*Beyond Live* 2010: 9).

Tokie pokyčiai reiškia, kad, vis labiau populiarėjant transliacijoms internetu ir plečiantis galimybėms žiūrėti jas ne tuo pat metu, kai spektaklis vaidinamas, vienalaikiškumo patrauklumas blėsta. „*Gyvumas*“ *nedaro*

įtakos patirties kokybei, ypač tiesioginių transliacijų internetu žiūrovams“, – rašoma Meno Tarybos ataskaitoje (*From Live-to-Digital*. 2016: 13, 59). Apklaustos autorių manymu, čia svarbiau kaina ir patogus laikas – jei transliacijos įrašas yra prieinamesnis, vienalaikiškumą paprastai nugali praktiškumas (ibid.: 13).

Po tokių išvadų turbūt nustebsite sužinoję, kad mano apklausos respondentai labai džiaugėsi galimybe „Vasarvidžio nakties sapną“ žiūrėti realiu laiku – 77,1 proc. tiesiog „džiūgavo“ dėl to, kad mato spektaklį tiesiogiai, jam vykstant. O laisvuose komentaruose daugelis pabrėžė, kokį malonumą teikia vienalaikiškumas: „Jaudinausi žinodamas, kad visas Žemės gaublys žiūri į Globe Londone“, – rašė vienas respondentas, kitas pabrėžė, kad „tiesioginė transliacija tapo įvykiu, darė visai kitokį poveikį nei tuo atveju, jei būčiau žiūrėjęs spektaklį, įrašytą į DVD“. Trečias ilgėjosi „žiūrovų minios ir teatro nuotaikos“, nors „žiūrėti tiesioginę spektaklio transliaciją yra nepalyginamai geriau negu įrašą DVD ar kokiomis kitomis priemonėmis“. Galimybė matyti spektaklį realiu laiku šių žiūrovų patirčiai suteikė išskirtinumo, sustiprino patiriamą bendrumo jausmą. Jie visi kartu dalyvavo unikaliame, konkrečiu laiku vykstančiame kultūros procese, o ne žiūrėjo įrašą, kurį galima įsijungti bet kuriuo metu.

Skirtingus rezultatus lėmė ir tai, kad aš atlikau tarptautinę apklausą, o Meno Taryba (kaip ir *Nesta*) orientavosi į Jungtinės Karalystės žiūrovus. Iš 116 respondentų, atsakiusių į mano klausimą, kur jie šiuo metu yra, 51 pranešė esantis už Jungtinės Karalystės ribų (44 proc.). Daugiausia apklausoje dalyvavusių užsieniečių buvo JAV (26) ir ES šalyse – Vokietijoje, Airijoje, Italijoje, Nyderlanduose, Norvegijoje, Lenkijoje, Ispanijoje (iš viso 13). Kiti žiūrėjo transliaciją Kanadoje (4), Rusijoje (4), Brazilijoje (2), Pietų Afrikoje (1) ir Ukrainoje (1). Daugeliui užsienio (ypač ne Europos) žiūrovų tiesioginės transliacijos internetu yra vienintelis būdas realiu laiku pamatyti spektaklius, rodomus Jungtinėje Karalystėje. Nors transliacijos į kino sales rengiamos visame pasaulyje, dėl skirtingų laiko juostų peržiūros dažniausiai vyksta ne tuo pat metu kaip spektaklis

(tokie seansai kartais vadinami „*tarsi tiesiogiai*“).

Atrodo, tiesioginės transliacijos vis labiau vertinamos dėl jausmų, kuriuos jos sukelia, ir iš to atsirandančių sąsajų, o ne dėl ypatingų laiko ir vietos sąlygų. Philipas Auslanderis, apmąstydamas skaitmeninių technologijų įtaką tiesioginėms transliacijoms XXI a., iškėlė prielaidą, kad ji vis dažniau nusakoma, kaip „*susijusi pirmiausia su emocine žiūrovų patirtimi*“. Regis, tą patvirtina ir apklausų respondentai (2008: 6). „*Visada jautiesi lyg žiūrėtum tiesiogiai, nesvarbu, ar iš tikrųjų taip yra*“, – rašė vienas iš Meno Tarybos apklaustųjų, nusakydamas jausmų vaidmenį „*meno įdvasinimui ir įprasminimui*“ (*From Live-to-Digital*. 2016: 62).

Aptardamas tokią dinamiką, Martinas Barkeris teigė, kad reikėtų daugiau mokslinių tyrimų „*apie tai, kas vyksta ir kada žiūrovams kultūra tampa gyva*“ (2016: 22). Aš savo ruožtu iškėliau prielaidą, kad vertėtų labiau pasidomėti tiesioginėmis transliacijomis kaip „*tam tikra fenomenologine patirtimi*“, kuri priklauso ne tik nuo „*techninių vietos ir laiko sąlygų*“ (Sullivan 2018: 61). Abiem atvejais priėjome prie išvados, kad sąvoką „*gyvai*“, susijusią su žodžiu „*tiesiogiai*“, bet ir besiskiriančią nuo jo, labiau lemia emocijos ir įsitraukimas, o ne laikas ir geografija. Nors vienalaikė patirtis prisideda prie to džiaugsmo, kokį teikia spektaklio žiūrėjimas gyvai, akivaizdu, kad šiam jausmui atsirasti tokia sąlyga nėra absoliučiai būtina. Įsigalint skirtingiems transliacijų formatams, gyvai / tiesiogiai prigimtis irgi skiriasi, tai išplečia tiek teorinį, tiek praktinį supratimą, kokią įtaką bendra spektaklio peržiūra daro nuotolinei publikai.

Kartu, nors pavieniui (tačiau blaškomi)

Pabrėždami jausminės patirties svarbą, pasidomėjime, kaip žmonės veikia fizinis bendrumas, kurį Wyveris vadina „*socialiniu kontekstu*“. Daugelis pabrėžia būtent dėl to einantys žiūrėti spektaklį į teatrą arba tiesioginės jų transliacijos kino salėje. Nors kine žiūrovai net geografiškai atskirti nuo atlikėjų, jie vis dar jaučia fizinį vienas kito artumą, o tai ku-

ria dalinį bendrumo jausmą. Vienas iš Meno Tarybos apklaustų respondentų akcentavo: „*Peržiūros kino salėse yra bendra socialinė patirtis*“. Transliacijų NT Live (Nacionalinis teatras tiesiogiai) rengėjai ilgą laiką irgi nurodydavo tai kaip priežastį, kodėl savo spektaklių neįrašo į DVD, nors čia svarbus vaidmuo, aišku, tenka ir atlikėjų teisėms, ir autorių honorarams (*From Live-to-Digital*. 2016: 84). „*Stengiamės išlaikyti tiesioginę, bendrą patirtį ir įvykio prasmę*“, – rašoma internetiniame puslapyje, pabrėžiant socialinį aspektą, net jei kitų bendrumo formų ir nebelieka (FAQs. 2019).

Tiesioginė spektaklių transliacija internetu atima iš žiūrovų didžiąją fizinio bendrumo, patiriamo viešosiose erdvėse, dalį. Net jei transliaciją stebi keletas žiūrovų, susirinkę kurio nors iš jų namuose, ar didesnis būrys žiūri mokykloje, bendruomenės centro salėje, nekyla abejonių, kad toks platinimo būdas labiau skirtas vartoti namuose, pavieniui. Meno Tarybos apklausa parodė, kad „*į teatrus po vieną ateina tik 15 proc., o į tiesiogines transliacijas kino salėje – jau 20 proc. žiūrovų*“. Tiesioginės transliacijos internetu apskritai „*dažniausiai žiūrimos vienuomoje*“, – taip atsakė net 65 proc. respondentų (*From Live-to-Digital*. 2016: 62). Savo apklausos dalyviams aš nepateikiau klausimo ir, deja, praradau progą sužinoti, kaip jie žiūrėjo „Vasarvidžio nakties sapną“ – vieni ar su kuo nors, tikėtina, kad dauguma tą darė vienuomoje. Atsakydami į klausimą, per kokį aparatą žiūrėjo spektaklį, 26,7 proc. atsakė žiūrėję telefone ar planšetėje, kurių dydžiai liudija individualią (nors nebūtinai) peržiūrą. Be to, komentaruose tik nedaugelis paminėjo buvę dar su kuo nors, kiti aiškiai parašė žiūrėję vieni.

Toks vienišumas yra pagrindinė priežastis, kodėl kai kurie teatro mėgėjai tiesiogines transliacijas internetu laiko antrarūšėmis ar net trečiarūšėmis. Vienas iš Meno Tarybos apklausos dalyvių pako-mentavo: „*Man tai atrodo labai netikęs žiūrėjimo būdas. Kur nors išeiti yra socialinė spektaklio poveikio pusė*“ (ibid.: 55). Nors tiesioginės transliacijos internetu žiūrimos dažniausiai pavieniui, ne visiems

tokia patirtis reiškia vienatvę. Pasak respondento, cituojamo Meno Tarybos apklausos ataskaitoje, tiesioginės transliacijos internetu leidžia „*žiūrėti spektaklį kartu su kitais žmonėmis kituose miestuose, kitose šalyse. Nusiunčiau nuorodą šeimai, kad drauge žiūrėtume transliaciją. Tai svarbu. Tai tampa įvykiu*“ (ibid.). Pasidalyta patirtis teikia bendrumo, dalyvavimo kartu jausmą, ypač kai viskas vyksta tuo pat metu (nors nebūtinai sutampa su spektaklio atlikimo laiku). Nickas Couldry teigia, kad skaitmeniniame amžiuje bendrumas su kitais neapsiriboja fiziniu buvimu toje pačioje vietoje, pasak jo, „*internetinis gyvumas*“ ir „*grupės gyvumas*“ leidžia žmonėms „*nuolat būti kartu*“, net jeigu jie atskirti geografiškai (2004: 356–7).

Daugelis mano apklausos dalyvių pabrėžė socialinį tiesioginės – ar išties „gyvos“ – transliacijos internetu aspektą, vienas netgi rašė: „*Užjaučiu tuo metu Globe teatre sėdėjusius žiūrovus, nes tiesioginė transliacija atrodo tikras įvykis*.“ Kai daug žmonių visame pasaulyje susirenka į virtualų teatrą, bent kai kuriems žiūrovams atrodo prasminga, kad bendrą patirtį užtikrina būtent tiesioginė transliacija internetu. Tų, kurie su kitais tiesioginės transliacijos žiūrovais bendravo per socialines medijas, artumo jausmas dar labiau sustiprėjo: „*Praturtino galimybę per Twitter bendrauti su kitais „publikos“ nariais. Man tai padėjo kritiškai vertinti spektaklį*“, – rašė vienas iš respondentų. Kitas džiaugėsi galėjęs „*čia pat, vykstant spektakliui, per Twitter aptarinėti jį su draugais*“, trečias, svajojęs sėdėti tarp žiūrovų Globe teatre, vis dėlto pripažino, kad „*buvo smagu kitokiu būdu įsilieti į socialinių medijų publiką*“. Socialinės medijos pasiūlė vietą susirinkti ir tapti žiūrovų kolektyvu, o ne pasklida, tarpusavyje nesusijusia pavienių žiūrovų mase.

Tiesioginis bendravimas per *Twitter* ar panašūs veiksmai kitose platformose atskleidžia pagrindinį publikos santykio su teatru pokytį. Rachele's Nicholas nuomone, tokia „*dvipusė sąveika tarp spektaklio ir žiūrovų*“ gali performuoti kritinę diskusiją, palengvindama „*atskiras analizės akimirkas*“ ir skatindama „*bendrumo jausmą*“, kuris gali įveikti tradicinę

perskyrą tarp scenos ir salės (2018: 86). Pasak jos, taip nutinka ypač tada, kai į pokalbį įsitraukia režisieriai ir kiti teatro profesionalai, pavyzdžiui, kompanija *Forced Entertainment* 2015 m. rengė tiesiogines transliacijas internetu *The Complete Works: Table Top Shakespeare* („Pilnas raštų rinkinys: Shakespeare'as garbingiausioje užstalės vietoje“). Lucy Bennett pažymėjo, kad tas pats būdinga populiariosios muzikos koncertams, kur virtuali „publika, fiziškai nedalyvaujanti koncerte, tampa jo nuotaikos ir energijos dalimi“ (2016: 54). Šiuo atveju internetinės platformos, tarkime, *Twitter*, palengvina tiesioginį virtualių žiūrovų bendravimą ir, nepaisant geografinių nuotolių, kuria dalyvavimo, bendros patirties jausmą.

Tačiau bendravimas per socialines medijas nebuvo vienintelė veikla, kurios mano respondentai ėmėsi, žiūrėdami transliaciją, – 15,5 proc. plepėjo su draugais tame pačiame kambaryje arba telefonu, rašė žinutes. Kadangi spektaklis Jungtinėje Karalystėje ir Europoje transliuotas per vakarienę (didžiojoje JAV dalyje per pietus), nekeista, kad 31,9 proc. žiūrovų tuo pat metu virė, valgė arba darė ir viena, ir kita. 10,3 proc. atsidėjo profesinei veiklai, rašė elektroninius laiškus, skaitė, ruošė pamokas, 3,4 proc. tvarkė namus, lygino drabužius, migdė vaikus. 2,6 proc. žiūrėjo transliaciją, neatsitraukdami nuo savo pomėgių, tarkim, siuvinėjo, žaidė videožaidimus. Taigi, 81,0 proc. respondentų prisipažino per transliaciją ėmęsi bent vienos šalutinės veiklos, o kartais dviejų, trijų ar daugiau – veikti daugiaprogramiu režimu (*multitasking*) jiems ne tik įprasta, bet jau tapę norma.

Ne visi sutiks, kad toks padrikas spektaklio žiūrėjimas yra gerai. Susikaupimas, neblaškomas dėmesys ilgai laikytas garantu, kad teatre praleisime laiką prasmingai, įgysime naujos patirties. Nekeista, kad tiesioginės spektaklių transliacijos internetu daug kam visiškai nepriimtinos, nes taip žiūrint sunku sutelkti dėmesį. Vienas iš respondentų, cituotų Meno Tarybos apklausos ataskaitoje, sakė: „Man tai neįdomu, toks sumanymas niekam tikęs. Per transliaciją kino salėje susikaupiame. Žiūrėdamas tiesioginę transliaciją internetu, esu nuolatos

blaškomas.“ (*From Live-to-Digital*. 2016: 55). Mano apklausti daugiaprogramio režimo priešininkai nebuvo tokie kategoriški, bet panašiai kalbėjo apie gilaus, neblaškomo dėmesio vertę. „Naudojasi *Twitter* tik per pertrauką. Spektakliui skyriau visą dėmesį“, – atsakė vienas iš apklaustųjų, o kitas rašė, kad „spektaklis visiškai įtraukė“, nenorėjęs, net ir nebūtų pajėgęs dar kuo nors užsiimti. Kiti pažymėjo „bandę dirbti kitus darbus“ ar „sekti reakcijas socialiniuose tinkluose“, bet galiausiai „per daug įsitraukė į spektaklį“, kad darytų ir ką nors kita.

Ką visa tai bylotų teatrams, ketinantiems išbandyti savo spektaklių tiesiogines transliacijas internetu? Išsiblaškiusi, daugiaprogramiu režimu veikianti publika kai kuriems iš jų atrodys visiškai nepriimtina, todėl jie nežengs tokio žingsnio. Bet jei sutelktas, neblaškomas žiūrovų dėmesys ir toliau yra prioritetas, ieškokime būdų, kaip skatinti toki elgesį net per tiesiogines transliacijas internetu. Teatrai gali pranešti žiūrovams savo pageidavimus, aktyviai prisidedami, kad klostytųsi tokių transliacijų žiūrėjimo etiketas.

Kartu vertėtų pagalvoti ir apie tai, kad polinkis veikti daugiaprogramiu režimu, būdingas transliacijų internetu žiūrovams, gali smarkiai pakeisti įsivirtinusias nuostatas, koks spektaklių žiūrėjimas yra prasmingas. Pasak Christopherio Balme'o, „tas žiūrėjimo modelis, kurį mes besąlygiškai priimame – daugiau ar mažiau rimtas susikaupimas, kai kūniškai nejudrūs tūnoma salės prietemoje – yra nesenas modernistinis išradimas, atsiradęs maždaug prieš šimtą metų“ (2014: 13). Nors toks žiūrėjimo modelis turi daug privalumų, jis galimai nėra vienintelis vertingas būdas įsijausti į spektaklį. Balme'o teigimu, modernistinis modelis, „paremtas sukaupu dėmesiu, įsitraukimu“, turi rimtų trūkumų, nes verčia atitrūkti nuo tikrovės ir trukdo įsilieti į „socialinius ar politinius debatus“ (ibid.). Ir nors natūralu, kad teatrai nerimauja dėl to, kas galėtų būti prarasta, jei publika nežiūrės spektaklių taip, kaip tradiciškai įprasta, vertėtų pamąstyti, ką toks pokytis leistų laimėti.

Vienas iš laimėjimų tikrai būtų platesnis kritinės diskusijos mastas – mano apklausos respondentų atsakymai rodo, kad galimybė su kitais žiūrovais kalbėtis apie spektaklį, jam dar vykstant, ne tik sukėlė stipresnį bendrumo jausmą, bet ir paskatino atidesnį įsitraukimą. Savo studijoje apie teatro etiketą Kirsty Sedgman rašo, kad šiandien pagrindinis publikai rūpimas klausimas yra, „*kokios dėmesio rūšys teikia demokratiškesnius potyrius, skatindamos glaudesnį bendravimą tiek su kitais žiūrovais, tiek su platesniu pasauliu*“ (2018: 36). Kad per transliacijas internetu publika aptarinėja spektaklį, jam dar vykstant, be abejo, yra žingsnis platesnės aprėpties ir labiau praturtinančio bendravimo link. Toks požiūris artimas Lynne Conner nuomonei, kurią ji išdėstė laidoje *Arts Talk* – galimybė „*piliečių publikai*“ tarpusavyje keistis įspūdžiais sustiprina „*malonumą, glaudžiai susijusį su poreikiu aptarti meno kūrinio prasmę ir vertę*“ (2013: 1, 138). Keitimasis nuomonėmis apie spektaklius padidina publikos patiriamą malonumą ir kritinį scenos meno supratimą.

Net jei sutiktume, kad socialinės medijos yra potencialiai vertingas įrankis plėtoti diskusijas apie spektaklį, jam dar vykstant, labai abejotina, ar kitos veiklos, kurių per transliaciją ėmėsi žiūrovai, netrukdyt adekvačiai suprasti ir įvertinti „Vasarvidžio nakties sapną“. Maisto gaminimas, elektroninių laiškų rašymas ar namų ūkio darbai šiuo atžvilgiu sunkiai, o gal net ir visiškai nepateisinami. Kita vertus, jie yra praktinė kasdienybės pusė, tikrovė, kurią įsileisdami į teatrų lankymo (nors ir nuotolinio) kontekstą, galėtume praplėsti šio meno aprėptį. Sedgman teigia: „*Šiandieninis teatro etiketas vis dar siejasi su istorinėmis pastangomis neįsileisti „netinkamos“ teatro publikos – tai lemia jos vienaarūšiškumą pagal amžių, klasę ir etninę grupę*“ (2018: 20).

Meno Tarybos apklausa leido padaryti svarbią išvadą, kad, skirtingai nuo tiesioginių transliacijų į kino sales, tiesioginės transliacijos internetu pritraukia jaunesnius, mažiau pasiturinčius, įvairesnės etninės grupės priklausančius asmenis (*From Live-to-Digital*. 2016: 30–2). Nueiti į teatrą daug kam

iš jų trukdo ne tik brangūs bilietai ar nuotolis, kai kuriems to daryti neleidžia laiko stoka ir jo kaina tiesiogine šio žodžio prasme. Keletas iš mano respondentų savo komentaruose paminėjo vaikų priežiūrą, o tai tik viena iš kasdieninių pareigų, dėl kurių netrikdomai pasižiūrėti spektaklio neįmanoma. Persvarsčius ilgai diegtą reikalavimą žiūrėti spektaklius nepertraukiamai, sukaupus visą dėmesį, daugeliui atsivertų galimybė tapti šios meno rūšies vartotojais. Pritardami laisvesniam publikos elgesiui, sutelksime kur kas daugiau ir įvairesnių žiūrovų.

Estetinė patirtis

Aptarėme, kaip žiūrovai įsitraukia į spektaklį, kokią bendrą patirtį įgyja, net jei transliaciją žiūri internetu. Tačiau kėlėme ir prielaidą, kad supratimas apie tokių tiesioginių transliacijų žiūrėjimą ir patiriamą bendrumo jausmą, vis labiau plečiantis skaitmeninei erdvei, keičiasi, išvystyja požiūris, kad svarbiausia visiems kartu prisijungti prie transliuojamo spektaklio, nekreipiant dėmesio į aplinkybes, kur, kada ir kaip jis žiūrimas. Be abejo, publikai tokie dalykai labai svarbūs, bet jie menkai susiję su pastatymo turiniu – jo istorija, veikėjais, menine vizija. Kokiais būdais tiesioginė transliacija internetu įtraukia žiūrovus į spektaklio „*vidinę sistemą*“, kad jie pajustų malonumą, suvoktų, koks yra „*pjesės pastatymas*“, kuo „*savita vyksmo erdvė*“ (Bennett 1997: 228; Gaylord 1893: 136)?

Kaip nuotolinė publika patiria ir interpretuoja spektaklį, tiesiogiai transliuojamą internetu, meninius komponentus, kol kas nėra detaliau tyrinėta. Bent iš dalies taip yra todėl, kad daugelis žiūrovų – tarp jų mokslininkai ir kritikai – mano, esą tos transliacijos daugmaž tiksliai perteikia viską, kas vyksta teatro scenoje. Johnas Wyveris rašo: „*Spektaklių adaptacijos dažnai laikomos dokumentiniu jų perteikimu, be jokio technologijų įsikišimo ar filmavimo komandos kūrybinių interpretacijų*“ (2014). Jo manymu, tą lemia įsigalėjęs abejotinas mitas, kad viskas vyksta „*be tarpininkavimo*“. Atseit tiesioginės transliacijos „*vaizdų*

seka esanti tokia apgalvota, kad atsakingai perteikia spektaklį, iš esmės tai natūralus vaizdo įrašas“.

Nors toks požiūris neišvengiamai nuvertina transliacijos komandos darbą, kita vertus, tai galima laikyti ir tam tikru laimėjimu. Martinas Barckeris rašė, kad operatoriaus darbas per tokias transliacijas, kaip *NT Live* 2010 m. „Karalius Lyras“, siūlo žiūrovams „*skaidrų, neįkrytų, nematomą*“ filmavimą. Tiesioginių transliacijų režisieriai ir prodiuseriai nuolat skelbia siekiantys, kad filmavimas būtų kiek įmanoma mažiau pastebimas (Barker 2013: 16, Sullivan 2017: 631). Taikant tokią praktiką, regis, viliamasi, kad nuotoliniai žiūrovai visapusiškai patirs transliaciją tarsi gyvą spektaklį, o ne filmuotą jo versiją, kuri apčiuopiamai skiriasi nuo pastatymo scenoje. Publika irgi dažnai tuo įsitikinusi, vadinasi, transliacijos komanda savo tikslą pasiekė.

Tačiau tokia padėtis, atrodo, keičiasi. Meno Tarybos apklausos ataskaitoje rašoma, kad nuotolinė publika jau pradeda traktuoti transliacijas kaip „atskirą“ meno formą (*From Live-to-Digital*. 2016: 12–13, 58). Vis dėlto 62,4 proc. mano apklausos dalyvių teigė, kad jų pojūčius gerokai – kartais net labai smarkiai – paveikė faktas, kad žiūrėjo ne spektaklį, bet jo transliaciją. Šiaip ar taip, aptardami, kas matytame spektaklyje jiems patiko, labai nedaug apklausos respondentų komentavo transliacijos būdą, daugiausia kalbėjo apie patį spektaklį. Iš 120 atsakymų tik penki (4,2 proc.) įvertino transliaciją, daugiausia operatoriaus darbą. Vienas iš respondentų liaupsino „*artimus aktorių planus, kuriuos teatre ne visada pamatysi*“, o kitas, vasaros pradžioje šį spektaklį matęs teatre, džiaugėsi, dabar „*galėjęs matyti visą veiksmą*“ ir pasigėrėti vaizdais, kuriuos praleido pavargęs, nes „*Vasarvidžio nakties sapną*“ *Globe* teatre žiūrėjo „stačiomis“.

Kalbėdami apie dalykus, kurie jiems *nepatiko*, mano respondentai dažniausiai minėjo tai, kad spektaklis transliuotas internetu, nors daugelis labiau linko kalbėti klausimais, susijusiais su spektaklio pastatymu. Iš dvidešimt trijų (19,2 proc.) komentarų apie transliacijos priemones, beveik pusė pabrėžė garso ir

apšvietimo problemas, ypač vakarėjant, kai *Globe* teatro sceną po atviru dangum užgulė tamsa. Dar šeši kritikavo ribotą filmavimo lauką, „*neparodžiusį kai kurių nuostabių akimirkų*“, nes „*buvo filmuojamas kuris nors vienas asmuo*“ arba „*šalutinė scenos dalis*“. Pastabos dėl filmavimo dažniau išreiškia neigatyvius apklausos dalyvių įspūdžius, o tai leidžia daryti prielaidą, kad internetu transliuojamas spektaklis vis dar laikomas labiau trūkumu nei privalumu, nes publika dažniau pastebi tarpininką tada, kai tas, jos manymu, suklysta. Tačiau dauguma respondentų visai neminėjo transliacijos, vadinasi, tiems žiūrovams ji nekrito į akis, be to, šią savo patirtį jie prilygino patirčiai, kai spektaklis žiūrimas kino salėje.

Tokie skaičiai leidžia teigti, kad transliacijos internetu apskritai mažiau žavi ir jaudina publiką negu spektaklių peržiūros kino ekrane. Galbūt taip yra ir todėl, kad transliacijoms internetu paprastai skiriamas menkesnis biudžetas, prastesnė filmavimo technika, o komanda turi mažiau įgūdžių, taigi prastesnis ir perteikimas. Neretai spektaklis filmuojamas tik viena kamera (aukštos kokybės transliacijoms į kino ekranus naudojamos šešios ar septynios kameros). Nors mažiau kamerų nebūtinai reiškia mažiau įtraukiančią patirtį, tarkime, *Forced Entertainment* specialiai filmuoja tik viena fiksuoto kadro kamera, vis dėlto toks būdas reiškia, kad transliacija bus vizualiai mažiau dinamiška. O tai, kad taip transliuojamas spektaklis, ko gero, žiūrimas įvairiausio dydžio ekranuose, kurie nesulyginamai mažesni už tipišką kino ekraną, irgi smukdo kokybę. Mobiliojo telefono ekrane su neretai silpnu garsiakalbiu estetinis spektaklio poveikis negali prilygti tam, ką jaučiame, tą patį vaizdą regėdami didžiuliame kino ekrane, garsui sklindant iš visų pusių.

Tačiau „*Vasarvidžio nakties sapno*“, pastatyto *Globe* teatre, transliacijos internetu kokybė didžiąja dalimi nenusileido transliacijai į kino sales. Spektaklis filmuotas keliomis kameromis, o vaizdo režisierius Ianas Russellas anksčiau vadovavo šio teatro spektaklių transliacijoms į kino ekranus, vėliau jas įrašydavo į DVD, perkeldavo į interneto svetaines. Toks transliacijos lygis leidžia daryti prielaidą, kad

estetinis poveikis bent jau šiuo atveju sumenko ne dėl pačios transliacijos, o dėl prastesnių ekranų ar mažiau dėmesingo žiūrėjimo, būdingo transliacijų internetu publikai.

Kai dėmesį nuo transliacijos nuolat atitraukia kiti dalykai, nekeista, kad į spektaklį įsijaučiama menčiau. Emocinė reakcija bent iš dalies priklauso nuo gilesnio įsitraukimo į meno kūrinį. Pasvėrę transliacijų internetu privalumus ir trūkumus, įvertinę, kad tokios transliacijos pritraukia mažiau dėmesingus žiūrovus, kai kurie teatrai veikiausiai nesiims tokios savo spektaklių sklaidos. Nors transliacijos internetu gali pasiekti daugiau ir įvairesnių žiūrovų, vienas iš svarbių nuostolių tas, kad jos dažniausiai nesuteikia viso išpūdžių spektro, patiriamo teatre ar net per spektaklio transliaciją kino ekrane.

Šiaip ar taip, transliacijos internetu, kaip, beje, ir visos kitos platinimo formos, yra paveikiausios, jei rodo tai, ką publika labiausiai mėgsta ir vertina. Tačiau akivaizdu, kad tiesioginės transliacijos internetu visada pralaimės žiūrovų dėmesingumo požiūriu, nes joms tenka varžytis su namų kasdienybės poreikiais ir trukdžiais. Priešingai negu einant į teatrą ar kino salę, kai visi darbai atidedami vėlesniam laikui, o idealiu atveju net ir užmirštami, spektaklio transliacija namuose žiūrima gerokai paviršutiniščiau. Vis dėlto ši laisvesnė, daugiasluoksnė patirtis atveria ir naujas galimybes. Tiesioginė transliacija internetu beveik visada reiškia, kad spektaklį pamatys daugiau žmonių. Kartais ji praplečia ir tradicines įsitraukimo formas, bet naujųjų žiūrovų įsigilinimas į spektaklį paprastai toli gražu neprilygsta potyriams teatre ar kino salėje.

Tokią kainą teatrams tenka mokėti už tai, kad jų spektakliai pasiektų platesnę publiką. Tačiau ta kaina gerokai sumažėtų, jei transliacijos būtų pritaikytos tikslinėms auditorijoms, atsižvelgiant į mano apklausos atskleistą sąsają tarp spektaklio teikiamo džiaugsmo ir transliacijos patrauklumo. Reikėtų siekti glaudesnio ryšio su didelėmis gerbėjų bendruomenėmis, tarkim, Shakespeare'o atveju – su @HollowCrownFans ir 19 300 rašytojo gerbėjų, ku-

rie seka šią paskyrą *Twitter*. Tai padėtų reklamuoti savo transliacijas, kartu skatintų žiūrovus tiesiogiai reaguoti į transliuojamus spektaklius. Jei vaidina garsūs aktoriai, daugiau žiūrovų galėtų pritraukti ryšys, užmegztas su jų gerbėjų bendruomenėmis. Būtų naudinga pritaikyti spektaklius ugdymo įstaigoms. Dėmesingiau žiūrėti transliacijas internetu nuteiktų jų išskirtinumas, pabrėžiant plačias jausmines sąsajas su kokia nors ypatinga data. Jas verta sieti ir su festivaliais, kaip daryta *Shakespeare Lives* atveju.

Išvada

Teatrai, planuojantys savo spektaklius tiesiogiai transliuoti internetu, turėtų apgalvoti būdus, kaip galėtų kuo geriau išnaudoti virtualią sceną, kuri patraukia platesnę publiką, tačiau yra labiau priklausoma nuo aplinkos, spektakliams tenka varžytis su kasdienybės rutina.

Be to, tiesioginės spektaklių transliacijos internetu, jų peržiūros kino salėse testuoja ir praplečia supratimą apie tiesioginį ir kolektyvinį teatro scenos poveikį. Nors nuotolinems žiūrovams, regis, tebėra svarbu pamatyti spektaklį realiu laiku, jie labiausiai vertina atsirandantį bendrumo jausmą. Pasirenkant spektaklius, jau sulaukusius kritikos ar publikos pripažinimo, užmezgus glaudesnius ryšius su tikslinėmis žiūrovų grupėmis, galima ne tik padidinti peržiūrų skaičių, bet ir paskatinti interaktyvias diskusijas, kurios yra didelis scenos meno transliacijų internetu privalumas.

Autorės pastaba: Šis straipsnis sumanytas ir parašytas dar iki to, kai, siekiant sustabdyti COVID-19 plitimą, visos viešosios erdvės buvo uždarytos. Tokiomis aplinkybėmis meno transliacijų internetu poreikis gerokai išaugo. Užuoat bandžiusi skubiai perrašyti savo straipsnį, perteikdama šį visiškai naują ir sparčiai kintantį vaizdą, susitelčiau į padėtį, buvusią 2019 m. pabaigoje. Bet akivaizdu, kad šiandien meno transliacijos internetu patiria didžiules

permainas – tikiuosi, šis straipsnis padės geriau su-
prasti prieš tai buvusią padėtį ir palyginti ją su da-
bartine. ■

Išvertė Inga TULIŠEVSKAITĖ

Nuorodos

- Aebischer, P. (2013) *Screening Early Modern Drama: Beyond Shakespeare*, Cambridge University Press.
- Aebischer, P., Greenhalgh, S., and Osborne, L. E. (2018) *Shakespeare and the 'Live' Theatre Broadcast Experience*, Bloomsbury.
- Auslander, P. (2008) *Liveness: Performance in a Mediatized Culture*, 2nd ed., Routledge.
- Bakhshi, H. and Throsby, D. (2014) 'Digital Complements or Substitutes? A Quasi-field Experiment from the Royal National Theatre', *Journal of Economics* 38 (1), 1–8.
- Balme, C. (2014) *The Theatrical Public Sphere*, Cambridge.
- Barker, M. (2016) 'Coming A(live): A Prolegomenon to Any Future Research on "Liveness"', in M. Reason and A. M. Lindlof (eds.), *Experiencing Liveness in Contemporary Performance: Interdisciplinary Perspectives*, Routledge, 21–33.
- Barker, M. (2013) *Live to Your Local Cinema: The Remarkable Rise of Livecasting*, Palgrave.
- @BBCShakespeare (2016) Tweet, 11 September, 6.35pm, <https://twitter.com/BBCShakespeare/status/775025044871344129> 'Beyond Live: Digital Innovation in the Performing Arts' (2010), Nesta, 1 February, https://media.nesta.org.uk/documents/beyond_live.pdf
- Bennett, L. (2016) 'Fandom, Liveness, and Technology at Tori Amos Music Concerts: Examining the Movement of Meaning within Social Media Use', in M. Reason and A. M. Lindlof (eds.), *Experiencing Liveness in Contemporary Performance: Interdisciplinary Perspectives*, Routledge, 48–59.
- Bennett, S. (1997) *Theatre Audiences*, Routledge.
- Billington, M. (2014) 'Let's Stop Pretending That Theatre Can't Be Captured on Screen', *The Guardian*, 18 June, <https://www.theguardian.com/stage/2014/jun/18/ghosts-digital-theatre-richard-eyre-almeida>
- Conner, L. (2013) *Audience Engagement and the Role of Arts Talk in the Digital Era*, Palgrave Macmillan.
- Cornford, T. (2017) 'The Editing of Emma Rice', *Contemporary Theatre Review* 27 (1), Backpages, 134–7.
- Couldry, N. (2004) 'Liveness, "Reality," and the Mediated Habitus from Television to the Mobile Phone', *The Communication Review* 7 (4), 353–61.
- 'FAQs' (2019) National Theatre, <https://www.nationaltheatre.org.uk/support-the-NT/faqs> Etchells, T. (2015) 'Taking Time', *Nacht Kritik*, 22 June, https://www.nachtkritik.de/index.php?option=com_content&view=article&id=11138:tim-etchells-on-live-streaming-forced-entertainment-s-durational-performances-and-complete-works&catid=53&Itemid=83
- Freestone, E. (2014) 'What live theatre screenings mean for small companies', *The Guardian*, 20 January, <https://www.theguardian.com/stage/theatre-blog/2014/jan/20/live-theatre-screenings-elizabeth-freeman>
- Friedman, M. D. (2016) 'The Shakespeare Cinemacast: *Coriolanus*', *Shakespeare Quarterly* 67 (4), 457–80.
- 'From Live-to-Digital: Understanding the Impact of Digital Developments in Theatre on Audiences, Production, and Distribution' (2016) Arts Council England, 11 October, https://www.artscouncil.org.uk/sites/default/files/download-file/From_Live_to_Digital_OCT2016.pdf
- Gaylord, K. (1983) 'Theatrical Performances: Structure and Progress, Tradition and Revolt', in J. B. Kamerman and R. Martorella (eds.), *Performers & Performances: The Social Organization of Artistic Work*, Praeger, 135–50.
- Nicholas, R. (2018) 'Understanding "New" Encounters with Shakespeare: Hybrid Media and Emerging Audience Behaviours', in P. Aebischer, S. Greenhalgh, and L. E. Osborne (eds.), *Shakespeare and the 'Live' Theatre Broadcast Experience*, Bloomsbury, 77–92.
- Prescott, P. (2005) 'Inheriting the Globe: the Reception of Shakespearian Space and Audience in Contemporary Reviewing', in B. Hodgdon and W. B. Worthen (eds.), *The Blackwell Companion to Shakespeare and Performance*, Blackwell, 359–75.
- Sedgman, K. (2018) *The Reasonable Audience: Theatre Etiquette, Behaviour Policing, and the Live Performance Experience*, Palgrave.
- Sullivan, E. (2018) 'The Audience Is Present: Aliveness, Social Media, and the Theatre Broadcast Experience', in P. Aebischer, S. Greenhalgh, and L. E. Osborne (eds.), *Shakespeare and the 'Live' Theatre Broadcast Experience*, Bloomsbury, 59–75.
- Sullivan, E. (2017) 'The Forms of Things Unknown: Shakespeare and the Rise of the Live Broadcast', *Shakespeare Bulletin* 35 (4), 627–62.
- Tuck, F. and Abrahams, M. (2015) 'Understanding the Impact of Event Cinema: An Evidence Review', Arts Council England, 2 November, https://www.artscouncil.org.uk/sites/default/files/download-file/Understanding_the_impact_of_event_cinema.pdf
- Turkle, S. (2014) *Alone Together: Why We Expect More from Technology and Less from Each Other*, Basic Books.
- Wyver, J. (2015) 'Screening the RSC Stage: The 2014 Live from Stratford-upon-Avon Cinema Broadcasts', *Shakespeare* 11 (3), 286–302.
- Wyver, J. (2014) 'All the Trimmings': The Transfer of Theatre to Television in Adaptations of Shakespeare Stagings', *Adaptation* 7 (2), <https://doi.org/10.1093/adaptation/apu202>

BALSAS

Pradžioje pasigirdo riksmas. Paskui pamatė aptakų mažą kūnelį. Akys pažįstamos, lyg pati žiūrėtų į veidrodį. Juodi šlapi plaukai prilipę prie mažos galvos. Paėmusi kūdikį, skaičiavo pirštukus – ar tikrai penki ir penki? Ir ant pėdų po penkis? Bijojo, kad gamta gali suklysti. Nuostabu! Viskas taip, kaip turi būti. Kaip anatomijos knygoje nupiešta. Riksmas skambėjo lyg muzika. *Crescendo*.

Paskui, gerokai vėliau atėjo žodis. Bėgo metai. Balsas augo, lūžinėjo, keitėsi, tačiau minkšta, gili jo spalva išliko. Tas balsas atrodė labai panašus į *aną balsą*. Krūtininis, bet ne žemas, šiltas, kartais pakylantis puse oktavos aukštyr ir netikėtai išsiliejantis šypsena. Taip, taip, balsas šypsojosi, galėjai net girdėti, kaip artėja užkrečiamas, veržlios gyvybės kupinas juokas. Lygiai taip užburdavo ir *anas balsas*. Tai genų kalba. Jaunesnis balsas, iškeliavęs į tolimus plaukiojimus, pasiklydo tarp laisvės salų.

Dabar nė vieno iš jų nebėra šalia jos. Ir pasaulis atrodo kurčias.

Taip svarstė Kotryna, sukinėdama radijo rankenėlę. Visi bangų diapazonai, visos stotys gaudė skirtingais balsais, įvairiomis, dažnai nesuprantamomis kalbomis. Ji ieškojo pažįstamo balso. Tą darydavo kasdien, grįžusi iš svetimkalbio miesto. Oras, kuriuo kvėpuojame, sklindinas radijo bangų, nepažįstamų balsų. Argi ne keista? – kiekvieną kartą stebėdavosi ji. Balsas ištveria ilgiau už kūną. Žmonės miršta, bet jų balsai lieka, įrašyti magnetinėse juostelėse, diskuose. Ir atminty. Pasiiekia per atstumą. Išgirdę telefono ragelyje, iškart atpažįstame, kam balsas priklauso. Jo tembro nesuklastosi. Tai tapatybės liudijimas. Kartais iš balso galima atspėti, kaip žmogus atrodo, koks jo būdas, kokia širdis. Yra namų, kur net automatinės buto spynos atrakina savininko balsas.

Ar galėtų balsai būti vienodi tarsi vandens lašai? Kotryna, klaidžiodama po radijo stotis, ieškojo savo giminės balso. Kas vakarą. Atkakliai, kantriai. Tai virto manija. Tikėjosi, gal išgirs ano, buvusio jos pasaulio aidą. Atpažįstamas balsas praneš, kas vyksta jai nebepasiekiamoje gimtinėje. Kartais išgirdavo laidas savo kalba. Tačiau pranešėjai kalbėdavo su akcentu, užsienietiškomis intonacijomis. Balsai nepriminė tų, kurie jai pažįstami... Apie gyvenimą anapus Geležinės uždangos jie žinojo nedaug. Žinios būdavo šykščios. Bet vis šis tas.

Tą vakarą Kotryna prisimena todėl, kad šaltą vasario dangų staiga perskrodė žaibas, nugriaudėjo perkūnija. Duobėtas Niujorko gatvės užtvindė smarki liūtis. Geltoni taksi automobiliai purviniais fontanais taškė skubančius praeivius. Vanduo užliejo metro stotį, eismas sustojo, keleivių minia iš požemių veržte veržėsi laiptais į viršų. Žmonės bėgo gatvėmis, lyg slėpdamiesi nuo artėjančios katastrofos, visur mėtėsi pamestos kepurės, pirštinės, plastiko maišeliai, traukinio bilietai... Vėjas plaikstė šlapius laikraščius, atplėštus nuo grindinio. Staugė sirenos, pro šalį lekiant greitosios pagalbos, ugniagesių mašinoms.

Iš miesto, pasinėrusio į chaosą, ji grįžo kiaurai permirkusi, apimta nerimo, nelaimės nuojautos. Išdžiausčiusi šlapius drabužius, atsisėdo prie radijo imtuvo. Įsiptylė stiklą viskio. Pakvipo rugio grūdų. Aitri liepsna, plykstelėjusi gomuriu, paskleidė šilumą. Gera turėti pastogę, – pagalvojo. Tegu ir laikiną.

Staiga Kotryna išgirdo *balsą*, kuris galėjo priklausyti tik jos giminei ir tik dviem tos giminės žmonėms visame pasaulyje. Nejaugi čia kraujo balsas? Jis užpildė kambarį, blaškėsi tarp sienų, smelkėsi į smilkinius. Bet kalbėjo angliškai. Ji nesiklausė, apie ką kalbama, tiktai

gaudė pažįstamas intonacijas, laukė, kada balsas pakils puse oktavos aukščiau ir pavirs šypsena. Nušvis lyg vairovystė per katastrofišką liūtį. Bet šypsenos nesulaukė... Tada įsiklausė. Angliškas balsas atrodė *tas ir ne tas*, jo tembras kietesnis, pavargęs. Kalbėjo apie Iraną, kur fanatikai degina Amerikos vėliavas, o minios reikalauja mirties bausmės įkaitams. Už lango nugriaudėjo perkūnija. Per radiją verkė moteris, maldaudama prezidentą, kad išgelbėtų jos sūnų ir kitus įkaitus Teherane. Visas miestelis Pietų Dakotoje laukia jų grįžtančių, ant medžių kamienų riša geltonus kaspinus, – sakė ji. Rauduoja: tiek mėnesių, tiek ilgų mėnesių nesulaukiam...

Kotryna galvojo apie saviškius ten, anapus vandenyno. Ne tik žmonės tampa įkaitais, tautos irgi paverčiamos įkaitėmis... Kas yra tasai, prabilęs jos brolio balsu? Genties balsas lyg savi marškiniai, priaugę prie kūno. O gal jai tik pasivaideno?..

Daugiau *to balso* nebeišgirdo. Kalbėjo kiti. Rūpino si įkaitais. Bet ne jos artimaisiais.

Išjungusi radiją, surinko tarptautinių ryšių operatorės telefono numerį. Vėl jūs? – kiek nustebo toji, atpažinusi. – Pabandysiu sujungti... Linijos užimtos... Kaip ir vakar. Ar lauksite?

Kotryna įsitempusi laukė. Žiūrėdama į liūtis plakamus medžius gatvėje už lango, pagalvojo: aprišiu jų kamienus geltonais kaspiniais kaip ten, Pietų Dakotoje...

Praėjo pusvalandis, gal valanda... Nutirpusioje rankoje tebelaikė telefono ragelį. Tylą pertraukė gūdūs signalai. Paskui traškėjimas. Vilties prošvaistė, gal per trukdymus prasimuš trūkčiojantis savas balsas iš anos Atlanto pusės? Bet nieko neišgirdo.

– Numeris neatsako. Ryšys neįmanomas... – su užuojauta pranešė operatorė. – Bandykite rytoj. Geros dienos. Geros...

Ryšys neįmanomas. Nei šiandien, nei vakar, nei pernai... Įkaitai nepasiekiami mėnesių mėnesiais, metų metais. Sienos aklinau uždarytos... Aprišiu medžių kamienus geltonais kaspiniais, kai liūtis praeis. Ir lauksiu, – pati sau pažadėjo Kotryna.

Vėl įjungė radiją – pranešėjas nebekalbėjo. Stotis grojo Naujojo Orleano džiazą.

Niujorkas,
1979–1980

P. S. Įkaitų krizė Irane truko 444 dienas. Trečioji Lietuvos okupacija – 46 metus.

1990

Iš spaudai rengiamos knygos preliminarium pavadinimu „Kai praeitis priartėja... „Zekai“ (sovietmečio vilčių ir kančių dokumentas) bei kitos istorijos“.

**Prenumeruokite
KULTŪROS BARUS
ir įsitikinsite, kad su
skaitančiu skaitomasi**

Mėnesio prenumerata –
tik **1,45 Eur.** Užsisakyti galite visuose
Lietuvos pašto skyriuose.
Jei norite prenumeruoti žurnalą į
užsienį, su pristatymu oro paštu, tai
kainuos **5 eurus į Europos šalį,**
7 eurus į JAV, Kanadą ir kt., 8 eurus į
Australiją (arba kita valiuta pagal esamą
kursą). Norintys už(si)sakyti
Kultūros barus į užsienį turėtų sumą už
tiek mėnesių, kiek žurnalą prenumeruos,
pervesti į sąskaitą
LT56 7044 0600 0114 2623,
AB SEB bankas, Swift kodas CB VILT2X.
Vardiniai čekiai Lietuvoje jau
nebepriimami.

LIETUVOS SIGNATARAI DEVYNIASDEŠIMTAISIAIS

Anuomet signatarais nesivadinom, nors Nepriklausomybės Aktu jau buvom atkūrę savo valstybę. Sovietų okupacinė kariuomenė vis dar nesitraukė. Maskva buvo paskelbusi Lietuvai ekonominę blokadą, parduotuvės tuštėjo. Pasaulio galingieji atkurtos mūsų valstybės kol kas nenorėjo pripažinti. Bet mes, baigdami devyniasdešimtuosius, jautėmės šį tą nuveikę ir su viltim žvelgėme į ateitį.

Aš, priklausydamas Švietimo, mokslo ir kultūros komisijai, pasiūliau savo eiliuotą šaržą pagal Maironio „Čičinską“. Su juo ir sveikinom vienas kitą, laukdami devyniasdešimt pirmųjų.

Į geltoną, puikų dvarą
Su Trispalve ir Vyčiu
Numaldyti Kremliaus caro
Suvažioavo daug svečių:
Andriukaitis ir Rudys,
Stakvilevičius, Rudzys,
Ilgaūsis Vaitiekūnas,
Tauragiškis Januška,
Žurnalistas Rupeika,
„Plagiatorius“ Ilgūnas...

Čiulba Ulba, suokia Uoka,
Dar Karvelis ir Žalys –
Kaip kas gali, kaip kas moka –
Beinortas ir Šepetys.
Paragrafu, citata
Pliekia Zigmą Šadreika,
Graužia Vilkas ir Morkūnas.
O valgykloj prie kavos
Vis nepabaigia kovos
Varanauskas, Jarašiūnas...

Štai Kačinskas apsiniaukęs
Vaikšto liūdnas, neramus,
Kęstą Grinių pasišaukęs,
Rezga frakcijų planus.
„Šimtą rykščių toms mergoms,
Atskaityk, Razma, nuogoms!
Oželytei ir Šličkytei...
Ypač tiems, kas kairėje,
Bolševikų gerklėje –
Rimkui ir Jasukaitytei!“

Grįžta Prunskienė įkaitus
Po kelionių didelių,
Pasitinka ją Čepaitis,
Pečeliūnas be gėlių...
Ekonomikos šulai
Viską daro atbulai!
Antanavičius kovoja
(Pasirodo jis retai,
Bet kapojasi kietai) –
Vagnorius, mat, kiša koją...

Sakalas akylas mato
Kelias dešimtis veidų –
Sunkią naštą deputato
Be muštynių, be vaidų
Neša Kropas ir Lubys,
Račas, Milčius ir Klumbys,
Dar Jurgelis ir Genzelis,
Apšega ir Kudaba,
Šnekant humoro kalba,
Anksti gulas, vėlai kelias...

Vėl uždusint laisvę imas
Burokevičiaus krūva –
Smaugia mūsų atgimimą
Išdavikai ir Maskva.
Kelia Lietuvą aukštai
Landsbergių šimtų šimtai,
Ozolas ir du Šimėnai.
O jiems antrina, beje,
Dar Šaltenis su Saja.
Net moldavai su armėnais.

Kaip iš akmenio iškaltas
Rūsčiai sėdi Motieka,
Visad griežtas, visad šaltas
Kaip Abišalos ranka.
Nei pangoniški riksmi,
Nei kokie paiki juokai
Jo nejaudina – nė motais!
Smarkiai sukas Valionytė.
Triūsia Zingeris, Dringelis...
Bet nelengva pasakyti,
Koks bus mūsų laisvės kelias.

Tad sustumkime stalus
ir pakelkim bokalus,
kad šalis laisva gyvuotų!

Vilnius. 1990 m. gruodžio 28 d.

Umberto ECO

KAIP KELIAUTI SU LAŠIŠA

Jei tikėtume laikraščiais, yra dvi problemos, keliančios nerimą šiuolaikiniam pasauliui, – tai kompiuterinė invazija ir Trečiojo pasaulio ekspansija. Laikraščiai teisūs, aš tuo įsitikinau.

Pastaroji mano kelionė buvo trumpa – viena diena Stokhome, trys Londone. Turėdamas laisvą valandėlę ir vaikštinėdamas po Stokholmą, nusipirkau rūkytą lašišą, itin didelę, velniškai pigią. Ji buvo rūpestingai supakuota į plastikinį apvalkalą, tačiau man primygtinai rekomendavo, kad tuo atveju, jei keliausiu ilgiau, reikėtų laikyti ją šaldytuve. Cha. Pabandykit.

Laimei, Londone mano leidėjas užsakė numerį prabangiame viešbutyje, vadinasi, kambaryje bus minibaras. Tačiau atvykęs pasijutau taip, tarsi per boksininkų sukilimą būčiau įžengęs į užsienio pasiuntinybės teritoriją Pekine – ištisos šeimos lūkurio, slankiodamos po holą, kiti atvykėliai, įsisupę į antklodes, miegojo tarp lagaminų. Kai tarnautojų, o jie visi buvo indai, išskyrus kelis malajiečius, paklausiau, kas čia darosi, išgirdau, kad vos prieš dieną šiame puikame viešbutyje buvo įrengta kompiuterizuota aptarnavimo sistema, kuri dar dvi valandas neveiks, kol bus galutinai sutvarkyti visi mazgai. Šiuo metu neįmanoma nustatyti, kurie kambariai užimti, o kurie ne. Liepta laukti.

Vakarėjant sistemą sutvarkė, pagaliau atsidūriau savo kambaryje. Nerimaudamas dėl lašišos, ištraukiau ją iš portfelio ir ėmiau ieškoti minibaro.

Paprastai normaliuose viešbučiuose minibaras – tai nedidelis šaldytuvas, kuriame telpa du alaus bu-

teliai, keli mažutėliai stipraus gėrimo buteliukai, kelios skardinės kokių nors sulčių ir pora riešutų pakelių. Mano viešbutyje šaldytuvus buvo skirtas gausiai šeimynai. Jame šalo penkiasdešimt viskio, džino, *Drambuie*, *Courvoissier* butelių, aštuoni dideli *Perriers*, du *Vitelloises*, du *Evian*, trys šampano pusbuteliai, įvairios skardinės su *Guinness*, šviečiu eliu, olandišku alumi, prancūziški ir itališki baltojo vyno buteliai. Be žemės riešutų, prikrauta dar ir traškučių, kramsnojamų, geriant kokteilius, migdolų, šokoladų ir, žinoma, *Alka-Seltzer*. Lašišai vietos nebuvo. Ištraukęs du talpius bufeto stalčius, sudėjau į juos baro turinį ir daugiau apie tai nebe galvojau. Kitą dieną, kai ketvirtą valandą popiet grįžau į kambarį, lašiša gulėjo ant stalo, o baras vėl buvo kietai prikimštas gurmaniškų produktų. Atidariau stalčius, skubėdamas patikrinti, ar viskas, ką ten paslėpiau, yra savo vietose, po to paskambinau į registratūrą ir paprašiau klerką informuoti kambarines, kad radusios barą tuščią, nemanytų, esą aš suvartojau jo turinį. Viską iškrausčiau vien dėl rūkytos lašišos. Jis atsakė, kad tokie pageidavimai įvedami į centrinį kompiuterį, tačiau jis, kaip tyčia, vėl sugedęs, o kadangi didžioji darbuotojų dalis nekalba angliškai, žodinės instrukcijos nepriimamos. Viskas turėjo būti išversta į Pagrindinę kalbą. Tada aš ištraukiau kitus du stalčius, į kuriuos sudėjau naują baro turinį, o lašišą paguldžiau šaldytuve.

Kitą dieną, 4 valandą popiet, lašiša vėl gulėjo ant

stalo, jau skleisdama įtartiną kvapą. Baras buvo prikimštas naujų didelių ir mažų butelių, o keturi bufeto stalčiai priminė vietą, kur nelegaliai prekiaujama alkoholiu pačiame prohibicijos įkarštyje. Paskambinau į registratūrą, bet man apgailestaudami pranešė, kad jų kompiuteris visiškai „užlūžo“. Susisiečiau su kambarių prižiūrėtojais, mėginau savo bėdą išdėstyti jaunuoliui, pakaušyje susirišusiam ponio uodegėlę, tačiau jis nekalbėjo niekaip, išskyrus dialektą, kuris, kaip vėliau man paaiškino kolega antropologas, vartotas tik Kefiristane maždaug tuo metu, kai Aleksandras Didysis viliojo Roxaną.

Kitą rytą nusileidau žemyn atsiskaityti. Sąskaita buvo astronominė. Joje nurodyta, kad per dvi su puse paros aš suvartojau kelis šimtus litrų *Veuve Clicquot*, dešimt litrų įvairių viskių, įskaitant kai kuriuos itin retus vieno salyklo, aštuonis litrus džino, dvidešimt penkis litrus mineralinio vandens (*Perrier* ir *Evian*, su keletu *San Pellegrino*), vaisių sulčių tiek, kad jų pakaktų apsaugoti nuo skorbuto visus UNICEF globojamus vaikus, o migdolų, graikinių ir žemės riešutų kiekis sukeltų vėmulį net dr. Kay Scarpettai. Bandžiau viską paaiškinti, tačiau klerkas juostelėjusia betelio palmės šypsena patikino, kad taip rodo kompiuteris. Kai paprašiau advokato, man atnešė avokadą.

Leidėjas dabar įsiutęs, nes laiko mane chronišku veltėdžiu. Lašiša nevalgoma. O vaikai primygtinai prašo, kad tiek nebe gerčiau.

KAIP ĮVEIKTI MUITINĖS PATIKRĄ

Aną naktį po karšto pasimatymo su viena iš nesu-
skaičiuojamų meilužių, tos širdies damos atsi-
kračiau, mirtinai kaukštelėjęs jai nuostabia Cellini'o
suprojektuota druskine. Mane įkvėpė ne vien griežtas

moralinis kodeksas, įdiegtas nuo tada, kai buvau dar
vaikas, esą moteris, pasiduodanti geismų malonumams,
neverta pasigailėjimo, bet ir estetiškas motyvas – norėjau
patirti, kokį virpulį sukelia tobulas nusikaltimas.

Klausydamasis anglų CD su barokine „Vandens muzika“, palūkėjau, kol lavonas atvėso, kad ištėtų kraujas. Tada elektriniu pjūkle supjaučiau kūną, stengdamasis likti ištikimas tam tikriems fundamentaliems anatomijos dėsniams, tuo būdu pagerbdamas mūsų kultūrą, be kurios negaliotų nei rafinuotumas, nei socialiniai ryšiai. Kūno dalis supakavęs į du orikso kailio portfelius, apsvilkau dailų pilką kostiumą ir geležinkelio stoty išokau į miegamąjį vagoną traukinio, skriejančio į Paryžių.

Vos padavęs konduktoriui pasą ir skrupulingai užpildytą muitinės deklaraciją, nurodęs, kad kišenėje turiu du šimtus frankų, kaip rąstas virtau guolin, juk visiems gerai žinoma, kad niekas taip neįkvepia miegui, kaip tinkamai atlikta pareiga. Net muitininkų kėslai negalėjo sudrumsti keleivio poilsio – nusipirkęs privačią miegamąją vietą pirmos klasės kupė, *ipso facto* patvirtinau, kad priklausau hegemonų draugijai, todėl mano kaip asmens statusas niekam negalėjo atrodyti bent kiek įtartinas. Vežiausi su savim nedidelį kiekį morfino, maždaug aštuonis šimtus gramų kokaino ir vieną Tiziano drobę.

Nesileisiu į detales, pasakodamas, koku būdu aš, patekęs į Paryžių, atsikračiau portfelių su kūno dalimis. Tiesiog patikėsiu tai Jūsų vaizduotei. Galite paprasčiausiai nueiti į *Beaubourg* ir padėti savo nešulius ant kurio nors eskalatoriaus, kur metų metais jų niekas nepastebės. Arba galite *Gare du Lyon* įsprausti juos į nišą, specialiai padarytą panašioms nešuliams. Slaptažodžio kontroliuojama saugyklos atrakinimo sistema tokia sudėtinga, kad tūkstančiai įvairaus bagažo „vienetų“ čia ramiausiai guli, ir niekas nedrįsta kišti prie jo nagų. Tačiau yra dar vienas labai paprastas būdas – užkandžiaudami *Deux Magots* kavinėje, tiesiog palikite portfelius už *La Hune* knygyno. Po minutės jie bus nugvelbti, o nuo tada jų turinys – jau vagišių bėda. Neneigsiu, beje, kad tas reikalas man sukėlė tam tikrą įtampą, o tai, žinoma, visada patvirtina meniškai sudėtingos ir tobulos operacijos sėkmę.

Grįždamas į Italiją, jaučiausi persitempęs, todėl nusprendžiau pasimėgauti atostogomis Lokarne.

Slegiamas nepaaiškinamo kaltės jausmo ir miglotos baimės, kad būsiu atpažintas, nusprendžiau keliauti antrąją klase, vilkėdamas džinsais ir polo marškinėliais su išpieštu krokodilu. Kai pasiekėme Šveicarijos pasienį, budrūs muitininkai apipylė mane klausimais. Ištyrė visą mano bagažą, asmeninius, tarp jų net pačius intymiausius daiktus, įskaitant apatines kelnaites, be to, apkaltino, kad į Šveicariją nelegaliai importavau cigarečių su filtru *MS* pakuotę. Galiausiai aptiko, kad turiu paslėpęs 50 neaiškos kilmės šveicariškų frankų, dėl kurių įsigijimo negalėjau pateikti jokios banko dokumentacijos.

Kvotė mane, plieskiant nuogai 1000 vatų lemputei. Iš pradžių suvyniojo į šlapią rankšluostį, paskui apvilko tramdomaisiais marškiniais, tada uždarė į vienutę, laikinai prirakinę prie gulto.

Laimei, man dingtelėjo mintis pareikšti, kad buvau pagrindinės fašistinės teroristinės organizacijos „Juodosios brigados“ narys nuo pat jos įsikūrimo, kad ideologiniais tikslais esu padėjęs kelias bombas po ekspresais, o save laikau politiniu kaliniu. Mane išsyk perkėlė į atskirą kambarį Pataisos namuose, įsikūrusiuose *Grand Hotel de Iles Borromees* fligelyje. Dietologas patarė, kad atsisakyčiau keleto valgių, nes psichiatras pradėjo mano statuso keitimo procedūrą, siekdamas, kad dėl patvirtintos anoreksijos man būtų taikomas namų areštas (normalų svorį, sakė, atgausiu vėliau). Parašiau kelis anoniminius laiškus vietiniams teismams, netiesiogiai leisdamas suprasti, kad teisėjai nuolat rašo vieni kitiems grasinančius anoniminius laiškus, be to, pasmerkiau Didžiosios Britanijos Karalienę Motiną, kaltindamas ją aktyviais ryšiais su komunistų smogikais.

Jeigu viskas klostysis pagal planą, po savaitės turėčiau būti namuose. ■

Vertė Julius KELERAS
Versta iš *Come viaggiare con un salmon.*
Milano. *La nave di Teseo*. 2016

APIE 12 BROLIŲ, JUODVARNIAIS LAKSTANČIŲ

Seną lietuvišką pasaką-mitą apie brolius juodvarnius Jonas Basanavičius užrašė XIX a. Vėliau Lietuvos poetai kelis kartus eiliavo. Dabar bobutės pasakų neseka. Žino, kad anūkėliai šnabždės: „Neįdomu. Nekimba.“ Su anūkėliais reikia gyvenimiškai kalbėtis.

Bet kodėl apie juodvarnius tiek daug mitų, nors apie varnas ar žvirblius beveik nėra? Todėl, kad krankliai – čia antras mažiau pagarbus juodvarnių vardas – iš tikrųjų elgiasi tarsi žmonės, įsikūniję į paukščius. Tarpusavyje jie susikalba. Jau prieš 300 metų gamtininkas Deividas Homme'as rašė, kad jų elgesys nepaprastas. Mūsų laikais amerikietis Bernardas Heindrichas 10 metų tyrė juodvarnius Meino valstijoje ir Kanadoje. Užsispyręs mokslininkas. Valandų valandas užsimaskavęs medžio išsišakojime tūnodavo, lietaus merkiamas, kartais sušalęs į ledo gabalą.

Jo išvados: kranklys – išimtis iš visų gyvūnų. Pripažintos evoliucijos normos jam netinka. Jis visada improvizuoja, o susidūręs su problemomis, sprendžia jas kaskart kitaip. Bendrauti su juo sunku, nes nežinia, ką iškrės. Tik žmonės taip elgiasi – įvykiams keičiantis, vis ką nors naujo prasimanome. Krankliai irgi. O skruzdėlė, daugelis kitų gyvūnų padarų nuo laikų prieš ledynmetį turi galvoje užrašytas instrukcijas, ką ir kaip daryti.

Krankliai nėra vienišiai. Kol jauni, buriasi į klajojančias grupes. Susimeta į poras, sulaukę 6-erių metų. Tada pradeda sukti lizdą. Būna atvejų, kad pora, išpėrėjusi net kelias palikuonių kartas, išsiskiria. Bet daugelis laikosi drauge iki mirties. Krankliams ji ateina vėlai, sulaukusiems apie 60 metų. Kaip ir žmonėms, jei

turėsime omenyje itin trumpą juodvarnių jaunystę.

Tai teritoriniai padarai. Susiradę plotą, kur esama daug maisto, gina jį kaip pašėlę. Jeigu užtiko dvėselieną, joks kitas padaras, net kitas kranklys, prisiartinti nedrįs. Nubaidyti jie moka meistriškai, o akiplėšos gyvenimą paverčia pragaru. Nebijo pulti net žmogaus ar lūšies. Kai pasisotina, maloniai kviečia pasivaišinti ir kitus kranklius.

Būrio vadas atsiranda greitai. Komanduoja. Jam skirta pirmenybė prie ėdesio ir prie patelių. Bet neretai būna, kad jo vietą užima kitas, o buvusiam tenka pasitraukti į antrą ar trečią eilę. Tai vyksta be muštynių ar barnių, – rašo profesorius Heindrichas.

Krankliai mėgsta linksminintis, jų išdaigų sąrašas ilgas. Kai straksi žeme, mėgsta daryti šuolius, piruetus tarsi balerinos, verstis per galvą. Kaip vaikai be priežasties svaido akmenukus arba šakas į kitus gyvūnus, į žmones. Skrisdami nei iš šio, nei iš to paleidžia iš nagų daiktą, kurį nešasi, bet vėl jį mikliai pagauna. Mėgsta prisigretinti prie propelerinių lėktuvų, ypač domisi pilotų kabinomis, atrodo, tuoj jas palies. Turbūt lenktyniauja arba nori pasirodyti. Skrydžių vadovybė griežtai uždraudė pilotams dalyvauti tokiuose žaidimuose.

Krankliai, susitikę kitus gyvūnus, sveikinas. Žmones atpažįsta ne tiek iš drabužių, kiek iš eisenos.

Gali leisti įvairius garsus. Vokietijos ir Šveicarijos gamtininkai tokių suskaičiavo ir įrašė netoli šimto. Kartais kreipiasi, kviečia arba skleidžia kažkokius mums dar nesuprantamus signalus. Juodvarnių grupės, gyvenančios toli viena nuo kitos, irgi susišneka. Lietuvoje tie jų garsai truputį kitokie negu, sakysim, Prancūzijoje,

bet vis tiek susikalba kaip aukštaitis su žemaičiu. Specialistai sako, kad krankliai supranta apie 1000 žmonių kalbos žodžių. Sunku patikėti. Gal mokslininkai turi omeny intonaciją.

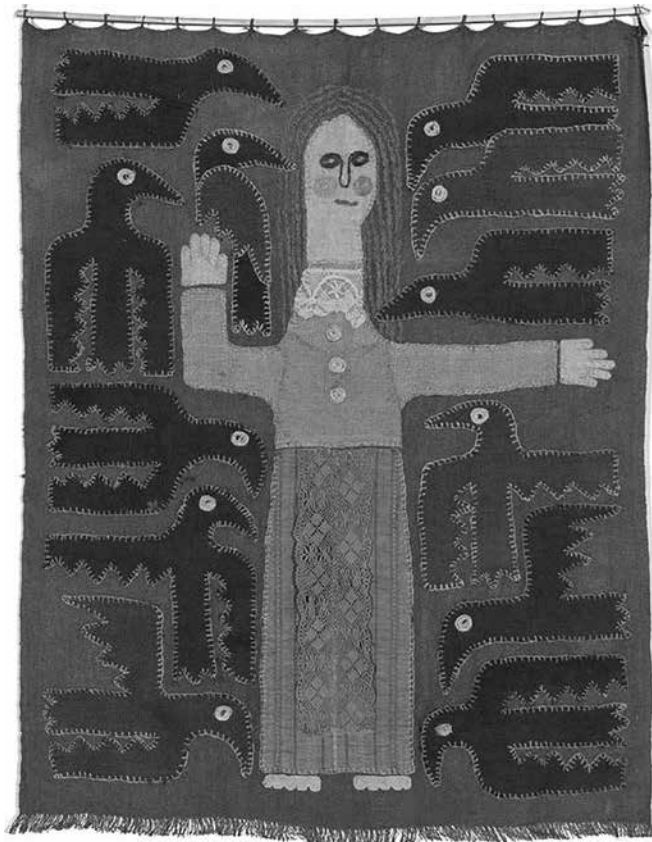
Kaip ir papūgos, krankliai sugeba mėgdžioti įvairius garsus. Išdaigauja. Gali suvaidinti vandens, nuleidžiamo tualete, šniokštimą. Žmogus, būdamas vienas namuose, nusigąsta, bėga pažiūrėti. Jeigu taip dedasi kasdien, gali net pas psichiatrą atsidurti. Krankliai moka apytiksliai pakartoti žmonių tariamus žodžius, nors patys nesupranta, ką „sako“, bent jau kol kas. Vykusiai mėgdžioja šunų lojimą. Šunis tai baisiausiai erzina.

Juodvarniai labai atsargūs, bailūs. Jeigu kokio nors daikto nepažįsta, prie jo neprieis iš karto. Net prie maisto, ypač jeigu jo daug. Dvėselieną arba išmestas nugaužas ilgai stebi – ar kas nors neužmaskuota. Gal čia plėšrūno pasala. Kai nusprendžia, kad verta pabandyti, vadas atšuoliuoja pirmas. Čiumpa gabaliuką ir sprunka. Po to prisigretina kiti ir atlieka panašią apeigą. Tik tada atskrenda visas būrys ir pradeda ramiai lesti.

Nuo amžių draugiškai sugyvena su vilkais. Supranta jų staugimą ir skrenda ten, kur vilkai medžios. Padeda jiems. Parodo, į kurią pusę nubėgo briedis. Jų krankimas vilkams suprantamas. Buvo pastebėta, kad po medžioklės krankliai nesibaimindami vaikšto tarp sugulusių pailsėti vilkų, net baksnoja juos snapais, kviesdami pažaisti. Dabar vilkų gerokai mažiau. Krankliai rado išeitį – kur nubėgo žvėrys, parodo medžiotojams, kurie laimikį dažnai doruoja medžioklės vietoje, taigi krankliams maisto nestinga.

Profesorius Heindrichas savo laboratorijoje laiko prijaukintus nuo mažumės arba inkubatoriuje išperėtus kranklius. Neatsistebi jų išradingumu. Pavyzdžiui, ant kokio nors įrankio ir ilgų virvūčių pakabina skanėstus taip, kad kranklys jų nepasiektų. Juodvarnis stovi, ilgai kraipo galvą, paskui susuka virvutę ant ko nors, kad pasiektų lesalą. Tą virvutę visad suka kaip nors kitaip. Kai profesorius užkabina ne mėsos gabaliuką, o akmenuką, kranklys net nepažvelgia ton pusėn.

Juodvarnis mato ne vien tai, kas yra. Nujaučia, kas gali atsitikti. Atpažįsta „savą“ žmogų. Atvykėlis to gal net nepastebi.

Laima Marija TULYTĖ-JANULIENĖ. Dvylika brolių juodvarniais lakstančių. 1968. Sienos kilimas. Lietuvos dailės muziejus

Buvo padarytas ir toks eksperimentas: prie lesyklos pastatęs 3 veidrodžius, įleido 3 namuose išaugintus kranklius. Vienam ant krūtinės plunksnų dažais uždėjo raudoną tašką. Vienas kranklys nieko nelaukdamas puolė lesti. Antras pasižiūrėjo į veidrodį, apsidairė, tik tada kibo į maistą. Trečias, su tašku ant krūtinės, ėmė švarintis. Tai viena koja, tai kita, tai snapu bandė tašką nukrapštyti. Ėmė maitintis tik tada, kai pavyko susitvarkyti.

Būdamas labai alkanas, kranklys bando vyti nuo maisto kitus kranklius. Tačiau, jeigu priešais jį pastatomas veidrodis, į „konkurento“ atvaizdą nekreipia jokio dėmesio.

Darosi aišku, kodėl mūsų protėviai – labai pastabūs ir artimi gamtai – savo brolius, paverstus paukščiais, pavadino būtent juodvarniais...

ŽINAU, KAD NIEKO NEŽINAU, arba VISAŽINIŲ SĖKMĖS ISTORIJA

Šimtmečius kartojami graikų filosofo Sokrato (469–399 m. pr. Kr.) žodžiai: „*Žinau, kad nieko nežinau*.“ Panašiai yra sakę ir kiti išmintingi žmonės. Konfucijus (551–479) dar prieš Sokratą teigė: „*Žinios yra žinoti, ką žinai, ir žinoti, ko nežinai*.“ Kitas, dar išraiškingesnis jo pasakymas: „*Mažai žinoti nėra kvailumas, nenorėti daugiau žinoti irgi nėra kvailumas, kvailumas yra manyti, kad žinai pakankamai*.“ Panašiai manė jo amžininkas ir tėvynainis Laodzi: „*Tikrasis žinojimas glūdi gebėjime suvokti savo nemokšiško ribas*.“ Daugelis posakių atspindi tą suvokimo ypatybę, kuri verčia mus perdėtai vertinti savo gebėjimus ir žinias. Šis paradoksas žinomas jau nuo seno, įrodytas daugybe pavyzdžių.

Prieš porą dešimtmečių (1999) amerikiečių psichologus Davidą Duningą ir Justiną Krugerį patyrinėti šį fenomeną paskatino kurioziškas nusikaltimas, kurį plėšikas padarė, įtikėjęs, kad yra nematomas. Jiedu atliko sociologinius tyrimus, surengė keletą įdomių eksperimentų ir pateikė mokslines išvadas. Tai tapo žinoma kaip Duningo-Krugerio sindromas – iškreiptas savo gebėjimų ir žinių kurioje nors srityje suvokimas, savotiška agnozija (jutimai ir atmintis nepažeisti, tačiau nesuvokiama jutimais surinktos

informacijos prasmė). Šis efektas – tam tikras nukrypimas nuo gebėjimo mokytis, atpažinti, savikritiškai mąstyti, bendrauti, – mokslingais žodžiais vadinamas *metakognityvine deformacija*. Ji pasireiškia dar ir tuo, kad žmonės dėl menkos kvalifikacijos priima nevykusius sprendimus, daro klaidingas išvadas ir nepajėgia savo klaidų suprasti.

Pastebėtas ir priešingas reiškinys – iš tikrųjų kvalifikuoti žmonės linkę savo gebėjimus menkinti. Anot filosofo Bertrando Russello, „*viena iš nemalonių mūsų laikmečio ypatybių ta, kad kvailiai perdėtai savimi pasitiki, o tuos, kurie nuovokūs, supratingi, kan-kina abejonės ir nepasitikėjimas savimi*“.

Visi tą patyrėme – ką nors sužinoję, kiek nors pasimokę, pradedame jaustis dideliais žinovais. Savotiškomis pinklėmis dažnai tampa postas, laipsnis, titulas ir pan. Ar žmogus laiko juos privilegija ir pranašumu, ar pareiga ir atsakomybe, priklauso nuo to, kiek jis žino, kad nieko nežino. Svarbu jausti savo kompetencijos ribas, kad pastangos jas plėsti persvertų ambicijas.

Kornelio universiteto studentams Dunningas ir Krugeris pasiūlė atlikti įvairius testus, kad nustatytų, kaip jie patys vertina savo intelektualinius sugebėjimus, pavyzdžiui, loginį mąstymą. Rezultatas visada buvo

toks pats: prastai pasirodžiusieji vertino savo mokymąsi daug geriau negu ypač gabūs studentai.

Abu mokslininkai, taikydami intelekto koeficientą, nustatė keturias mažiau kompetentingų žmonių savybes:

- Jie reguliariai pervertina asmeninius gebėjimus.
- Nesugeba nustatyti savo nekompetencijos laipsnio.
- Nenori kelti kvalifikacijos.
- Menkina aukštesnius kitų žmonių gebėjimus.

Ribotos žinios dažnai stabdo gebėjimą tobulėti. Charlesas Darvinas 1871 m. rašė: „*Neišmanymas dažniau sukelia pasitikėjimą savimi negu žinojimas.*“ Tai nebuvo naujiena. Alexanderas Pope'as (1688–1744) veikale „Kritikos bandymai“ jau 1709 m. teigė: „*Menkos žinios itin pavojingos.*“

Dunningas ir Krugeris pabrėžė, kad žmonės dėl žinių stokos neįstengia suprasti savo klaidų. Be to, pavojingiausia ne tada, kai subjektas absoliučiai nieko nežino kokia nors tema, o tada, kai žino, bet visai nedaug: „*Dalinės žinios yra blogiau negu jokios.*“

Tai, kas čia apžvelgta, nėra nei atradimas, nei gilus apmąstymas, vien kompiliacija ir pasidalijimas įspūdžiais. Šis rašinėlis, brūkšteltas savo malonumui ir draugų palinksminimui, gal būtų tik toks ir likęs, jeigu nebūtų atsiradęs lietuviškas pavyzdys, iliustruojantis Dunningo-Krugerio efektą su visomis jo pasekmėmis.

Jau daug metų kalbama ir rašoma apie Vilniaus Šventosios Dvasios bažnyčioje esančių Adamo Gottlobo Casparinio vargonų ypatingą reikšmę ir vertę. Esu apie tai rašęs ir *Kultūros baruose* (2017, nr. 5). Šie vargonai labai vertinami tiek Europoje, tiek už Atlanto. Ne veltui jų kopija pastatyta JAV Ročesterio mieste. Prieš porą dešimtmečių jie buvo įtraukti į europines vargonų tyrinėjimo programas, pasirodė aibė straipsnių, knygų. Tyrimus, vadovaujant Švedijos specialistams, atliko Lietuvos ir kitų šalių restauratoriai. Dokumentaciją sudaro šimtai puslapių. Pagal tuos duomenis švedai parašė Restauravimo programą, kurią nuodugniai aptarė žymiausi Europos istorinių vargonų tyrinėtojai. 2000–2005 m. daugiausia Lietuvos valstybės, taip pat ES ir JAV fondų lėšomis, prižiūrint keleto šalių specialistams, vargonai buvo restauruojami. Dirbo

Lietuvos, Latvijos, Vokietijos restauratoriai. Padaryta maždaug pusė darbų. Deja, pasaulinė finansų krizė ir, svarbiausia, mūsų Kultūros paveldo departamento abejingumas lėmė, kad vargonai paskendo dulkėse. KPD veiksmus vadinti kaip nors kitaip, o ne sabotazu, būtų neteisinga. Priežasčių neieškosime, sakykime, jos savotiškai necenzūrinės. Susirūpinta vargonais tik prieš porą metų, pasikeitus vadovybei.

Kad per tuos kone dvidešimt metų departamentas nieko nenuveikė, negalima sakyti. Jo paunksmėje 2007 m. įkurta VŠĮ *Vargonų paveldo centras* (toliau – Centras), užsibrėžęs spręsti ir tvarkyti visus klausimus, susijusius su Lietuvos vargonais. Pagal įstatus Centras apsiima „*organizuoti paskaitas, seminarus, konferencijas, koncertus, festivalius [...] tvarkyti kultūros paveldo inventorių [...] atlikti moksliniu pagrindu paremtą vargonų ir kitų klavišinių muzikos instrumentų [...] paveldo objektų restauravimą [...] plėtoti tarptautinius ryšius [...] pritraukti Lietuvos ir tarptautinių organizacijų lėšas [...] atlikti istorinių vargonų, fisharmonių, klavesinų ir kitų klavišinių instrumentų tyrimus, restauravimo darbus [...] vykdyti naujų muzikos instrumentų ir atskirų jo dalių gamybą...*“ Tai tik dalis darbų, kuriuos Centras žada pats vienas atlikti, nors šiaip jau tai turėtų daryti ministerija, departamentas, mokslo institutai, kartu sudėjus. Šį „galingą“ Centrą įkūrė ir iki šiol jam vadovauja vargonininkas, beje, dešimt metų buvęs vienintelis jo darbuotojas. Susipažinus su visais veiklos tikslais, sritimis bei rūšimis, tampa aišku – Centro vadovui niekada nekyla mintis: žinau, kad nieko nežinau. Jo šūkis kitoks: žinau, kad *viską visada žinau*. Lai sau žino, ar maža tokių VŠĮ, kuriomis aplipusios visos valstybinės įstaigos? Bet esama tam tikrų niuansų...

Centro direktorius, dirbęs dar ir Kultūros paveldo centre, tvarkęs vargonų registrą, kartu yra ir Kilnojamąjo kultūros paveldo vertinimo tarybos narys. Ilgus metus jis buvo įtrauktas ir į Kilnojamųjų kultūros vertybių restauravimo tarybą. Ne veltui jo parengtos restauravimo programos ėjo kaip sviestu pateptos. Žmones, pretenduojančius restauruoti vargonus, atestuoja Kilnojamųjų kultūros vertybių restaurato-

rių atestavimo komisija. Centro direktorius paskirtas ir šios komisijos nariu. Kad padidėtų jo paties „svoris“, suteikta eksperto kategorija, nors iki tol nebuvo pateikęs nė vieno rimto, savarankiškai atlikto restauravimo darbo. Priešingai, darbų sąrašė, tarsi įrodančiame jo kaip vargonų restauratoriaus nuopelnus, yra daugybė dalykų, kuriuos dabar madinga angliškai vadinti *fake*.

Centro veikla dešimt metų buvo kukli – nedidelių renginių, leidinelių, CD leidybos organizavimas. Bet prieš porą metų pasistatė užmiestyje šiokią tokią dirbtuvę ir ėmėsi restauruoti vargonus. Kaip iš gausybės rago pasipylė užsakymai už šimtus tūkstančių. Tai sutapo su ES fondų atsivėrimu. Faktas, kad dirbtuvė dar tikrai kuriasi, nėra įrodžiusi savo gebėjimų, Valstybinei įmonei „Lietuvos paminklai“, rengusiai viešuosius pirkimus, visai neužkliuvo.

Pirmas rimtas užsakymas buvo Pivašiūnų bažnyčios vargonai. Viešieji pirkimai organizuoti „greituoju būdu“ – dokumentams pateikti skirtos dvi savaitės (2017.05.23–2017.06.05). Centro direktoriaus parengta restauravimo programa buvo tokia neprofesionali, kad joks sąžiningas meistras nebūtų sutikęs pagal tokią dirbti. Dar spėjau parašyti kelis raštus ir straipsnelius, kad Restauravimo programa visiškai netinkama, kad menamas barokinių vargonų atkūrimas yra jokiais būdais neįgyvendinama ir net neleistina *idée fixe*, bet gavau „Lietuvos paminklų“ atsakymą, kurį galima apibūdinti „sakralia“ fraze – *vsio zakonno*. Sutartis pasirašyta su Centru.

Čia reikėtų priminti, kad į Pivašiūnus iš kitos bažnyčios atgabenta XIX a. pradžios vargonų spinta su gražiu barokiniu prospektu žemoje patalpoje netilpo, buvo patrupintas cokolis. Taigi atkurti barokinių vargonų struktūros galimybių nėra. Vilniaus meistras Biernackis XX a. pradžioje vietoj buvusių visiškai nudrengtų barokinių vargonų į senąją spintą įstatė nedidelių, tvarkingus dviejų manualų bažnytinius vargonus. Suprojektuota sumaniai, darbas atliktas gerai, vargonai beveik idealūs mažos bažnyčios liturgijos reikmėms. Gabus, išsilavinęs vargonininkas galėtų rengti puikius koncertus – tiek reper-

tuaro pakaktų, tiek ir skambesys teiktų džiaugsmo. O ir būklė buvusi visiškai gera, kiek galima tikėtis iš vargonų, kuriems jau daugiau kaip šimtas metų. Tačiau pagal restauravimo programą jų tarsi nebūtų, inventorizacija neatlikta. Tuos vargonus išmesti, vietoj jų bandant iš naujo kurti kažkokį baroką, aišku, buvo nerimta ir visiškai neprofesionalu. Nepaisant to, vargonus pradėta tarsi „restauruoti“, t. y. Biernackio vargonai apardyti, kai kurios dalys, ko gero, jau ir išnešiotos, kol pats „restauratorius“ pamatė, kad baroko atkurti neįmanoma. Paveldosaugos reikalus geriau išmanančiam žmogui tai buvo iš karto aišku. O kur dar prasmė ir nauda – iškart pradėjus tvarkyti Biernackio vargonus, kaina būtų buvusi trečdaliu mažesnė, darbai būtų trukę ne ilgiau pusmečio. Čia laikas priminti, kad restauruojant bet kokį kultūros objektą, iškilus naujoms aplinkybėms, privalu parengti naują restauravimo programą. Ją turi patvirtinti Restauravimo taryba ir, jei darbų apimtis platesnė, rengti naujus viešuosius pirkimus. Visa tai ignoruota. Rezultatas – praėjo treji metai nuo darbų pradžios, vargonai išdarkyti, o darbų pabaigos nematyti.

Po trijų mėnesių departamentas, tiksliau, „Lietuvos paminklai“ lėšų „įsisavinimą“ tęsė. Net nepradėjus rimtai tvarkyti vargonų Pivašiūnuose, greituoju būdu surengti dar dveji viešieji pirkimai – Žemaičių Kalvarijos bažnyčios (2017.09.21–2017.10.04) ir Telšių katedros (2017.12.06–2017.12. 20) vargonams restauruoti. Restauravimo programų rengėjas vėl tas pats Centro direktorius. Neaišku, ar autorius nelabai išmano vargonų techniką, ar jam sunkiai sekasi rišliai rašyti, bet programose vėl supainiotos sąvokos, mirga elementarios klaidos, apstu naivių smulkmenėlių, iš piršto laužtų teiginių, tačiau esminių dalykų nėra. Tiesą sakant, nėra ko labai stengtis, kai žinai, kad pats pagal jas dirbsi ir darysi nebūtinai tai, kas parašyta, o tai, kas išeis. Restauravimo taryba viską gražiausiai patvirtino. Kaip minėta, programų autorius bei rangovas buvo ir vienintelis su vargonais susijęs Restauravimo tarybos narys. Viešuosius pirkimus lengva organizuoti, sutartis nesunku pasirašyti, kai rangovas

seniai žinomas. Taip seniai, kad (*kas galėtų paneigti?*) gal ir tų darbų nebūtų atsiradę, jei ne toks parankus rangovas. Darbai tarsi prasidėjo. Kaip jie vyksta, Restauravimo tarybai neįdomu, gal „rankos neprieina“, o ir vis tiek nieko nesuprastų. Tai, kad Telšiuose vietoj vargonų, kuriuos tarsi reikėjo restauruoti, yra pastatyti visiškai nauji, gal nelabai ir pastebėsi. Jie panašūs į buvusius, panaudoti senųjų vargonų vamzdžiai. Išsaugoti ir kai kurie skambesio ypatumai, deja, ne patys geriausi. Telšių vargonai pagal sutartį turėjo būti sutvarkyti vėliausiai sausio mėnesį, tačiau Restauravimo tarybai dar ir dabar „nepriduoti“.

Kai žinai, kad *viską, viską, viską žinai už visus geriausiai*, kai visokios tarybos tik pritariamai linkčioja galvomis, kodėl lygiagrečiai nesiimti dar vieno darbo – Žemalės vargonų restauravimo? Apie tai *Kultūros baruose* jau užsiminiau rugsėjo mėnesį: „*Žemalės bažnyčioje yra (gal jau tik buvo?!) vieni vertingiausių Žemaitijoje XIX a. pradžios vargonų.*“ Galima sakyti, dar tebėra, bet jau praradę dalį vertingų elementų – internete pasirodžius vargonų restauravimo nuotraukoms, matyti, kad restauravimo metodika nelabai ką domina.¹ To ir nereikia, kai žinai, kad viską žinai.

Dar vienas netikėtas užsakymas greituoju būdu į tą pačią kišenę įkrito pavasarį, kaip tik prasidedant karantinui. 2020.03.30–2020.04.06 paskelbti viešieji pirkimai Kauno Įgulos bažnyčios vargonams restauruoti. Dokumentų pateikimo terminas – viena savaitė, ir tai karantino metu, kai nuvažiuoti į Kauną, patekti prie instrumento, jį apžiūrėti jokių būdu neįmanoma. Viena KPD ponia paaiškino, kad *viešųjų pirkimų sistemoje viskas pateikiama elektroniniu būdu, iš namų važiuoti nereikia*. O jei vėl matai abejotinos kompetencijos programą, vis tiek nereikia? Nė vienas normalus restauratorius katės maiše nepirks. Nuotoliniu būdu mūsų „karūnuotais“ laikais tenka su šeimos gydytoju pasitarti, elektroninį receptą gauti, bet kad gydytojas nuotoliniu būdu, paciento neapžiūrėjęs nustatinėtų diagnozę, neteko girdėti. Kauno Įgulos bažnyčios vargonai prieš keliolika metų iš pagrindų sutvarkyti, jų būklė dar pakankamai gera. Vienintelė blogybė, kad dėl bažnyčioje vykdomų statybos

remonto darbų patalpa sudrėko, atsirado pelėsis. Kol kas jis nelabai pavojingas, aišku, specialistai galėtų pasakyti tiksliau. Bet vargonų valymas nėra nekaltas dalykas. Reikia išimti, iškelti, kažkur sudėti tūkstančius vamzdžių. Į restauravimo programą įtraukta darbų, kurie ne tik neturi prasmės, bet ir gali padaryti daug žalos. Kai kurie iš jų (griežyklos remontas, intonavimas) reikalauja itin didelės patirties ir išmanymo. Sąžiningas, patyręs restauratorius, apžiūrėdamas objektą, nustato ne tiek ką *reikėtų*, kiek tai, ko tikrai *nereikia* daryti. Kauno vargonų elektrinė dalis yra išpūdingas technikos paminklas, tuos vargonus intonavo Walckerio įmonės meistrai, per tiek metų niekas nieko blogo jų skambesiui nepadarė. Dabartinės paveldosaugos uždavinys – apsaugoti instrumentą nuo perteklinio restauravimo. Vienintelis paaiškinimas, kodėl taip veržiamasi griebtis restauravimo, banalus – yra pinigų, kuriuos reikia greituoju būdu įsisavinti. Jei labai jau reikia, tai nejaugi nėra būdų tą padaryti, neniokojant kultūros vertybių?

Šimtai tūkstančių jau išleista darbams, kurių daryti visai nereikėjo, kurie paveldui padarė daugiau žalos, negu davė naudos. Daugybę kartų nusižengta, atrodytų, griežtai nustatytai tvarkai. Bet šiai įmonei vis tiek pilasi užsakymai kaip iš gausybės rago, nors vargonų restauratorių bendruomenei ji nėra pateikusi nė vieno išbaigto darbo, nėra nieko, pagal ką būtų galima įvertinti pagrindinio „restauratoriaus“ kompetenciją. Žinoma, išskyrus trejus sudarkytus istorinius vargonus.

Gal ir nutylėtume visa tai, jeigu ne dar viena nelauktai iškilusi aplinkybė – atsirado ketvirtis milijono eurų Casparinio vargonams Vilniuje restauruoti.

Kiek kalbėta, kiek rūpintasi, su įvairiausiais fondais susisiekinėta, reklaminiai filmai statyti, labdaros koncertai rengti... Nereikia nė sakyti, kad scenarijus tas pats – to paties „eksperto“ sukurpta restauravimo programa, švelniai tarant, nerimta ir klaidinga. Toji programa tarsi patvirtinta, tarsi nepatvirtinta. Viešieji pirkimai ir šįkart paskelbti greituoju būdu, skiriant nepilnas tris savaites dokumentams pateikti. Žinoma, pasiūlymas buvo tik vienas, taigi garsusis

Centras gauna dar vieną sutartį. Prie keturių ankstesnių sutarčių, kurių suma gerokai peršoka pusę milijono eurų, pridėjus dar ketvirtį milijono, atrodo neblogai. Na, bet neskaičiuokime svetimų pinigų. Tai profesionalų užsiėmimas.

Štai kaip situaciją apibūdino vokiečių vargonų žinovas Martinas Rostas, Pomeranijos liuteronų bažnyčios vargonų ekspertas, parengęs programas ir prižiūrėjęs daugiau kaip 80-ies vargonų restauravimo darbus. Štralzunde įkūrė Baltijos vargonų centrą, kuris rūpinasi buvusios Rytų Prūsijos istorinių vargonų atgaivimu. Jo pastangomis restauruota keletas instrumentų dabartinėje Lenkijos teritorijoje. Buvo išrūpinęs galimybę restauruoti ir Kretingos liuteronų bažnyčios J. Preusso vargonus, aptarėme programą, tačiau tie patys ekspertai pasistengė, kad projektas būtų numarintas. Vokietija šiems vargonams numatytas lėšas atidavė kitiems, jau ne Lietuvos vargonams tvarkyti, o Kretingos vargonų būklė iki šiol vargana.

Beje, Rostas yra puikus vargonininkas, daug koncertuojantis, gerai pažįstantis Lietuvos vargonus, įrašęs jais net kelias CD. Išgirdęs, kaip, koku būdu vieni vertingiausių Europos istorinių vargonų atiduodami restauruoti „kam reikia“, Rostas pakomentavo:

„Kvietimas dalyvauti viešuosiuose pirkimuose, susijusiuose su restauravimo projektu, kuris apmokamas valstybės ar net ES lėšomis, turi atitikti tam tikras taisykles. Aš, žinoma, nesu susipažinęs su Lietuvos įstatymais, reglamentuojančiais tokių projektų rengimą, bet įtariu, kad jie panašūs visoje ES. Vokietijoje tokie pirkimai vyksta dviem etapais. Pirmiausia paskelbiama apie projektą, tada įmonės pareiškia susidomėjimą atlikti darbus. Viešieji pirkimai turi būti viešai paskelbti per tam tikrą terminą. Antrasis žingsnis – užsakovo paskirta komisija ar ekspertas atrenka kai kurias įmones, kurios išreiškė susidomėjimą raštu (bent tris), jų prašoma, iš anksto susipažinus su vargonais, pateikti savo pasiūlymus. Tam yra skiriamas terminas (tikrai ne tik trys savaitės!). Visiems pretendentes pateikiama restauravimo programa, kurią parengia ekspertai, bendradarbiaudami su paveldo tarnyba. Žinoma, programą rengiantis asmuo joku būdu negali būti pre-

tendentas į rangovus. Europoje, bent jau Vokietijoje, tai draudžiama.“

Ten, kur atsakingai prižiūrimas paveldas, rimtai rūpinamasi vargonų restauravimu, tai savaime suprantami dalykai. Prieš juos užmerkia akis, užsikiša ausis tik mūsų šaliai lėšų įsisavintojai, kuriems jų nekompetencija visai netrukdo.

Manau, ši surrealistinė istorija leidžia išplėsti Dunningo–Krugerio sindromo supratimą. Kaip, koku mastu ir kokiais simptomais jis pasireiškia individui, pakankamai ryškiai ir vaizdingai yra apsakę psichologai, filosofai, šiaip pastabūs žmonės. Bet jį galima taikyti ir žmonių grupėms. Individas, būdamas puikus savo srities specialistas, tapęs kokios nors specialios tarybos, komisijos nariu tarsi susitapatina su jos nekompetencija. Šios tarybos ir komisijos ramiai (ar tikrai?!) priiminėja sprendimus, tvirtina programas, projektus, atestuoja, nors jose nėra konkrečius dalykus išmanančių žmonių. Tiek Restauravimo tarybos, tiek ir Atestavimo komisijos, kurias čia daugiausia turiu omenyje, nuostatuose parašyta, kad, reikalui esant, jos gali pasikviesti specialistų iš šalies. Tačiau per dvidešimt metų, kiek pamenu, tokio reikalo nė viena iš jų nematė. Tenka apgailestauti, kad ir naujojoje Kilnojimų kultūros vertybių tyrimo, konservavimo ir restauravimo tvarkos aprašo redakcijoje vietoj žodžių *...taryba turi teisę pasikviesti...* nebuvo įrašyta *...taryba, nesant tos srities specialistų, privalo jų pasikviesti...* O gal mano, kad neprireiks? Gal *a priori* žino, kad žinių turi pakankamai? (Žr. Konfucijų.)

Pabaigai. Apie visa tai spalio 21 d. parašiau raštą Kultūros ministerijai ir kitoms svarbioms institucijoms. Beje, spalio 21-ąją, tiesa, 1970-aisiais tuometis kultūros ministras pasirašė įsakymą, skelbiantį, kad vargonai yra valstybės saugomi kultūros paminklai. Lygiai prieš 50 metų! Kas galėjo pamanyti, kad šitaip nusigyvinsime... ■

¹ <https://vilniausgalerija.lt/2020/09/05/kuo-isskirtiniai-zemales-baznycios-vargonai-aruno-balteno-fotografijos/>.

KANTRIEJI SKINA ROŽES

Claudios SINNIG pokalbis su Irena VEISAITE ir Aleida ASSMANN

Janika Gelinek. Sveiki, atvykę į virtualius Berlyno literatūros namus. Aš esu Janika Gelinek, viena iš Literatūros namų vadovių. Labai džiaugiuosi galėdama jums pristatyti Ireną Veisaitę ir jos knygos „Gyvenimas turėtų būti skaidrus“ vertimą į vokiečių kalbą *Ein Jahrhundertleben in Litauen* („Šimtmečio gyvenimas Lietuvoje“). Pernai vasarą svečiavausi pas Ireną, tarėmės pristatyti jos knygą Literatūros namuose. Tada nei jai, nei man net į galvą neatėjo, kad tas pristatymas bus toks neįprastas, nes kalbėtojai sėdės savo namuose, o aš – Literatūros namuose viena. Tačiau pokalbis vis dėlto įvyks, manau, tokia jo forma šiek tiek netgi tinka Irenos Veisaitės knygai, kurioje gausu ir liūdnyų, ir gražių, bet visų pirma netikėtų, staigių posūkių. Taigi mūsų susitikimas čia, virtualioje erdvėje, manau,

dera aptarti knygai, kuri sklidina gyvybės. Vienoje iš daugybės nuostabių knygos epizodų Irena pasakoja, kaip ji, šešiolikmetė, 1944-aisiais bėgdama iš degančio Vilniaus, prie upės pamatė valtininką, už pinigų keliantį žmones į kitą krantą: „*Tačiau, kad ir kaip būtų keista, gyvenimas nė akimirkai nesustojo.*“ Taigi jis nesustoja ir dabar, man labai smagu matyti Ireną Veisaitę čia su mumis.

Esu laiminga, kad Aleida Assmann sutiko prisidėti prie pokalbio, kurį ves knygos vertėja Claudia Sinnig.

Linkiu visiems malonaus klausymo.

Claudia Sinnig. Pirmiausia noriu pristatyti knygos heroję. Irena Veisaitė gimė 1928 m., išliko gyva per Holokaustą – jai pavyko pabėgti iš Kauno geto ir išsigelbėti. Lietuvoje ji – mylima ir vertinama lite-

ratūros profesorė, drąši, gerbiama teatro kritikė. Po 1990-ųjų vadovaudama George'o Soroso įkurtam Atviros Lietuvos fondui, reikšmingai prisidėjo prie nepriklausomos Lietuvos sėkmės. Irenos knygoje, praėjusiais metais pasirodžiusioje ir vokiečių kalba, išleistoje *Wallstein* leidyklos, gausu ne tik nepaprastų tikrąja to žodžio prasme įvykių, susitikimų, patirtų per daugiau kaip devyniasdešimt gyvenimo metų, bet ir šios patirties apmąstymų. Manau, tai ypač įdomu.

Knygos idėja kilo istorikui Aurimui Švedui, gimusiam 1974 m., tyrinėjančiam XX a. kolektyvinę atmintį. Atsigręždamas į itin stiprią lietuvių žodinio perdavimo tradiciją, jis pasitelkė vadinamąjį sakytinės istorijos (*oral history*) metodą. Džiaugiuosi, kad knygos pristatyme sutiko dalyvauti literatūrologė, kultūrologė Aleida Assmann. Ireną ir Aleidą daug kas sieja. Ne tik literatūros tyrinėjimai, ypač anglų ir vokiečių literatūra, bet ir kolektyvinės atminties tyrimas, turtinimas bei sklaida. Ne mažiau svarbu, kad abi viešai ragina kuo plačiau įsipareigoti ir energingai veikti pilietinės visuomenės labui tiek savo šalyse, tiek peržengiant sienas, net laiko ribas – atsigręžiant į praeitį ir žvelgiant į ateitį.

Kai Irenai Veisaitėi 2012 m. Veimare buvo teikiamas Goethe's medalis, Aleida Assmann skaitė sveikinimo kalbą – laudaciją. Kaip judvi susipažinote?

Aleida Assmann. Už tai esu dėkinga Goethe's institutui – anuomet aš priklausiau žiuri, kuri kasmet nusprendavo, ką apdovanoti Goethe's medaliu. Veisaitės vardo iki tol nebuvau girdėjusi. Kai man pavesta skaityti laudaciją, nutariau susipažinti su Irena Vilniuje. Prisimenu, įsisodinusi į mašiną, pasiūlė pasivažinėti po miestą. Klausė, ką norėčiau pamatyti, atsakiau, kad nuspręstų pati. Prie mūsų prisijungė jos anūkas Danielis, todėl kalbėjomės angliškai. Tai buvo neįprasta ekskursija. Aplankėme trejas kapines: pirmiausia Pirmojo pasaulinio karo vokiečių karių kapus, dabar tapusius Ramybės parku, paskui Rasų kapines, kur privalomai lankosi lenkų nacionalistai, nes ten palaidota jų didvyrio Piłsudskio širdis, – kaip tik atvyko autobusas ir

plūstelėjo gausus turistų būrys. Galiausiai nuvažiovome į Antakalnio kapines, kur patyriau dalelę Lietuvos išsivadavimo istorijos, pamačiau keturiolikos žuvusių laisvės gynėjų kapus. Paskui aplankėme Menininkų kalnelyje besiilsinčius Irenos draugus. Tai man atvėrė platų miesto vaizdą, kurio niekad nepamiršiu.

Claudia Sinnig. Irena, o kaip Tu prisimeni susitikimą Veimare?

Irena Veisaitė. Man tai buvo svarbus įvykis, didžiulis pagerbimas, jaučiausi labai laiminga, klausydama Aleidos sveikinimo kalbos. Vokiečių kultūra man labai artima, niekada jos nesiejau su nacizmu, tai visiškai priešingi dalykai, neturintys nieko bendra. Po iškilmių surengėme nedidelę šventę, buvo nuostabu. Aleida – man labai svarbus žmogus, skaitau jos knygas, straipsnius ir turiu pasakyti, kad jaučiu lygiai kaip ji, tik nesu tokia išsilavinusi.

Claudia Sinnig. Dabar norėčiau pateikti ištrauką iš knygos, kad klausytojai susidarytų vaizdą, apie ką mes čia kalbamės.

Pradėkime nuo Jūsų senelio iš mamos pusės Chielio Štromo, kaip pati esate jį apibūdinusi, – pienininko iš Babtų, ir senelės – Chajos Katz-Štromienės, kuri (vėl remiuosi Jūsų žodžiais) ant savo pečių laikė keturis namų kampus...

Normalus bendravimas su seneliais nutrūko, kai buvau trylikos metų. Taigi dauguma atsiminimų likę iš vaikystės... Senelis tiesiog švytėjo iš vidaus. Buvo šviesiaplaukis, mėlynakis, tiesa, prisimenu jį jau žilą... Žavėjausi, kad jis nefanatiškas. O močiutė griežtai laikėsi košerio taisyklių. Kai senelis ateidavo į mūsų namus (kur nesilaikyta košerio), jam nebuvo galima valgyti. Bet kai ko vis tiek užkąsdavo ir manęs prašydavo, kad nesakyčiau močiutei. Man tai labai patiko. Turėjome savo paslapčių.

Religinių švenčių namuose nešvėsdavome, tačiau tėvai ragino gerbti kitų žmonių įsitikinimus bei tikėjimą. Man ypač įsiminė Velykos. Per Chanukos šventę kartu su pusbroliais Aliuku ir Liovenka Štromais eidavom pas senelius. Suaugusieji sėdėdavo prie sta-

lo, o mes išdykaudavome po stalų, prisigalvodavome visokių pokštų. Ši nepaprastai graži šventė yra bene vienintelis gilesnis mano ryšys su žydų religinėmis tradicijomis. Jas pažinau tik senelių dėka, bet kad esu žydė, niekada neabejoju.

Prisimenu kelionę su tėvu į Berlyną 1938-aisiais. Turėjome lietuviškus pasus, todėl nebuvo laikomi žydais... Nusivedė mane į Unter den Linden, pagrindinį Berlyno bulvarą, kuriame pamačiau paprastus ir geltonai nudažytus suolus. Žydams leista sėdėti tik ant geltonų. Tėvas su manimi atsisėdo ant tokio suolo ir pasakė: „Noriu, kad žinotum – Vokietijoje žydai yra išskirti. Mes irgi esame žydai. Žinoma, neprivalome čia sėdėti, nes esame Lietuvos piliečiai. Tačiau tu turi suprasti, koks jausmas būti išskirtam...“ Mano tėvai niekada nebandė savo tapatybės išsižadėti arba ją neigti.

Esate minėjusi, kad senelių iš tėvo pusės nepažinojote. Tačiau gal apie juos yra pasakojęs tėtis Izidorius Veisas?

Taip, nepažinojau, senelis mirė 1926 m. Kaune, man dar negimus. Senelė po vyro mirties išvažiavo į Maskvą, kur gyveno du jos sūnūs ir dvi dukros. Ji mirė 1931 m. Iš kitų žmonių sužinojau, kad mano senelis caro laikais buvo sėkmingas pirklys. Beje, iki Pirmojo pasaulinio karo jis gyveno Gardine, po to persikėlė į Kauną. Jam priklausė Raudonojo Kryžiaus loterija. Vėliau šį verslą paveldėjo mano tėvas, tapęs Vyriausiosios agentūros „Valstybės loterijos“ direktoriumi.

...Apie tėvus esate sakiusi: „Jie buvo europiečiai.“

Tėvų santykį su europietiška kultūra galima nusakyti įvairiais būdais. Jie gerbė tradicijas, tačiau jų nesilaikė. Rengėsi ne kaip žydai, o kaip europiečiai. Buvo pasaulietišškai išsilavinę, mokėjo daug kalbų. Tiesa, mano tėtis niekur nestudijavo. Anglai tokius žmones vadina self made man – pats save sukūręs.

Mama Berlyne baigė Prekybos mokyklą, Handelshochschule, kur studijavo ekonomiką.

Kokia atmosfera tvyrojo Jūsų namuose?

Abu tėvai manimi rūpinosi, skyrė daug dėmesio,

tačiau mūsų šeimoje atmosfera nebuvo labai gera. Ir aš tą aiškiai jatau... Mano tėvai daug laiko praleisdavo užsienyje, o aš likdavau su guvernantėmis.

Tėtis, auklėdamas mane, ragino nepiktnaudžiauti tuo, kad esu kilusi iš pasiturinčios šeimos. Todėl į mokyklą manęs nevežiojo mašina, o eidama į kiną turėjau pirkti ne pačius brangiausius bilietus, kad neišsiskirčiau iš kitų vaikų.

...Tėvas 1936 m. Trakų gatvėje pasistatė namą, kuris buvo pripažintas geriausiu gyvenamuoju namu Kaune. Sovietai jį nacionalizavo. Pirmuoju sovietmečiu jame apsigyveno Antanas Sniečkus, karo metais buvo įsikūrę gestapo viršininkai.

1938-aisiais tėvai, deja, išsiskyrė. Man tai didžiausia vaikystės tragedija. Tėtis išvyko iš Lietuvos, jis mirė 1973 metais JAV. Mes su mama iš garsiojo namo išsikraustėme ir apsigyvenome trijų kambarių bute Vytauto prospekte. Tai irgi tarpukariu statytas, visais atžvilgiais patogus gyventi namas... Atėjus sovietams, buvome priverstos išsikraustyti ir įsikelti į trijų kambarių komunalinį butą, kurį dalijomės kartu su žydų pabėgėliais iš Lenkijos...

Iš šio buto buvau priversta išsikraustyti į getą.

Esate minėjusi, kad mokykloje buvote auklėjami „Šapokos dvasia“. Kuo pasireiškė toks auklėjimas?

...Iš didelės Štromų šeimos aš vienintelė lankiau jidiš mokyklą – Šolomo Aleichemo gimnaziją, įsikūrusią Gardino gatvėje, nes taip nusprendė tėtis – jis buvo įsitikinęs, kad joje dirba geriausi Kauno mokytojai, todėl gausiu geriausių išsilavinimą. Visi mano pusbroliai ir pusseserė lankė lietuviškas mokyklas.

Be religinių bendrijų, žydų visuomenę tarpukariu galima padalyti mažiausiai į dvi grupes: „sionistus“ ir „jidišistus“. „Sionistai“ žvilgsnį nukreipė į Palestiną, svajojo apie žydų valstybės įkūrimą, mokėsi hebrajų kalbos. „Jidišistai“ orientavosi į Lietuvos valstybę, nes laikėsi nuostatos, kad kurti savo gyvenimą reikia ten, kur gimei. Susipriešinimas buvo akivaizdus.

Mokykloje nuolat pašiepdavome „sionistus“, kurių mąstysena ir elgsena mums atrodė nepriimtina. „Sionistai“ atsilygindavo tuo pačiu, nuolat sugalvodami, kaip iš mūsų pasijuokti...

Šolomo Aleichemo gimnazijoje iš tiesų dirbo puikūs mokytojai...

Taigi, istorijos mes buvome mokomi iš Šapokos parengto vadovėlio. Todėl man buvo įdiegtas, jeigu galima taip sakyti, lietuviškas vaizdinys apie Lietuvos Didžiąją Kunigaikštystę ir lietuviškas patriotizmo modelis... Beje, mano mylimiausias Lietuvos didysis kunigaikštis buvo Kęstutis. Dabar jau būtų sunku paaiškinti, kodėl jis tapo mano herojumi. Gal dėl romantiškos Kęstučio ir Birutės meilės istorijos.

Atsigręžusi į savo jaunystę, jau galiu kritiškai įvertinti Šapokos formuotą istorijos supratimą. Tačiau tai neskatina manęs imtis dekonstrukcijos. Juk lietuviškas požiūris į istoriją ir valstybę, įdiegtas mokykloje, lėmė mano santykį su gimtine Lietuva, nepasikeitusį net tragiškiausiomis aplinkybėmis. Aišku, svarbus vaidmuo čia teko tėvams, kurie įskiepijo ir sutvirtino tolerancijos kitų tautybių, religijų bei kultūrų žmonėms jausmą. Jis lydi mane visą gyvenimą ir kartu apsaugo nuo didžiausių pavojų, ypač nuo neapykantos ir keršto troškimo.

Aleida Assmann. Ši teksto vieta, įvedusi mus į pokalbį, man labai graži, nes atskleidžia, kaip klostosi skirtinga tapatybė. Viskas prasideda nuo to geltono suolo ir ne kur kitur, o *Unter den Linden* bulvare, Vokietijoje, kur žydai jau išskiriami, jau atsiradę draudimai. Ireną, dar vaiką, tenai nusivedęs tėvas kai ką paaiškina, tai rūpestingas, bet kartu ir labai tvirtas, rimtas auklėjimo būdas, su vaiku bendraujama beveik kaip su bendraamžiu. Ir tas pirmas praregėjimas – sėdėti ant to suolo reiškė, kad sava valia daroma tai, ką kiti verčiami daryti. Galiu įsivaizduoti, kad poveikis buvo labai stiprus.

Claudia Sinnig. Irena, ar jautei, kad Tavo tėvas ypatingas?

Irena Veisaitė. Jis buvo išskirtinis. Labai juo didžiuojusi. Tėvų skyrybos man buvo skaudžios, nes mylėjau ir mamą, ir tėtį. Paskui mama žuvo per Holokaustą, visa tai prisimenu su didžiuliu sielvartu.

Turiu pasakyti, kad būsiu žydė, kol pasaulyje gyvens bent vienas antisemitas, ir esu lietuvė, nes my-

liu savo tėvynę, kalbu jos kalba, esu prisirišusi prie jos kultūros, turiu čia draugų, lietuvė buvo ir mano antroji mama, aš likau jos šeimoje, tad viskas man labai brangu. Apskritai nesuprantu, kodėl skirtingų tautų žmonės negalėtų draugiškai sugyventi. Manau, nacionalizmas tebėra labai pavojingas.

Claudia Sinnig. Tai atskleidžia dar vieną tapatybės aspektą, turiu galvoje lietuviškąjį liberalizmą, atviros visuomenės siekį.

Irena Veisaitė. Man labai svarbu, kad nacionalizmas nepaimtų viršaus. Šioje knygoje yra anketa, į kurios klausimus atsakinėjau, būdama mokinė, ir kurią išsaugojo mano klasės auklėtoja, profesorė Vanda Zaborskaitė. Jau tada sakiau, kad man svarbiausia tiesa ir tolerancija.

Aleida Assmann. Mane labai sujaudino ir didelį įspūdį padarė tai, kad tu, dvylikametė mergaitė, likusi visiškai viena ir dar taip stigmatizuota, persekiota, tapai tokiu optimistišku žmogumi, išsiugdei tokį stiprų pasitikėjimo kitais jausmą. Tu tikrai labai daug perėmei iš tėvų. Prisimeni, kad ant mamos rašomojo stalo visada būdavo psichologijos knygų... Tėvai tau neperdavė žydų tradicijos, tačiau mokė kritiškai žvelgti į žmogaus sielą. Daug supratai, išmokai, išsiugdei įvairialypę tapatybę ir visada likai ištikima sau. Ši knyga – tarsi gyvenimo vadovėlis, savęs pažinimo kelias, kuriuo visi einame.

Claudia Sinnig. Irena, norėčiau paprašyti, kad išvardytum tuos tris mamos patarimus, kuriuos Tau davė atsisveikindama.

Irena Veisaitė. Užėjus naciams, kai mama jau buvo suimta, per paskutinį pokalbį ji man patarė, kad visada būčiau savarankiška, gyvenčiau taip, kaip galiu sau leisti, niekada nieko neprašyčiau, pasitenkinčiau tuo, ką turiu, ir negeisčiau daugiau. Antra, turėčiau visuomet laikytis tiesos. O svarbiausia, kad niekad nekeršyčiau.

Claudia Sinnig. Dabar pasiklausykime antros ištraukos, kurioje būtent apie tai kalbama.

Mano santykis su gimtuoju miestu ypatingas – Kaunas yra mano kraujyje. Nors jau nuo 1943-ųjų

gyvenu Vilniuje, vis tiek laikau save visų pirma kauniete...

Apibūdinti šiuos jausmus ir paprasta, ir keblu. Kauną iki šiol tiesiog jaučiu savo oda. Užtenka pamatyti namą su trijų dalių langais ir užplūsta prisiminimai, nes tokie langai primena tėčio pastatytą namą, asocijuojasi su vaikyste ketvirtą dešimtmečio Kaune – čia žaidžiau, išdykavau su draugais, lankydavau artimuosius... Tačiau po karo, po Holokausto, jis tapo man šešėlių miestu. Vaikščiodama gatvėmis, vis dar prisimenu, kokie žmonės kokiame name gyveno, bet prisiminimai dažniausiai skausmingi... Nors mano santykis su Kaunu ypatingas, bet gyventi šiame mieste nebenorėčiau.

Kai Lietuva atgavo Nepriklausomybę ir pradėta grąžinti atimtą nuosavybę, nuvažiavau apžiūrėti namo, kurį paveldėjau. Apėjau kambarius, kur buvo tėvų miegamasis, tėvo darbo kabinetas, svetainė, mano kambarys... Nors viskas pasikeitę, perstatyta, tačiau vis dar priminė dingusį vaikystės pasaulį. Po šios išvykos į Kauną negalėjau atsigauti gal kokį mėnesį... Net neįtariau, kad taip stipriai paveiks prisiminimai, kuriuos atgaivino šeimos namas. Beje, jis jau buvo iš dalies, bet neteisėtai privatizuotas, galėjau teisme ginčyti tuos sandorius, ginti savo teises, tačiau to nedariau. Šis sprendimas – sąmoningas. Paėmiau tą mažą kompensaciją, kuri tuo metu priklausė pagal įstatymus...

Kodėl taip nusprendžiau? Viena iš pagrindinių priežasčių – nenorėjau gyventi blogomis emocijomis, nuolat jausdama pyktį, kuris neišvengiamai būtų lydėjęs, prasidėjus teismams dėl namo. Be to, kaip pasakė geras mano draugas, advokatas Vytautas Merkšaitis, tos bylos vis tiek nelaimėčiau, nes kyšių duoti nemoku.

...Ketvirtajame dešimtmetyje Kaune jau buvo pastatytas Lietuvos bankas, Karo muziejus, Centrinis paštas, buvo statoma Prisikėlimo bažnyčia, modernūs gyvenamieji namai. Visa tai šiandien tarptautiniu mastu įvertinta kaip išliekamąją vertę turintis tarpukario modernas.

Dabar, kai nuvykstu į Kauną, negaliu atsidžiaugti savo gimtojo miesto atsinaujinančiu grožiu.

Viską sužlugdė okupacija. Jūsų pasaulis ėmė byrėti. Kokie vaizdai, emocijos atgyja, kai prisimenate šį laiką?

Mano šeimos nariams dar prieš sovietinę okupaciją buvo visiškai akivaizdu – Lietuva atsidūrė spąsčiuose. Tokiomis nuojautomis gyvenome ne vieną mėnesį, net ne vienus metus.

Į Kauną įžengusių Raudonosios armijos karių niekas iš mano šeimos nepasitiko su džiugesiu, visi suprato, kad atėjus sovietams nieko gero nebus. Tačiau reikėjo gyventi toliau. Tėvo Lietuvoje tuo metu jau nebuvo. Prisimenu mamą, kuri sėdi prie stalo, susiėmusi galvą rankomis, – ji nepritarė tiems, kurie išėjo į Kauno gatves sveikinti Raudonosios armijos, nešini gėlėmis...

Atėjus sovietams, Šolomo Aleichemo gimnazija buvo sujungta su Švabės gimnazija, turėjusia daug geresnę pastatą Nemuno krantinėje. Visos „sionistinės“ mokyklos buvo uždarytos, hebrajų kalba uždrausta, todėl pamokos vyko tik jidiš... Šolomo Aleichemo mokykla buvo kairuoliška, didžiąją mokinių dalį sudarė neturtingų Kauno žydų – darbininkų, amatininkų – vaikai, o mokytojai simpatizavo Sovietų Sąjungai, turėjo nemažai iliuzijų dėl komunistų žadamo „rojaus“.

Man buvo dvylika metų, į daugelį dalykų žvelgiau dar vaiko akimis, visų pirma domėjausi tuo, kas vyksta čia ir dabar. Mokykloje bematant atsirado komjaunimo, pionierių organizacijos. Pioniere tapau ir aš.

Pamenu mūsų puikų muzikos mokytoją, su kuriuo statėme operą. Joje buvo daina, kurios žodžiai, išvertus į lietuvių kalbą, skambėtų maždaug taip: „Yra tokia šalis pasaulyje, kur rugiai ir kviečiai nepriklauso ponui...“ Buvo ir kitų epizodų, apie kuriuos net nemalonu pasakoti, nes mokyklą apėmusios prosovietinės nuotaikos veikė ir mane. Nelabai jaudinausi, kad iš atskiro buto Vytauto prospekte buvom iškeldintos į komunalinį butą Krėvos gatvėje...

Kalbant apie pirmąją sovietų okupaciją, būtina suprasti, kad etninių žydų ir etninių lietuvių egzistencinė situacija tuo metu smarkiai skyrėsi. Lie-

tuviams karo pradžia ir vokiečių okupacija atrodė išsivadavimas iš „raudonojo maro“, iš deportacijų siaubo. Žydams, nors ir jų nemažai buvo gyvuliniais vagonais išvežta į Sibirą, nacizmas reiškė mirtį, o stalinizmas, net deportacijos teikė bent šiokią tokią galimybę išgyventi. Tai suvokus, reikėtų nustoti kaltinti vieniems kitus.

Kaip Jūsų artimieji sprendė klausimą, ką daryti, jei karas palies ir Lietuvą?

Niekas iš mano artimųjų neabejojo tuo, kad karas neišvengiamai atsisir iki Lietuvos. Jutau tą nerimą, nuolat girdėjau apie tai kalbant. Kartą susapnavau, kad atsidūriau Hitlerio stovykloje, man liepta eiti į jo palapinę, atsistoti jam ant kelių ir kreiptis papi. Mane tiesiog purtė iš baimės ir įtampos, net sapne negalėjau ištarti šio žodžio...

Atsakymo į klausimą „Ką daryti?“ ieškota nuolat. Visus sukrėtė areštai, trėmimai. Išvežtas tėvo pusbrolis Maksikas Šteinas su šeima, tėvų draugai Perelšteina, daugelis kitų. Labai sielojausi dėl Hermano Perelšteino. Haris buvo už mane vyresnis ir atrodė kaip koks dievaitis, nes turėjo ypatingų muzikinių gabumų, dainavo koloratūriniu sopranu. Žavėjausi jo dainavimu, įrašytu plokštelėje. Jo tėvas buvo sušaudytas Sibire, mama mirė lageryje, jis pats, ačiū Dievui, išgyveno ir grįžo į Lietuvą, vėliau įsteigė „Ažuoliuko“ chorą ir jam vadovavo.

Sovietų okupacijos metais niekas nežinojo, kas ir už ką gali būti suimtas ar ištremtas. Tai gąsdino, paralyžiavo. Hitleris apie savo tikslus kalbėjo atvirai, visiems buvo aišku, kad jo taikinyje yra žydai, čigonai, homoseksualai, silpnapročiai, o Stalinas savo vykdomas represijas apgaubdavo tylos arba melo skraiste. Pastarąjį faktą irgi reikėtų įvertinti, kalbant apie žydų savijautą anuo metu. Išgyventi į žmonių mąstyseną, emocinę būseną konkrečiu laikotarpiu būtina, vertinant ir Lietuvos kairuoliškos inteligentijos, pavyzdžiui, trečiafrontininkų elgseną tarpukariu.

Nematuokime kitos epochos remdamiesi tik savojo laikmečio žiniomis, vertybėmis ir idėjomis. Iki tokio supratimoėjau ilgai. Perprasti šį principą man padė-

jo garsaus Rusijos istoriko Arono Gurevičiaus knyga „Viduramžių kultūros kategorijos“... Jis rašo, kad kalbėdami apie neva „tamsiuosius viduramžius“ labai klystame, nes nesuvokiame to meto žmonių mąstysenos ir vertybių. Viduramžių žmonės nėra blogesni ar žiauresni už mus, tiesiog kitaip supranta Dievo žodžių reikšmę ir prasmę. Skandindami ar degindami „raganą“ jie tikėjo, kad Dievas nė plaukui neleis nukristi nuo nekalto žmogaus galvos. Vadovaujantis šia logika, jeigu moteris, apkaltinta raganavimu, yra nekalta, jos nesudegins ugnis, nenuskandins akmuo, pririštas prie kojų... Tokias paraleles galima išvesti, kalbant ir apie mūsų santykį su XX amžiaus ketvirtąjo dešimtmečio Lietuvos reiškiniiais. Totalitarinės ideologijos yra tokios pat pavojingos kaip religinis fanatizmas.

Mūsų visuomenė, vertindama įvairius istorijos įvykius, reiškinius, personalijas, yra linkusi į kraštutinumus – lyg būtų galima viską nudažyti vien balta arba juoda spalva. Pamenu vieną savo diskusiją apie Maironį ir Vincą Mykolaitį-Putiną su profesore Zaborskaite. Jos nuomone, į didžiųjų žmonių biografijos detales, kurios galėtų sugriauti jų mitą, nevertėtų gilintis. Negalėjau su tokiu požiūriu sutikti. Laikau si nuomonės, kad visi esame klystantys žmonės, silpnų turi net genijai. Norint pažinti žmogų, o ypač kūrėją, nereikėtų jo sudievinėti. Jis tampa mums net artimesnis, suprantamesnis, paveikesnis, kai atskleidžiamas visapusiškai.

...Tomas Venclova yra labai tiksliai suformulavęs, kad tiesa yra svarbiau nei, tarkim, vieno asmens ar net visos tautos garbė.

Visiškai sutinku, deja, pas mus tai suvokia tik nedidelė mažuma.

Kad šis principas reikalingas, teoriškai tikriausiai sutiktų daugelis, tačiau apsisprendimas laikytis tiesos neretai sukelia skausmą...

Taip, tačiau toks apsisprendimas nepažemina žmogaus, neveda jo į kartais net gėdingus kompromisus. Atvirkščiai – žmogus išlieka savimi. Tai nėra lengva, dažnai skausminga. Turiu prisipažinti, kad ir man ne visuomet pavykdavo elgtis principingai.

Claudia Sinnig. Sakyčiau, jau iš šių ištraukų matyti, kaip detaliai ir giliai apmąstoma turbūt skausmingiausia tiek Lietuvos, tiek ir Europos istorijos dalis. Neabejoju, kad ir vokiečių skaitytojams tai bus įdomu. Aleida, esate literatūrologė, kultūrinės ir kolektyvinės atminties ekspertė Vokietijoje. Kokį įspūdį tekstas apie Irenos gyvenimą daro žmogui su Jūsų patirtimi, galbūt net lyginant su vokiečių kolektyvine atmintimi, kuri, dešimtmečiams bėgant, irgi kito?

Aleida Assmann. Iš tiesų čia apžvelgiama XX a. galios istorija. Nuskamba Hitlerio vardas, šmėzuoja, žinoma, ir Stalinas, tačiau knygoje šios figūros pasirodo ne vien kaip istoriniai veikėjai, atskleidžiamas ir labai asmeniškasis santykis. Kad ir tas sapnas apie Hitlerį, kai reikalaujama kreiptis į jį malonybiniu *papi*, – tai neįtikėtinais siurrealu ir neapsakomai grėsminga... Knygoje yra istorija, atskleidžianti asmeninę sąsają ir su Stalinu. Irena, mokydama Maskvoje, pakliuvo į masinę demonstraciją, ten kalbą pasakė Stalinas. Ji prisimena, kaip staiga užplūdo emocijų banga, nevalingai pasidavė masinei psichozei, net užkimo, garsiai šaukdama kartu su visais. Man įspūdį padarė tas visiškasis pasidavimas situacijai, toks asmeniškasis patyrimas, labai individuali perspektyva. Bet kartu išryškėja ir didžiulis požiūrių skirtumas. Lietuviai daug labiau nukentėjo nuo Stalino, nuo Raudonosios armijos negu nuo vokiečių. Irena teisingai sako, kad Hitleris neslėpė, ką laiko priešu, jo programa buvo aiški, taip pat ir dėl žydų naikinimo. Kita vertus, lietuviams tai negrėsė, taigi šiuo atžvilgiu ta dviguba Irenos tapatybė staiga suskilo. Vėliau šis skilimas kaip reikiant išitvirtino, mat istoriją imta prisiminti skirtingai. Tarkime, viena mokytoja siūlė verčiau nutylėti, praleisti tai, kas netinka teigiamam tavo paties paveikslui. Būtent taip veikia ir nacionaliniai mitai, viską piešiantys vien juodai ir baltai, ten priešas, o čia mes – tyri, teigiami ir herojiški. Kolektyvinis poveikslas užkeliamas ant pjedestalo, išaukštinant pačius save. Jokie istorijoje buvę nusikaltimai į tokius nacionalinius mitus neįsileidžiami, juk pjedestalas yra priešingybė veidrodžiui, į kurį žiūrima, norint pamatyti ir

kritiškai įvertinti savo veidą. Mitai – ne veidrodis, o pjedestalas. Ši perskyra, kad atminties centre atsideria Gulagas, tremtiniai, o apie Holokaustą išvis nebekalbama, turėjo būti nepaprastai skausminga, nes šalies, kurią Irena myli kaip savo tėvynę, kuriai yra tokia ištikima, kad apie emigraciją negali net pagalvoti, istorija nepriima jos istorijos, ją aplenkia. Vienoje knygos vietoje Irena sako: Holokaustas – bendra žydų ir lietuvių tragedija, tačiau net nebandoma jos suvokti būtent taip. Ši problema susiaurinama, bendradarbiavimui vietos nėra. Atmintis atsiduria tremtyje. Žydų istorija – vienas dalykas, lietuvių istorija – visai kitas. Tai labai gilus skilimas, skaldantis patį žmogų, šiuo atveju – ją pačią.

Claudia Sinnig. Man yra tekę bendrauti su vienu iš Irenos pusbrolių Aliuku, su kuriuo per Pesachą ar Chanuką ji išdykaudavo po stalą. Tai Aleksandras Štromas, vėliau tapęs disidentu, emigravęs. Laiške man politologas rašė, esą ši Lietuvos istorijos dalis jam visai nerūpėtų, jeigu žvelgtų į ją kaip žydą, nes tėvynę seniai būtų radęs Izraelyje, tačiau ten jos neieškojęs. Ši istorijos dalis jį domina kaip Lietuvos pilietį, kuriam jo valstybė atsuko nugarą, iš dalies net pasmerkė jį pražūčiai. Taigi Štromas laikėsi minties, kad jį, Lietuvos pilietį, jo valstybė arba visuomenė turėjo saugoti ir ginti kaip bet kurį kitą šios visuomenės narį, leisdama būti jos nariu. Šis supratimas, kad visi esame šios valstybės piliečiai, nesvarbu, koks kieno tikėjimas, kokia tautybė ar kilmė, turėjęs būti apgintas. Tai galbūt suteiktų bendrą pagrindą, kaip vertinti praeitį. Pastaruoju metu daug lietuvių, kuriuos pažįstu, ir Tu, Irena, be abejo, pažįsti, ima ilgėtis to, kas buvo, pasigenda savo bendrapiliečių žydų. Pasigenda jų indėlio ir supranta – jau 50, 60, 70 metų kažko skausmingai trūksta, nes jeigu nebūtų įvykusi tragedija, šiandien būtume visai kitokie, veiktume ir elgtumės visai kitaip... Tai vis dažniau tampa akstinu domėtis praeitimi, ją apmąstyti. Irena, kaip Tu tą matai ir jauti?

Irena Veisaitė. Čia labai keblus klausimas, į kurį iki šiol nėra atsakyta. Daug žmonių tai supranta, tarp jų istorikai, pavyzdžiui, Aurimas Švedas lai-

ko Holokaustą didžiausia Lietuvos tragedija, nes ir lietuviai dalyvavo žudynėse, naciai iš tikrųjų labai daug ką darė Lietuvos policijos rankomis. Taigi klausimas labai keblus, reikia laiko, tačiau tikiuosi, kad viskas eina į gera, jaunimas jau daug ką supranta, tuo labai džiaugiuosi. Reikia turėti kantrybės, kantrieji skina rožes, – sako vokiečių patarlė. Vokietijoje irgi ne išsyk atėjo supratimas, bet, šiaip ar taip, čia pavyzdys, kaip turėtų būti elgiamasi su labai sunkia praeities našta...

Claudia Sinnig. Galiu kalbėti tik už save, bet, deja, nesijaučiu taip, tarsi Vokietijoje ši problema jau būtų išspręsta. Neseniai mačiau statistinius duomenis: pavyzdžiui, dauguma jaunų vokiečių mano, kad jų proseneliai priešinęsi režimui, taigi jaunimas anaipol nėra taip gerai informuotas, kaip įprasta manyti, nežino, kas iš tikrųjų vyko artimiausioje jų aplinkoje ir bendruomenėje. Vokietijos Federacinė Respublika (aš esu iš VDR) nuėjo kelis kaltės ir atgailos dėl nacizmo etapus, toji patirtis buvo labai įvairialypė. Žmonės išstumia tai, apie ką nenori nieko žinoti, tie įprasti atsikalbinėjimai: juk visi taip darė, juk mes nežinojome, kad galėtume elgtis kitaip... Paskui griežtumas, su kuriuo imta reikalauti atgailos, dar vėliau bandyta ir viena, ir kita apsaityti, paaiškinti, pavaizduoti, pavyzdžiui, kalbėta apie nesugebėjimą gedėti... Yra labai daug vokiečių, kurie mėgsta nuvažiuoti į Lietuvą ir bėdą pirštu aiškina, kaip lietuviai turėtų susidoroti su šia praeitimi, – dėl to man visada būna truputį nemalonu. Jei Lietuvos nebūtų užėmusi nacistinė Vokietija, nieku gyvu nebūtų buvę nueita taip toli. Manau, neturėtume pamiršti šito pasakyti. O kaip Jūsų akimis, Aleida, atrodo Lietuvos situacija šią dieną, praėjus 30 metų po sovietmečio pabaigos ir bemaž 80 metų po vokiečių okupacijos?

Aleida Assmann. Taip, Irena visiškai teisi, Vokietijoje tas procesas irgi labai ilgai užtruko, nuostabu, kad ji čia ištarė žodį „kantrybė“. Neabejotina, kad tai užtruko turbūt pusę šimtmečio, per tą laiką būta labai aktyvių pastangų viską užmiršti, bet ir toje išstūmimo fazėje pasitaikė proveržių, kai jau-

nesnioji, 1968-ųjų karta ėmė apie tai klausinėti savo tėvus, buvo ir kitų dalykų, tolydžio išryškindavusių, kas kunkuliuoja po tyliu, ramiu paviršiumi. Bet kad atsirastų tarsi nauji rėmai, leidžiantys atkurti atmintį, – tai truko iš tiesų iki pat devintojo, net dešimtojo dešimtmečio. Tai vyko beveik lygiagrečiai su tuo lūžiu, apie kurį ką tik kalbėjome, ir šis lūžis vis dėlto šį tą davė. Sakyčiau, iki galo įgyvendinti ir stabilizuoti šį lūžį, kad įvyktų „pervarta“ (*Wende*), labai padėjo Europos rėmai, nes mums, vokiečiams, pirmą kartą atsirado galimybė mąstyti apie savo šalį, žvelgiant toliau į Rytus, megzti kontaktus, keliauti, susipažinti su daugybe nuostabių žmonių, kaip kad aš Vilniuje susipažinau su Irena. Istorikai dabar jau galėjo patekti į Rytų Europos archyvus, visai kitaip tyrinėti ir dokumentuoti šią istoriją. Tai buvo milžiniškas taip pat ir atminties postūmis, leidžiantis kurti, sakyčiau, naują koncepciją, dialoginę Europos atminties kultūrą, kuri įtraukia į atmintį ir kitus, net savosios istorijos aukas. Būtent taip sako Tomas Venclova: tiesa svarbiau nei garbė. Būtina papasakoti šią istoriją, bet padaryti tai galima tikrai kartu, nes čia bendra tragedija. Juk jeigu ją nutylime, vadinasi, praleidžiame, išmetame iš istorijos ir tuos 600 metų, kai žydai gyvena Lietuvoje. Atsirastų milžiniška spraga. Kyla klausimas, kaip sugrįžti prie šios viską apimančios istorijos. Esama įvairių bendradarbiavimo formų, kaip tik skaičiau, kad tokio pobūdžio projektus remia fondas „Atmintis, atsakomybė ir ateitis“, veikia Holokausto muziejus. Vis dėlto iki šiol jaučiama takoskyra – čia žydų istorija, o čia lietuvių. Tačiau ateityje bent jau Europoje šios skirtingos atmintys turėtų suartėti ir atsirastų bendri rėmai, kad visi kartu tuo domėtumės, nagrinėtume, prisimintume, pagerbtume aukas, už kurių kančias ir patys esame atsakingi. To mudvi abi su Irena tikimės.

Claudia Sinnig. Knygoje Irena primena Gurevičių, sakiusį, kad praeities nereikėtų vertinti vien iš savosios laiko perspektyvos. Atsiranda sąsaja su Irenos ir Aleidos pokalbiu Veimare – o gal ir Nidoje, – apie nuskaidrėjusį žvilgsnį atgal. Žinoma, ir

visa knyga, lietuviškai pavadinta „Gyvenimas turėtų būti skaidrus“, man asmeniškai yra nuoroda į nuskaidrėjimą, taigi į brandų savęs ugdymą ir kūrimą. Atsigręžiamo atgal ir matome: buvo taip ir taip, galbūt žvelgdami šiandieninėmis akimis, žinodami tai, ką dabar žinome, jau suvokiame ir daugiau – kodėl taip buvo. Bet kaip čia nepaleisti vadelių, kad, viena vertus, neužmirštume: taip, anuomet žmonės nežinojo, kad galėtų elgtis kitaip, bet kad ir nesakytume: na, tada tegu taip ir lieka, nebėra apie ką kalbėti. Mat problemos akivaizdžiai kyla tada, kai prabylama apie labai konkrečius, artimus dalykus. Kol kalbama abstrakčiai, kol statomi paminklai, gana lengva viską priimti ir pripažinti, bet vos tik priinama prie mūsų namų durų arba reikalas paliečia bendruomenę, šeimą, – darosi sudėtinga visoms pusėms, įpainiotoms į šią istoriją. Kaip pasiekti, kad žvilgsnis nuskaidrėtų? Pasak Jūsų, Aleida, labai padeda gebėjimas įsijausti.

Aleida Assmann. Taip, gebėjimas įsijausti šiuo atveju tikrai svarbus. Klausimas būtų toks: ar galima mintimis įsismelkti į istoriją ir pažvelgti ano laiko žvilgsniu, kad įsivaizduotume, ką Irenai, anuomet trylikametei našlaitei, reikė būti išsiųstai į Kauno getą. Ar tai iš tikrųjų įmanoma – štai koks klausimas. Čia kalbu ne tik apie nuskaidrėjimą, bet ir apie tai, ar pripažįstame savo emocijas, nes čia kaltos būtent emocijos – jos neleidžia įsijausti. Emocijos, iš kurių svarbiausia būtų pasididžiavimas, sukuria šarvus, kad galėtų likti nesudrumstos, – tai reiškia, kad gyvenimas anaip tol nėra skaidrus, bet norima jį vertinti vienpusiškai. Pasididžiavimas – galingas cenzorius, jis iš tolo vengia abejonių, todėl neleidžia, kad prabiltų tie kiti ir kad apskritai taptų įmanoma ugdyti empatiją aukoms. Kad toks įsijautimas būtų ugdomas, reikia visuomeninių rėmų.

Claudia Sinnig. Atsiprašau, kad Jus pertraukiu, bet galbūt čia ne pasididžiavimas, o klaidingai suprastas orumas? Dabar kalbu kaip žmogus iš buvusios VDR – esame visuomenė, kuri pusę amžiaus gyveno nelaisvėje, buvo apsišarvavusi, todėl pirmiausia leiskite tuos šarvus nusiimti, o tada atsi-

gręšime į dalykus, kurie žeidžia mūsų orumą, nes niekas, manau, nežeidžia jo labiau negu gėdingi poelgiai. Tad štai koks klausimas – pirmiausia, žinoma, reikia išsivaduoti iš kolektyvinio autizmo, kad galėtume atsiverti kitiems, jų jausmams. Lietuvoje sutikau daug žmonių, kurie sako: „Mes nežinojome, esame sukręsti, pasidomėsime šiais dalykais.“ Taigi šis tikras žinojimas, ši empatija, kuri dažnai net nevalingai užplūsta žmogų, – gal ji būtų vienas iš suartėjimo kelių?

Aleida Assmann. Be abejo, empatija – tai tiesus kelias, tik klausimas, ar empatijai suteikiama erdvė. Kur ji gali garsiai prabilti, ar jai leidžiama tapti elgesio pavyzdžiu? Ar knygos, kurias skaitome, filmai, kuriuos žiūrime, žadina ir puoselėja empatiją, o gal tai istorijos, vis raginančios ginti orumą arba „garbę“, pasak Venclovos, nes orumas visada reikalauja būti ginamas, štai tada ir apsiselkama tais šarvais. Visą šią sampratą reikėtų apversti antraip ir sakyti: orus yra tas, apskritai savigarbos nepraranda tas, kuris atsiveria kitiems, o ne tas, kuris kitų vengia, jų šalinasi.

Claudia Sinnig. Taip, sutinku, pasididžiavimą, orumą, garbę tiesiog reikėtų suprasti kitaip – pirmiausia galvokime apie savo paklydimus, gėdingą elgesį ir kiek įmanoma atviriau apie tai kalbėkime. Tik sakant tiesą pasiekama brandos, užtikrinamas orumas, kartu tai atneša palengvėjimą ir kitiems.

Aleida Assmann. Taip, būtent taip.

Claudia Sinnig. Irenos knygą, o ir gyvenimą, Aleida nusakė esmine sąvoka, „apsisprendimas“. Nepriklausomas apsisprendusio žmogaus gyvenimas – apie tai bus dar viena knygos ištrauka.

Kiekvienas meno kūrinys turi turėti tam tikrą struktūrą ir pasakojimo ritmą. Tik tokiu atveju menas gali būti paveikus. Aš jaučiu, kad savo gyvenimams galėtume pritaikyti analogiją su meno kūriniais, kuriems privalu turėti struktūrą, ritmą, jau nekalbant apie aiškias idėines ir vertybines gaires. Ypač tai pajutau, kai ištekėjau antrą kartą už labai mylimo savo vyro Grigorijaus. Buvimas kartu man

padėjo suvokti, kad kiekviena diena yra ypatinga, nes teikia kai ką nauja, atveria galimybes kurti savo gyvenimą. Labai svarbu pajusti laiko ritmą ir neužtęsti įvykių ar procesų (kas labai dažnai nutinka filmuose ir spektakliuose). Kitaip sakant, gyventi kūrybingai. Galiu duoti tokį pavyzdį... Mes nebuvom turtingi, tačiau galėjome vienas kitam padovanoti nors ir visą pasaulį. Pamatę naują pastatą, įdomų paveikslą, kraštovaizdį, gėlę ar perskaitę prasmingą knygą, vienas kitam sakydavome: „Aš Tau dovanuju šį dalyką!“ Akivaizdu, kad tokios dovanos neturėjo jokios materialios išraiškos, tačiau jos leido mums prisiliesti prie grožio, pripildyti buvimą prasmės.

Tai gali nuskambėti kiek didaktiškai, tačiau gyvenimas turėtų būti skaidrus. Jo nereikia užteršti nei alkoholiu, nei kompromisais. O tai pasakius, galima eiti kiek toliau, nei leidžia mūsų aptarta analogija. Patirtys, apie kurias aš Jums ką tik papasakojau, leido man suvokti, kad gyventi irgi yra menas, kad gyvenimui irgi reikalinga prasmė, tema, ritmas. Galiu nekukliai pasigirti dedikacija, kurią man užrašė žymus sociologijos profesorius Zygmuntas Baumanas, dovanodamas savo knygą „The Art of Life“ – „Mes – gyvenimo menininkai“ [2008]: „Irenai, didžiam gyvenimo meistrai.“ Man ta dedikacija itin brangi.

Claudia Sinnig. Ši ištrauka, manau, išreiškia lyg ir visos knygos esmę. Gyvenimui suteikiama prasmė, siekiant laisvės ne tik sau, bet ir kitiems. Sovietmečiu plėtei jos ribas – sakydama tai, kas galima, mėginai pasakyti ir tai, ko negalima. Lietuvai atgavus nepriklausomybę, aktyviai ir veržliai stojai už atvirą, laisvą, šiuolaikišką visuomenę. Tau būnant Soroso fondo direktore iš pagrindų pakito visas leidybos peizažas, švietimo sistema nuo vaikų darželio beveik iki pat akademinų studijų, įskaitant ir specialiąsias mokyklas. Pačiame fonde, vykduosiuose įvairius projektus, išugdei daugybę žmonių, prisidėjai skatinant verslo laisvę, rėmėi kūrybinguosius. Aš, Rytų vokiečių, irgi būčiau norėjusi kažko panašaus į Soroso fondą, ne vien tik ir apskritai ne dėl pinigų, bet dėl tos fantastiškos veiklos įvairovės – nuo vasa-

ros stovyklų socialiai pažeidžiamiems vaikams iki neįgaliųjų teatro... Be to, buvusiai VDR būtų buvęs labai svarbus Vidurio Rytų Europos kontekstas, kad tai, ką kartu išgyvenome, galėtume kartu ir įveikti, permąstyti, remdamiesi bendra patirtimi. Man truputį gaila, kad taip neatsitiko, bet puoselėju viltį, gal Vokietija dar priims Rytų Europos patirtį, ją pritaikys, siekdama glaudžiau susivienyti, nes šios pastangos stringa, patekusios į autistinės *Ossi – Wessi*, rytiečių – vakariečių priešpriešos aklavietę.

Aleida Assmann. Išklausiusi fragmentą, galiu tik pasakyti: auka taip nekalba. Apsisprendimo tonas labai ypatingas, glaustas ir taupus, – tai ištikimybė sau, pasitikėjimas savimi ir valia kurti. Irenos gyvenime būta ne tik likimo smūgių, traumų, bet ir stebuklų. Kaip teatre, kai uždanga dar nepakilusi, – tas stebuklo laukimas. Taip ir jos gyvenime, – pirmiausia išlikimo stebuklas, paskui meilės stebuklas arba ir politinis Nepriklausomybės stebuklas. Ji vis kartoja šį žodį – „stebuklas“, nes yra atvira ir iš principo nusiteikusi patirti kažką nauja. Kaip tik to dažniausiai ir vengiama, todėl įsikibus laikomasi emocijų, susiaurinančių požiūrį. Šiuo atveju tokios emocijos – tai priešiškus, pyktis. Mes nukentėjome, mes esame aukos, mums nutiko tas ir anas – taip ir vargstam su šitais dalykais, nepaleidžiame jų, neatsiveriame tikrovei ir pasauliui. Irena išsyk po karo apsisprendė: „Turiu mokytis!“ Pasirūpino baigti gerą mokyklą, gimnaziją, išvažiavo į Maskvą, ten studijavo. Lietuvai atgavus nepriklausomybę, ji nebuvo tarp tų, kurie kažko laukia iš valstybės, priešingai – demokratija veikia taip, kad žmonės imasi veikti, stengiasi prisidėti. Šis entuziazmas, ypač tokio nepatetiško žmogaus, iš tikrųjų žavi, o tokia stipri motyvacija, žinant Irenos biografiją, daro tiesiog nepaprastą įspūdį.

Irena Veisaitė. Turiu kai ką pataisyti: tai, ką nuveikė Atviros Lietuvos fondas, beje, aš buvau ne jo direktorė, bet Valdybos pirmininkė, – nėra mano nuopelnas, to pasiekta mūsų Valdybos pastangomis, tai buvo didžiulis kolektyvinis darbas. Beje, visame *Open Society Foundations* tinkle buvau tur-

būt vienintelė pirmininkė, kuri pati neėmė atlyginimo ir niekam kitam negalėjo pinigų mokėti, nes laikiausi tokios nuostatos.

Aleida Assmann. Tai etinė aiškių įsitikinimų pusė, irgi tvirtas apsisprendimas. O kartu pasigėrėtinas gyvumas, judrumas.

Claudia Sinnig. Tas gebėjimas veikti, principingas apsisprendimas išlikti savimi, man atrodo, tam tikru atžvilgiu siejasi ir su disidentų laikysena. Knygoje aprašomi įdomiausi susitikimai su rusų intelektualais, rašytojais, kitais menininkais. O juk sovietiniams disidentams gero tono ženklas buvo niekada, net sunkiausiomis sąlygomis, neprarasti gebėjimo veikti ir daryti sprendimus, dažnai, žinoma, bendromis jėgomis, nes ypač svarbu nelikti vienam.

Irena Veisaitė. Kai kalbame apie Sovietų Sąjungą arba apie šiandieninę Rusiją, turėtume nepamiršti, kad peikiame ne tautą, ne naciją, bet pasisakome prieš režimą. Rusų inteligentija, disidentai – nuostabūs žmonės, sovietmečiu mes visi iš jų mokėmės. Šalamovas apie Gulagą parašė geriau negu Solženicynas. Be to, mane labai paveikė rašytojo Vasilijaus Aksionovo motinos knyga „Крытой маршрут“ – „Staigus maršrutas“. Ji, būdama komunistė, tikėjo Stalinu, jį dievino. Kai buvo suimtas jos vyras, bandžiusi įrodyti, kad jis nekaltas, nes yra sąžiningas komunistas, tačiau jį sušaudė, o ji atsidūrė Gulage. „Kokia laimė, kad tapau auka, o ne budeliu, nes galėjau juo tapti...“ – rašo ji.

Claudia Sinnig. Esame sutarusios pabaigoje pakalbėti apie Europą. Taigi klausčiau, ar nebūtų galima apie Rytų ir Vakarų Vokietijos susijungimą mąstyti kaip apie pirminę Europos vienijimosi formą, pasveriant visą to naudą, nuostolius ir visą patirtį. Kitaip tariant, ar Europos vienijimasis negalėtų bent kiek išsklaidyti to vokiečiams būdingo autizmo, užsidarymo, kad labiau atsigręžtume į Europą?

Aleida Assmann. Kai kalbama apie Rytų ir Vakarų vokiečių santykius, vis prisimenu Hilde's Domin eilėraščio eilutę, o gal čia tiesiog šiaip jos sakiny: „Iš pradžių žmogui viskas dovanojama, o paskui reikia visko pasiekti.“ Tai puikūs žodžiai, kuriais pasakoma, kad dabar esame ne pabaigoje,

o pradžioje. Ir ta pradžia labai gera, nes veda mus aplinkiniu keliu per kiek tolimesnius Rytus – čia turiu galvoje Vidurio Rytų Europą, – kad susilpnėtų ta pernelyg stipri orientacija į Vakarus, atsiradusi vykstant pervartai (*Wende*). Reikia naujai susidėlioti, pasitelkiant Rytų Europos patirtį. Čia būtų ir tie intelektualai, kuriuos minėjo Irena, ir tie, iš kurių aš daug išmokau, vienas pačių svarbiausių – Jurijus Lotmanas, žinoma, Bachtinas ir kiti. Rytų Europa – labai derlinga žemė, ir čia tikrai galėtų rasti naujos sąsajos. Pirmiausia, manau, turėtume galimybę šiek tiek atsitraukti atgal, kad pažvelgtume į save iš atstumo, nebūtume tokie egoistai, veiktume sutartinai didesniame lauke – Europoje.

Padėtis šiuo metu problemiška, situacija grėsminga, turime iš visų jėgų laikytis kartu, jei norime išsaugoti Europos Sąjungą, nes jos sėkmės istorija smarkiai pristabdyta. Europa laikoma priešų, prieš ją labai stipriai vienijamasi, tas skepticizmas šiuo metu kelia jau tiesioginį pavojų. O ieškoti sąjungininkų galima tik pačioje Europoje. Tiesą sakant, aš ją pažinau, tik pažvelgusi iš Rytų. Nes man nuo gimimo iki pat pervartos – jau ne kartą esu apie tai rašiusi, – Europa apsiribojo Vakaraais. Galimybė peržengti šias ribas buvo didžioji asmeninė revoliucija, leidusi susikurti naują savivaizdį. Esu buvusi, ko gero, beveik visose rytinėse šalyse, turėjau galimybę susitikti su puikiais žmonėmis, kurie man atsisvėrė, iš kurių daug išmokau. Turime pasinaudoti šia galimybe, toliau dirbti suartėjimo linkme, prisimdami atsakomybę. Irena sakė: supratome, kad jau nesame valstybės baudžiauninkai, o laisvi piliečiai, todėl turime įveikti senuosius stereotipus. Būtent tai ir dabar turėtume daryti kasdien, juk tie stereotipai, nacionaliniai mitai vis grįžta, jie tapo tokie stiprūs, kad visus tiesiog užhipnotizavo, užvaldė. Turime iš naujo susiimti, kad suprastume, kas gi čia, tiesą sakant, dedasi. Stefanus Zweigas 1932 metais sakė: mūsų didysis projektas – išvalyti Europą nuo nacionalizmo nuodų, kuriuos paskleidė Pirmasis pasaulinis karas. Deja, nepavyko. Mes irgi turime stengtis išsklaidyti nuodus, nukenksminti nacionalizmus,

sukurti tokią Europą, kur tautos galėtų sugyventi demokratiškai, taikiai, pripažindamos įvairovę ir teisinės valstybės principus. Tai mūsų didysis šansas. O nuodais vadinu neapykantą. Irenos gyvenimo tema – pasipriešinimas neapykantai.

Claudia Sinnig. Kalbamės neįprastu būdu, dabar toks metas, siaučia koronavirusas, bet jaučiame, kad atsiranda daugiau jautrumo ženklų, žmonės stengiasi padėti vieni kitiems, paremti vieni kitus, darosi draugiškesni. Tai irgi iš dalies apsivalymas nuo nuodų, bandymas žvelgti giliau, bendraujant santūriau, bet nuoširdžiau, su didesne empatija. O kartu, remiantis aktyviomis pilietinėmis visuomenės grupėmis, būtų galima kurti veiksmingesnes, ne stipresnes, bet būtent veiksmingesnes valstybes.

Irena Veisaitė. Tai sunki užduotis...

Aleida Assmann. Aš matau galimybę, kaip to pasiekti. Irena jau minėjo, kad net sovietmečiu nepainiojo rusų kultūros su primesta režimu. Žvelgdami į kultūrą, visada matome tai, kas perduodama vieni kitiems, kas užtikrina sąlyčio galimybes. Kai tautos mąsto vien politiškai, visada užsidaro tarp šalies sienų, o Europos projektas tuo ir nuostabus, kad galima jį suvokti kultūriškai, – tai leidžia peržengti sienas. Beje, tą turėjo galvoje ir Zweigas, kai sakė, kad istorijos turėtume mokytis ne iš karų, kaip yra įprasta, bet iš kultūros fenomenų, tada daugelio sienų nebeliktų. Žinoma, sienų vis tiek reikia, tačiau negalima joms teikti tokios emocinės reikšmės, kuri sustiprina mitus, ardančius bendrumą. Tarkime, mes esame Vakarų vokiečiai, Rytų vokiečiai, bet kartu juk esame europiečiai. Mąstydami apie kultūrą stipriname tai, kas sieja, o ne tai, kas skiria.

Irena Veisaitė. Bet, Aleida, vis tiek suprantu, kaip viena tauta, vokiečiai, per keturiasdešimt metų galėjo suskilti į dvi tokias skirtingas dalis? Dėl auklėjimo, kurį patyrė Rytų Vokietijoje ir Federacinėje Respublikoje? Kaip tai įmanoma, šito iki šiol negaliu suvokti.

Aleida Assmann. Puikus klausimas! Šis skirtumas galėtų būti dar vieno mudviejų pokalbio tema. Prateštume kartu su Claudia.

Claudia Sinnig. Mielai... Bet aš į Irenos klausimą pažvelgsiu iš kitos pusės. Neseniai skaičiau pranešimą Lietuvoje ir paklausiau: „Ar norėtumėte susivienyti su lietuvių išeivija vienoje valstybėje?“ Dauguma atsakė: „Ačiū, ne.“ Štai ką bandau pasakyti: kiekviena Rytų Europos valstybė turi savo išeiviją, kuri savo ruožtu dažniausiai pasidalijusi į nere-tai labai konservatyvią daugumą ir labai liberalų, šiuolaikišką, kosmopolitišką, daugiakalbį, atvirą pasauliui sparną. Imkime, kad ir Turkiją – čia įsivaizduoti susivienijimą ypač sudėtinga. Vis dėlto kultūriniai skirtumai gal ne tokie svarbūs, kaip įsivaizduojama. Man regis, Brodskis yra sakęs: ar kas nors prisimena, kas buvo valstybės vadovas Dante's laikais. Manau, šis sąmojis puikus. Taigi sutelkime dėmesį į poetus...

Aleida Assmann. O aš, Irena, dėkoju už nuostabią knygą, visiems ją siūlysiu ir kiekvienam, kuris susidomės, galiu pažadėti – tebūnie tai reklaminis interpas, – kad, kol ją skaitys, mėgausis pačia geriausia draugija. Ši knyga – nuostabi palydovė. Ji buvo mūsų pokalbio pagrindas.

Irena Veisaitė. Pridursiu, kaip ji atsirado vokiškai. Pas mane į svečius atėjo šeši vokiečiai, vienas žurnalistas norėjo parašyti ir parašė apie mane straipsnį į *Frankfurter Allgemeine Zeitung*. Tarp jų buvo ir Thorstenas, *Wallstein* leidyklos vadovas. Po mano pokalbio su tuo žurnalistu pasakė: „Mes išversime šią knygą.“ Nebuvo jos skaitęs. Prisimeni, Claudia?

Claudia Sinnig. Taip, o aš pasakiau: „Thorstenai, tu nežinai, ką darai, geriau dar pagalvok.“ – „Noriu šitos knygos“, – pakartojo jis.

Aleida Assmann. Ačiū, Thorstenai.

Claudia Sinnig. Savo ruožtu dėkoju už pokalbį. ■

Iš vokiečių kalbos išvertė
ir parengė Rūta JONYNAITĖ

Citatos paimtos iš Aurimo Švedo knygos „Irena Veisaitė: Gyvenimas turėtų būti skaidrus“. Vilnius: Aukso žuvys. 2016.

Rimantas JOKIMAITIS

„IR MES BUVOME PANERIUOSE“, arba „NIEKADA NESAKYK, KAD TAI PASKUTINIS TAVO KELIAS...“

Jetta Schapiro-Rosenzweig. Sag niemals, das ist dein letzter Weg. Flucht aus Ponar – eine Mutter und ihre kleine Tochter kämpfen ums Überleben. Rhein-Mosel-Verlag. 2018

Antrasis pasaulinis karas sugriovė daugybės žmonių gyvenimą. Tą skaudžiai liudija prisiminimai, ypač parašyti iškart po karo, nes bėgantis laikas, besikeičianti tikrovė išblukina praeitį. Kuriame „modernūs“ istoriniai pasakojimai, derantys su mūsų laikų idėjomis, tačiau neretai jie mažai ką bendra turi su praėjusių laikų realijomis. Jei nebūtų atramų praeityje, gal imtume abejoti ir Vanago ar Daumanto didvyriškumu? Šiandien jau nebestebina įvairūs, jokiais šaltiniais neparemti, autorių „drąsą“ neva liudijantys prasimanymai, parašų rinkimai po peticijomis, reikalaujančiomis ne ištirti konkrečių asmenų biografijas ar įvykius, bet *a priori* pasmerkti visus ir viską, kas neatitinka nūdienos politinio korektiškumo. Vakaruose tie „modernūs“, „drąsūs“, „pilietiški“ aktyvistai jau verčia Christopherio Columbus'o, Winstono Churchillio, kitų paminklus, nes tų istorinių asmenybių pažiūros esą prieštarauja mūsų laikų „aukšties“ standartams.

Jetta Schapiro atsiminimus „Ir mes buvome Paneriuose“ parašė jidiš kalba 1948 m., jau apsigyvenusi Izraelyje. Į hebrajų kalbą jie išversti ir išleisti 1979 m. Knygą pastebėjo ir gerai įvertino Izraelio spauda. Pirmą kartą vokiškai tie prisiminimai išleisti 2001 m., pavadinti „Niekada nesakyk, kad tai paskutinis tavo kelias“.

Lietuviški minimų žmonių vardai dažnai iškraipyti, veikiausiai dėl vertimo į kelias kalbas. Aišku, jei Lietuva po karo būtų buvusi laisva šalis, autorė, ko gero, būtų aplankiusi minimus žmones, o rašiusi daug atviriau. Gali būti, kad kai kurias pavardes, kaimų ir miestelių pavadinimus nutylėjo sąmoningai, bijodama pakenkti tiems, kurie padėjo jai slapstyti. Balys Sruoga, rašydamas „Dievų mišką“, irgi elgėsi atsargiai.

Šapiro pasakojimas pradedamas Vilniaus vaizdais tarpukariu. Skaitant atrodo, kad gyvenimas Lietuvos Jeruzalėje buvo gražus, darnus, laimingas. Šiandien įmanoma tą pasakojimą „sumoderninti“ keliais tamsiais potėpiais. To meto spaudoje rastume žinių apie koki nors antisemitinį chuliganų išpuolį ar kokią brošiūrą, kurioje aiškinama, esą žydai valdo neproporcingai didelę verslo dalį, elgiasi ne taip, kaip norėtų koks nors to meto publicistas. Spauda pranešdavo ir apie konfliktus ar užsipuolimus, bet prisiminimų autorė to nemini. Žmonės gyveno, dirbo, džiaugėsi. Kiekvienas šabo vakaras – didelė šventė.

Autorės tėvai ir seneliai buvo garbingi, pasiturintys žmonės. Senelis iš tėvo pusės ūkininkavo kaime prie Vilniaus. Turtingus giminaičius neprašomas rudenį aprūpindavo bulvėmis ir kitomis daržovėmis visai žie-

mai. Būdamas geležinės sveikatos, išauginęs didelį vaikų būrį, kai 74 metų tapo našliu, nustebino suaugusius vaikus, veddamas jauną našlę, su kuria susilaukė dviejų mergaičių. „Tetos“, gerokai jaunesnės už Jetą, karo metais buvo dar paauglės. Joms parūpino suklastotus dokumentus. Viena iš „tėtų“ išgyveno Holokaustą, po karo apsistojo Šiauliuose. Kitos likimas neaiškus, nors viliamasi, gal irgi pavyko išgyventi. Jetai, atsidūrusiai Izraelyje, buvo sudėtinga tokius dalykus išsiaiškinti ne tik Stalino, bet ir vėlesniais laikais.

Didelį širdies skausmą seneliui sukėlė viena iš dukterų (autorės tėvo sesuo), dar paauglystėje įstojusi į benediktinių vienuolyną, priėmusi krikštą. Chanalė tapo Janina. Globojama vienuolių, gavo gerą išsilavinimą. Vėliau ištekojo už kataliko. Tarpukariu su vyru gyveno Kaune, o 1940 m. persikėlė Vilnių. Dar prieš apsigyvendama sostinėje, susitiko su tris dešimtmečius nematytu tėvu, broliu, kitais artimaisiais. Meldė tėvo atleidimo, bet šis viską jau seniai buvo atleidęs. Ir Dievas, pasak jo, atleis. Karo metais labai rizikuodama Janina padėjo giminaičiams, kiek tik įstengė. Jei ne jos pagalba, kažin ar skaitytume Jettos užrašus.

Bėdos prasidėjo, kai Lietuvą okupavo Sovietų Sąjunga, pasak autorės, „*Stalino Rusija*“. Jettos įmonę, prekiavusią siuvimo mašinomis ir dviračiais, konfiskavo, apiplėšimą vadindami nacionalizavimu. Tas pats nutiko ir jos motinai, kuri neteko įmonės, plėtojusios didmeninę prekybą vaisiais. Dar po dviejų savičių Jettos šeimai pranešta, kad per 48 valandas išsikraustyti iš savo 6 kambarių buto. O kur kraustyti? Vilniuje butų trūko. Prašė kiek pratęsti terminus, bet atsakyta griežtai: „*Nė valandos ilgiau.*“ Su komunistais menki juokai, teko paskubomis kraustyti. Kuklų dviejų kambarių butuką pavyko išsinuomoti Paneriuose, kur apsigyveno su vyru Jaša ir dvejų metų dukra Tamara. Prie namo buvo terasėlė – turėjo kur svečius priimti. Gyveno prie geležinkelio, matė, kaip birželio 14-ąją pradėta vežti tremtinius.

1941 m. birželio 22 d. apie pietus sprogo kelios bombos. Prasidėjo vokiečių–sovietų karas. Bet Paneriuose karo veiksmai baigėsi tomis keliomis bombomis. Šeima turėjo galimybę trauktis į Rytus, tačiau atsisakė – kaip čia bėgsi, gimines palikęs. Jau kitą rytą pamatė vokie-

čius. Po kurio laiko miške už namo, kur jie gyveno, pasigirdo šaudymas. Negalėjo suprasti, kas vyksta, bet kaimynas paaiškino, kad šaudomi žydai. Nepatikėjo, pamanė, gal tas žmogus tyčiojasi. Tačiau greitai savo akimis pamatė varomas žydų kolonas, nuolat girdėjo šūvių salves. Jaša ir kaimynas žydas pasislėpė rūsyje po bulvėmis. Manyta, kad pavojus gresia tik vyrams.

Sužinojusi, kas darosi, į Panerius atvažiavo teta Janina. Šiaip ne taip įtikino dukterėčią, kad atiduotų dukrelę, gal pavyks bent ją apsaugoti nuo mirties. Sukūrė legendą, esą jos vardas Teresė, o tėvus, Jadvygą ir Juozapą Šervinskius, ištrėmė rusai. Nuovoki mergaitė viską įsiminė, bet savo motinos ir tėvo vardų nepamiršo.

Netrukus teko slėptis ne tik vyrams, bet ir moterims. Talkino kaimynė, kiti geri žmonės. Keletą dienų slapstėsi miške. Kai slapta grįžo, persigandusi kaimynė pasakė, kad gestapas jų jau ieškojo... Reikėjo kažkaip gelbėtis. Vienintelė viltis – teta Janina, gyvenusi Žvėryne ir apie savo kilmę, suprantama, niekam neprasitarusi. 1941 m. rugsėjį Jeta iškeliavo iš Panerių į Vilnių. Teta turėjo gerus ryšius su katalikais. Vieną iš savo dukterėčių ir jos sūnų Sameką (dabar garsus dailininkas Samuelis Bakas) jau buvo paslėpusi vienuolyne, Vilniaus gatvėje. Vakare Janina su vežiku nuvežė ir Jetą pas tas vienuoles. Apsidžiaugė, pagaliau pamačiusi seserį, kuri papasakojo siūliusi ir motinai slėptis pas vienuoles, bet ji atsisakė: „Noriu būti su jūsų tėvu.“ O tas tėvas jau Paneriuose guli.

Išmeldė, kad vienuolės priimtų ir jų vyrus – Joną su Jaša. Vėliau vienuolyne prisiglaudė dar keturios jaunos žydės. Apie slepiamus žmones žinojo tik vienuolyno vyresnioji ir trys vienuolės – Liucija, Benedikta ir Malvina, beje, apsikrikštijusi žydė, vienuolyne gyvenanti jau 40 metų.

1942 m. kovo pabaigoje Vilnių bombardavo rusai. Viskas drebėjo, dužo stiklai, vienuolės slėpėsi rūsiuose. Žydai neturėjo kur bėgti. Vienuolyno vyresnioji ir sesuo Liucija nesislėpė, atėjo pas žydus į pastogę: „*Viskas Viešpaties valioje. Kas Jums nutiks, tegul ir mums nutinka. Melskitės ir Dievas padės.*“ Ramino: „*Vaikai, tik vilties nepraraskit. Mes tikrai Hitlerį pergyvensim.*“ Gali būti, kad Jeta, ilgai gyvenusi tame vienuolyne,

nuolat bendravusi su vienuolėmis, maldose minėjo ir Kristų, nes, kai atsidūrė Žemaitijoje, mokytis katekizmo jai nereikėjo.

Bombos krito visai šalia, tačiau į Šv. Kotrynos bažnyčią ir vienuolyną nepataikė. Užtat vokiečiai apkalmino vienuoles, neva rusų lakūnams jos rodė ženklus, kur mesti bombas. Visas suėmė ir kažkur išvežė. Į tuščias patalpas įsikėlė vokiečiai. Žydai, pasislėpę pastogėje, apie tai nieko nežinojo, bet prabuvę kelias paras be maisto ir vandens, turėjo kažkaip gelbėtis. Vyrų, radę pjūklą, išpjovė siauras landas pastogėje ir galiausiai visas būrelis pateko į gimnazijos ūkvedžio, gyvenusio tame pastatų koplekse, butą. Žmogus ir jo žmona drebėjo iš baimės, juk ir jų namus bet kuriuo momentu galėjo iškratyti gestapas. Bet žydams vis dėlto surado laikiną slėptuvę. Gelbėtis galėjo tik gete. Ir vėl padėjo teta Janina. Ji žinojo, kuriomis gatvėmis iš darbų į getą varomos žydų kolonos. Jetta, vakare atsistojusi prie gatvės, lūkuriavo, kad įsiterptų į vieną iš jų.

Tarp kitko, prisiminimuose daugelis rašo, kad bandė patys save įtikinti esantys nepanašūs į žydus. Nežydišką savo išvaizdą dažnai mini ir pristatomos knygos autorė. Tačiau atrodo, kad tuo tikėjo tik ji pati ir tie žmonės, kuriems reikėjo pasiteisinimo, jei būtų suimti: „*Nemaniau, kad žydė.*“ Taip buvo ir ši kartą. Prie gatvės stovinčią „nežydiškos išvaizdos“ Jetta pastebėjo šalia gyvenęs žmogelis: „*Tu esi žydė ir lauki iš darbo grįžtančių žydų.*“ Ji atšovė: „*Eik ir pranešk policijai!*“ Bet, užuot bėgęs į policiją, tas pakvietė ją į savo namus: „*Užeik, o aš palauksiu ir pranešiu, kai kolona pasirodys.*“ Jetta sėkmingai pateko į getą. Vėliau po įvairių kombinacijų, padedant geriems žmonėms, skirtingais keliais gete atsidūrė ir kiti giminaičiai.

Vilniuje prieš karą ir Bakai, ir Šapiros buvo žinomi, puikios reputacijos žmonės, dar nuo gimnazijos laikų turėję daug gerų draugų. Tai padėjo ir gete, kurio vadovybei, policijai priklausė nemažai pažįstamų. Salekas Dastleris, Ichakas Bernšteinas apsidžiaugė, pamatę senus draugus. Visi gavo geltonus „šainus“, neblogus darbus, pakenčiamas vietas įsikurti. Sesers vyras Jonas (vardas taip rašomas vokiškame vertime) Bakas, dantų technikas, dirbo pagal specialybę, gerai už-

dirbdavo. Galėjo paremti giminaičius. Jetta irgi gavo neblogą tarnybą – turėdavo priimti į getą atvežamas daržoves, o buhalteriją reikėjo tvarkyti taip, kad niekam nekiltų įtarimų, gal gete gyvena daugiau žmonių, negu rodo sąrašai. Dirbdama bendravo su įtakingais asmenimis ir iš arti matė, kaip valdomas getas. Kartą su ja dirbė žydai, kažką suklastoję, pasisavino kelis kilogramus bulvių. Reikalo ėmėsi žydų policija. Jettai nurodyta prisistatyti į tarnybos vietą. Atėjusi pamatė žiauriai sudaužytus, kruvinus bendradarbius, tarp jų vieną moterį. Gerai, kad pati nebuvo prisidėjusi prie to „kriminalo“. Tokius vaizdus matė ne kartą – getas buvo valdomas geležiniu kumščiu.

Kartais susisiekdavo su teta Janina, kuri parūpindavo maisto, kitų reikalingų dalykų. Dukrai Jetta niekad nesirodydavo.

Tetos Janinos name gyveno nuomininkas, gestapo pareigūnas. Draugiškai bendraudavo su kaimynės globotine, tariamų tremtinių dukra. Ir mergaitė su tuo nuomininku pakalbėdavo. Kartą, vyrui skutantis, Tamara pasigyrė, kad ir jos tėtis lygiai tą patį darydavo. Tas vyras, matyt, jautęs, kad ji žydaitė, gudriai paklausė: „*O koks tavo tėtės vardas?*“ Mergaitė parodė, kiek daug ji žino ir prisimena: „*Dabar mano tėtę vadinam Jozefu Šervinskiu, o anksčiau jo vardas buvo Jaša Šapiro.*“ Negriebė tas vokietis pistoleto, bet Janiną susinervinęs apšaukė, kad ji slepianti žydų vaiką. Rimti reikalai. Gestapas pasikapstęs galėjo išsiaiškinti ir pačios Janinos kilmę. Reikėjo mergaitę kaip nors perkelti į getą. Organizuoti dukros atsigabenimo Jetta išėjo iš geto nelegaliai, gavusi tik žodinį savo viršininko leidimą. Kaip tyčia tądien prisistatė okupacinės valdžios pareigūnai tikrinti buhalterinių knygų. O reikalingiausio žmogaus – Jettos – nėra. Geto vadovai greitai išsiaiškino, kad ji slapčiomis išėjusi. Vartų sargybos vadas Levas keikėsi, negalėdamas suprasti, kaip be jo žinios kažkas prasmuko pro vartus. Skandalas. Apie tai pranešta net Jokūbui Gensui. Gerai, kad geto vadams pavyko tikrintojus gerai pavaišinti, smagiai pašventę, išsinešdino nepatikrinę knygų, bet žadėjo vėliau prisistatyti. Jettai grįžus į getą, policininkai nuvedė „bėglę“ pas Gensą. Kaip išėjusi iš geto, sumelavo, tačiau teko pa-

sakyti, kodėl tam ryžosi ir ką veikė mieste. Už tokius dalykus galima atsidurti kalėjime ar net patekti į gestapo nagus. Maldavo suprasti, koks pavojus kilęs dukrai. Gensas, viską išklauseš, galiausiai paleido namo.

Dukrą motociklu su priekaba atvežė kažkoks žandaras. Dabar Šapiros gyveno kartu. Tamara ant kaklo turėjo kryželį, laikė pasidėjusi tetos Janinos dovanotą mergelės Marijos „abrozdelį“. Vakaraus sukalbėdavo maldelę. Mama vaikui nedraudė tokio nežydiško pamaldumo.

1943 m. rugsėjo 1-osios naktį, getui dar miegant, gatvėse pasigirdo vokiečių kareivių žingsniai – tą garšą visi atskirdavo nuo žydų medinių klumpių kaukšėjimo. Naktinis vizitas nieko gero nežadėjo. Išsigandę išsislapstė po įvairius bunkerius. Šapiros su kaimynais irgi pasislėpė. Po kurio laiko bunkeryje pasigirdo: „*Visi vyrai liškit lauk, rikiuokitės į eiles! Moterys ir vaikai gali likti namie.*“ Atsisveikinę suimtieji išėjo.

Dieną paskelbta, kad moterys, kurių vyrai išvežti į Estiją, irgi galės ten keliauti. Jetta nusprendė važiuoti pas Jašą. Ji rašo: „*Buvau labai naivi.*“ Suprantama, nei ji, nei kitos moterys savo vyrų nebepamatė. Jetta nenuėjo atsisveikinti net su mylima seserim, nes žinojo, kad ji, labai racionali moteris, bandys atkalbėti nuo tokios kvailystės.

Šimtai moterų susiruošė į kelionę su vaikais, ryšuliais, pasiėmusius vertingesnius daiktus. Minią apsupo kareiviai su kulkosvaidžiais. Nuvarė prie geležinkelio, ten dvi paras pralaukė lauke. Jettos sesuo, sužinojusi apie iškrėstą kvailystę, nusiuntė gerą pažįstamą Epšteiną, kad atkalbėtų nuo kelionės. Bet ši buvo tvirtai apsisprendusi. Galiausiai moteris kaip silkes sugrūdo į vagonus. Pradėjo vesti invalidus, senukus, ligonius. Visos pašiurpo – tikriausiai kelionė baigsis Paneriuose, kaip jau ne kartą yra buvę. Tačiau Panerius traukinys pravažiavo. Po kelių parų naktį sustojo. Pasigirdo rėksmingos komandos. Vagonų durys atsidarė. Apšvietę prožektoriais, esesininkai įsakinėjo: „*Rankas aukštyn! Aukšą ir papuošalus kraukit į dėžę! Jei kas ką nors pasilikis, visus sušaudysim!*“ Tada išsirinko porą mergaičių. Ryte prieš išvažiuojant pasigirdo šūviai. Tos paauglės nebegrižo.

Galiausiai ešelonas sustojo kažkur Estijoje. Vokiečiai pradėjo atvykėlius rūšiuoti – vienus dešinėn, kitus kai-

rėn. Jetta matė, kur siunčiami vaikai, senukai ir ligoniai, bet niekaip nesutiko paleisti savo dukros. Vokietis susierzinęs suriko: „*Dešinėn!*“ Taigi į blogąją pusę. Išrūšiuotus žmones atskyrė ir nuvarė į vagonus.

Jetta rašo, kad po visų tų sukrėtimų ėmė elgtis ne visai adekvačiai. Pagriebusi dukrą, bandė bėgti, nors aplinkui pilna sargybinių. Iškart buvo sustabdyta, sumušta. Neteko sąmonės. Kai atsigavo, nugara buvo viena žaizda. Visą kūną gelė. Šalia verkė vaikas. Traukinys iš Estijos judėjo atgal į pietus. Po kurio laiko sustojo Rygoje. Iš vagono iškėlė kelis lavonus. Jetta ir vėl ryžosi su vaiku bėgti pro praviras duris. Čia pat stovėjo karininkas. Nusikeikė, pamatęs „bėgančią“ žydę. Išsitraukė pistoletą, bet nešovė, smogė rankena per galvą. Įmetė kaip skudurą į vagoną. Kurį laiką „bėglė“ nieko negirdėjo, galva neapsakomai užė. Traukinys, važiuavęs dar kelias paras, sustojo Tauragėje (p. 87). Žydus išlaipino ir nuvarė į nedidelį „barakų“ lagerį. Gali būti, kad tai tas pats lageris, kur po karo rusai laikė „liaudies priešus“, dabartinėje Vytauto gatvėje, netoli senųjų kapinių.

Moteris nuvarė į pirtį. Nuogas apžiūrinėjo vokiečiai. Karininkas gydytojas, pamatęs, kaip atrodo Jetta, liepė eiti kartu. Žaizdas išplovė, patepė, sutvarstė.

Kitą dieną į stovyklos teritoriją atvažiavo automobilis. Išlipę du vokiečiai nuėjo į administracijos pastatą, vairuotojas liko. Pakalbino per kiemą einančią Jetą. Kadangi ji nemokėjo lietuviškai, bendravo rusų kalba. Jetta papasakojo, kad yra žydė su mažu vaiku. Tas žmogus patarė bėgti. „*Kur aš bėgsiu, juk visas aptverta, o ir išbėgus, kur dingčiau?*“ „*Apsidairyk ir rasi, kaip išsprukti*“, – pamokė žmogus. Dar pridūrė: „*Ką dabar pasakysiu, tu neužsirašyk, bet viską galvoj laikyk. Kai išėsi iš lagerio, laikykis dešinės. Prieisi kapines. Pereisi per jas ir pamatysi keliuką. Eik tuo keliuku, kol pasieksi tokį ir tokį kaimą. Ten gyvena mano tėvai. Pasakyk, kad aš atsiunčiau. Jie priims tave ir pasaugos iki karo pabaigos. Karas juk ilgai nesitęs.*“ Visa tai pasakęs žmogus paprašė palaukti. Po kurio laiko atnešė dar šiltą duonos kepalą. Jetta paslėpė jį po paltu.

Vis galvojo, kad reikėtų bėgti, bet po poros dienų užmiršo ir to kaimo pavadinimą, ir tų žmonių pavardę. Vis dėlto bėgti ryžosi. Apsirengė geriausiais rūbais.

Kitos moterys pamanė, kad išprotėjo. Pasiėmusi dukrą, patraukė prie stovyklos vartų. Aplink vaikštinėjo vokiečiai, bet nekreipė į jas dėmesio. Mergaitė net paklausė: „Mama, gal vokiečiai apako. Niekas mūsų nemato.“ Vartai kažkodėl šiek tiek prasivėrė. Alkana, žaizdota, ligota, lietuviškai nemokanti moteris su mažu vaiku, be cento kišenėje atsidūrė nepažįstamame mieste. Kryptį kapinių link prisiminė. Dar nepriėjusios kapinių, sutiko senutę. Ta, pamačiusi suvargusią žydę su vaiku, iš krepšio ištraukė duonos. Peržegnojo: „Dievas su jumis“ (p. 91). Šapiro, rašydama atsiminimus, stebisi, kaip ta moteris suprato jų padėtį. Jettai atrodė, kad ji ir jos dukra visai nepanašios į žydes. Kapinėse prisėdo ant suolo, suvalgė tą iš senutės gautą duoną. Sutemo, ėmė lyti. Išėjusios iš kapinių, patraukė per laukus vedančiu keliuku. Batai aplipo purvu. Sunkiai pakilusios ant kalvos, sustojo. Staiga mėnulio šviesoje išvydo moters siluetą. Priėjusi baisiausiai nustebo, naktį vidury laukų sutikusi lietuviškai nekalbančią žydę su mažu vaiku. Jetta papasakojo, kas ji, iš kur ščia atsirado. Nepažįstamoji be ilgų kalbų paėmė mergaitę už rankos ir visos trys patraukė į ūkį, kuriame ta moteris dirbo ūkvede. Savininkas vokiečių buvo trumpam išvykęs. Pamaitino, pagirdė, net vandens pašildė nusiprausti. Paguldė į lovą. Ryte atėjo rusas belaisvis, dirbęs pas ūkininką. Pasakė, kad kelias dienas galės pabūti čia, o per tą laiką ūkvedė surasianti, kur joms prisiglausti.

Po trijų dienų tas darbininkas pasakė, kad laikas keliauti. Pakeliui globėja papasakojo, kad visi žydai iš Tauragės jau išvežti. Tas rusas patarė niekam neprasitarti, kad yra žydė, verčiau tegu prisistato kaip rusė pabėgėlė iš Polocko. Nuvedė į kažkokį ūkelį. Slėptis reikėjo pastogėje. Šeimininkė parodė, kur galės miegoti. Mergaitė tuoj užsnūdo, bet Jettai maudė skrandį nuo ilgai nematyto gero žemaitiško maisto. Toje pastogėje buvo ir daugiau žmonių, gaila, prisiminimuose nerašoma, kas jie tokie. Kažkuris tyliai paklausė, kodėl ji nemieganti. Kitas vyras padavė stiklinę, sklidiną kažkokio skysčio. Tai buvo spiritas, sumaišytas su vandeniu. Išgėrusi užmigo. Žėžnia, kiek miegojo, bet atsibudo jau ne pastogėje, o didelėje lovoje. Šalia su katinu žaidusi Tamara pradėjo verkėti: „Kodėl taip ilgai miegojai? Mes negalėjom tavęs pažadin-

ti.“ Buvo ir medicinos sesuo, pasak autorės, rusė Lola, dirbanti vokiečių karinėje ligoninėje Tauragėje. Jetta išsigando, kad numirs. Paėmusi popieriaus lapą, parašė, kur nuvesti vaiką, jei neišgyventų. Nurodė tetos Janinos adresą: Ruškevičiai, Vilnius, Vytauto gatvė. Namo numerio neprisiminė. Po to vėl ilgam užmigo. Kai atsibudo, dukra papasakojo, kad net gydytojas buvo atėjęs jos apžiūrėti. Po kurio laiko slaugoma kiek atsigavo.

Namų šeimininkai kepė bandeles ir pardavinėdavo jas mieste. Į tuos priemiesčio namus vis užsukdavo vyras iš kažkokio tolimo kaimo. Dažnai būdavo išgėręs. Jetta rašo, kad jo pavardė Singala. Tikriausiai tai buvo koks „žemaitėlis“ (taip tuose kraštuose vadinami lietuviai katalikai) Sungaila ar Songaila. Vieną vakarą tas Songaila atvažiavo su vežimu ir pasakė Jettai, kad ją išsiveš. Gyvens jo ūkyje, padės šeimininkauti. Graudus buvo atsisveikinimas, visi šluostėsi ašaras.

Važiavo ilgai, apie 30 kilometrų. Neblaivus Songaila visą kelią snūduriavo, bet arkllys pats gerai žinojo kelią. Songailos jaunutė žmona laukėsi. Po aslą ropinėjo du pamatinukai berniukai. Jetta, dar ne visai atsigavusi po sunkios kelionės iš Vilniaus per Estiją į Tauragę, menkai galėjo patalkinti šeimininkei. Toji buvo nepatenkinta tokia pagalbininke. Vis bambėdavo, bet Jetta rašo, kad ten gyveno gerai. Valgė sočiai, turėjo stogą virš galvos. Tik utėlės ir blusos nedavė ramybės. Tie gyvūnėliai anuomet buvo neatsiejama kaimo buities dalis. Kad apsaugotų nuo utėlių, teko plikai nukirpti Tamaros garbanas. Po kokių trijų savaitių, Jettai kieme semiant vandenį, pasirodė nematyta stilinga ponija su madinga šukuosena, apsimečiusi kelnėmis. Nedažnas vaizdas to meto kaime. Papasakojo, kad jai reikalinga darbininkė. Darbas lengvas, už gerą užmokestį. Jetta atsikalbinėjo – kaip ji dirbs, jei neturi jokių popierių. Atvykėlė ir popierius žadėjo parūpinti. Tiesiog stebuklinga sėkmė! Bet mergaitė niekur nenorėjo keliauti. O Songaila kaip tik buvo išvažiavęs avies parduoti. Matyt, sėkmingai pardavė, užšventė, visą naktį negrįžo. Songailos žmona rusiškai nemokėjo. Į aiškinimus gestais, kad išvyksta, tik ranka numojo.

Jetta tikėjosi, kad į Tauragę jas nuves automobiliu, bet keliauti teko atsitiktiniu vežimu. Ponija stabdė pro šalį

važiuojančius kaimiečius ir derėjosi dėl kainos. Jetta beveik nieko nesuprato. Tik adresą žinojo, kur turės nuvažiuoti. Šeimnininkė pasirodys kitą dieną ir viską galutinai sutvarkys. Jetta su dukra įlipo į kaimiečio vežimą ir tas pajudėjo. Vežikas po kurio laiko pagrasino: „*Tave, žyde, ir tavo vaiką nuvešiu tiesiai į policiją.*“ Jetta maldavo, kad pasigailėtų. Kaimietis ėmė derėtis: „*Duok 50 markių, tai nuvešiu, kur reikia, o ne į policiją.*“ Jetta pinigų neturėjo, bet sugalvojo, kad galėtų gauti iš tų, pas kuriuos anksčiau glaudėsi. Jie prekiaavo bandelėmis, pinigų turėdavo, o namas Tauragės priemiestyje buvo pakeliui. Nustebo žmonės, pamatę vėlyvu metu ir dar tokiu reikalu atvykusią Jetlą. Davė 50 markių, išklausinėjo, kas ir kaip. Išgirdę, kur ji važiuoja, kokių adresu ir su kuo sutarusi, nustėro: „*Ar tu proto netekai? Juk tai viešnamis, vokiečius aptarnauja.*“ Ta savininkė tik ir ieško jaunų moteriškių. O Jetta džiaugėsi, kad jai geras darbas pasiūlytas! Ką daryti? Tie žmonės patarė važiuoti su kaimiečiu ir neišsiduoti, kad jau žino, kur važiuoja. Jei iškart pabėgs, viešnamio savininkė gali įduoti tą šeimą, kur Jetta anksčiau gyveno. Pažadėjo, kad iš viešnamio kaip nors ją ištrauks. Taip Jetta su dukra atsидūrė viešnamyje. Gavo kambariuką, pavalgyti. Viešnamis kaip viešnamis – daug kambarių, merginų, gerų gėrimų buteliai ir t. t. Kitą vakarą, sklindant girtų plepalams, triukšmui, keiksmams, į jos duris staiga kažkas ėmė smarkiai belsti ir šaukti: „*Iš-eik lauk su savo benkartu ir važiuojam namo! Jei ne, nušausiu vietoj!*“ (p. 102). Už durų rėkavo Songaila. Jetta su mergaite išėjo. Viešnamio merginos stebėjo tą „šeimyninę“ sceną išsigandusios. Jetta skėstelėjo rankomis, lyg sakydama: „*Ką aš galiu padaryti. Nėra kito pasirinkimo*“ (p. 102).

Ji apie tą Sungailą ar Songailą daug pasakoja, įvairių reikalų su juo turėjusi, bet vis tiek neaišku, kas tas žmogus. Scena viešnamyje rodytų, kad tai nebuvo paprastas kaimietis, nes neįtikėtina, kad vargšas žmogelis drįstų viešnamyje tvarką daryti, net grasindamas, kad nušaus. Skaitant prisiminimus, neapleidžia jausmas, kad juos abu siejo artimas ryšys, nors apie tai nerašoma. Labai jau Songaila dėl Jettos ir jos dukters stengėsi. Ir ji apie tą vyrą kažkaip ypatingai atsiliepia. Ką išgirdusi iš Songailos, kai važiavo atgal, sakė negalinti rašyti (p. 102).

Neprivažiavęs savo namų, nusuko į kitą kaimą, sakė, pas žmonos tėvus. „*Tai buvo mieli, ramūs žmonės*“, tik labai neturtingi. Gyvenant tame kaime, sunkiai susirgo Tamara, pakilus temperatūrai, vaikas kliedėjo. Jetta per apsnigtus laukus naktį nubėgo pas Songailą ieškoti pagalbos. Tas, nė žodžio netaręs, atsikėlė, pakinkė arklį. Paėmę vaiką, abu išvažiavo, spaudžiant didžiausiam šalčiui. Tauragėje nuėjo į ligoninę. Vaiką ant rankų nešė Songaila. Jiems buvo pasakyta, kad čia karinė ligoninė, vaikai nepriimami, reikia eiti per kitą įėjimą. Ten juos pasitiko ta pati pažįstama medicinos sesuo Lola. Ji paėmė mergaitę. Songaila atsiklaupęs meldėsi.

Po valandos pasirodė „tvirta“ moteriškė su gydytojos chalatu ir chirurginėmis pirštinėmis. Jetta rašo, kad tai buvo „*profesorė Raslawitzė*“ (taip tekste parašyta chirurgės pavardė). Tikriausiai tai buvo gydytoja Aleksandra Raslavičienė. 1940 m. Tauragės telefono abonentų knygoje nurodytas gydytojų Aleksandros Raslavičienės ir jos vyro Vinco Raslavičiaus, gyvenusių Dariaus ir Girėno alėjoje 24, telefono numeris.

Gydytoja piktokai atskaitė Jettai moralą: „*Maniau, tu inteligentiška moteris. Kodėl taip vėlai atvežei? Galėjai vaiko netekti! Neverk, mergaitė išgelbėta.*“ Jetta dėkojo ir vis klausė, kaip galėtų atsilyginti. Gydytoja ją apkabino, pabučiavo į kaktą ir, padavusi 20 markių, pasakė: „*Važiukit su vaiku. Jo mes čia negalim laikyti.*“

Lola atnešė mergaitę. Kaklas buvo apvyniotas deliu tvarsčiu. Paėmę Tamarą, nuvyko pas kažkokius Songailos pažįstamus. Iš to džiaugsmo, kad viskas gerai baigėsi, visi pasivaišino. „*Sunku net įsivaizduoti, kokių gerų žmonių būna*“, – rašo autorė (p. 105). Tie žmonės buvo neturtingi, turėjo tik vieną kambariuką ir vieną lovą. Dešimt naktų jie miegojo, pasikloję ant grindų, savo lovą užleidę nepažįstamai žydei ir jos vaikui. Po to Jetta keliavo iš šeimos į šeimą, kol atsидūrė pas kažkokį girininką ar eigulį.

Tai buvo labai malonūs žmonės. Tik jei pasirodydavo kas svetimas, reikėdavo tyliai lindėti už krosnies. Vieną dieną girininkas pranešė suradęs Jettai gerą vietą Šiauliuose pas akušerę. Ta moteris išsiskyrusi, dažnai važinėja pas gimdyves, reikės prižiūrėti jos 7 vaikus. Nelengva buvo ten gyventi. Ruošos labai daug, vaikai

liberaliai auklėti, įžūlus. Šeimininkė dažnai tik sekmadieniais pasirodydavo. Jetta jau buvo neblogai pramokusi lietuviškai, o penkerių metų Tamara kalbėjo net labai gerai. Abi sekmadieniais eidavo į bažnyčią. Kartą, kai kieme lesino vištas, Jetta užkalbino senyva moteriškė. Aiškino, kad ta akušerė esanti blogas žmogus, gali ją įduoti: „*Mes su sūnumi nusprendėme tave priglauti.*“ Jetta atsisakė. Tuo ir baigėsi tas pokalbis. Vienuolikmetis šeimininkės sūnus paklausė: „*Kodėl tu bendrauji su nusikaltėlio motina? Jos sūnus – komunistas! Tu turi dirbti, už tai tu ir tavo išpera gaunat valgyti.*“ Jetta nutylėjo: „*Negalėjau tam snargliui parodyti, kaip giliai mane įžeidė ir kaip man skaudu*“ (p. 110).

Po kelių dienų vėl netikėtas vizitas. Apsilankęs maždaug 30 metų vyras kreipėsi į Jetta jidiš kalba: „*Kas tu ir iš kur čia atsiradai?*“ Jetta apsimetė nesuprantanti, bet atvykęs toliau piktokai kalbėjo: „*Nežaisk su manim. Nevaidink rusės. Aš puikiai informuotas, kad tu ir tavo duktė esat žydės.*“ Po to pokalbio Jetta negalėjo užmigti – tas tipas atrodė labai įtartinas.

Ryte nubėgo į vienuolyną pas kunigą, kurį pažinojo, nes lankydavosi mišiose. Tam kunigui (jo pavardės, vardo nemini) papasakojo savo tikrą, ilgą istoriją. Atidžiai išklausęs, jis pasakė, kad pažįsta tą jidiš kalbantį vyrą. Patarė su juo neturėti reikalų, bet, jei reikės, tegul pažada susitikti su juo po 4 dienų. Kunigas per tą laiką viską sutvarkysias. Patarė jai grįžti atgal ir elgtis taip, lyg nieko nebūtų įvykę.

Po trijų dienų į tos akušerės kiemą vežimu atvažiavo valstietis, padavė Jettai lenkiškai surašytą raštelį: „*Važiuk su tuo vyru. Po poros dienų gausi kitus nurodymus. Į tavo vietą atsiųsiu kitą moterį. Gali ramiai važiuoti.*“ Paėmusi dukterį ir nedidelę savo mantą, važiavo keletą valandų. Žmogus visą kelią tylėjo. Valstiečio žmona, pamąčiusi atvykęs, ėmė barti vyrą. Tie žmonės gyveno labai vargingai. Vyras patylėjo, tuomet iš vežimo iškėlė pintinę, prikrautą maisto: „*Kunigo dovanos.*“ Moteriškė nutilo.

Po 4 dienų į to valstiečio kiemą įvažiavo puikios vežėčios. Vadeliojo žila moteris. Esą jos pavardė Ramaška. Moteris padavė Jettai raštelį: „*Ponia Jadvyga, važiuokite su šia ponia. Pas Ramaškas jūs būsite kaip namie. Te-*

padeda Jums Dievas naujame kelyje“ (p. 113). Ramaškos žmona tiems neturtingiems žmonėms, pas kuriuos glaudėsi Jetta, atvežė porą vištų ir žąsį. Atsisveikino su ašaromis, šeimininkė atsiprašinėjo prieš kelias dienas taip nesvetingai sutikusi. Buvo 1944 m. pavasaris.

Ramaškos ūkis padarė įspūdį Jettai ir jos dukrai. Dideli namai. Turtinga, tvarkinga, švaru. Daug ūkinių pastatų. Šeimininkas joms paskyrė nedidelį kambariuką su plačia, tvarkinga lova. Nebuvo utėlių, mergaitės neberekėjo plikai kirpti. Kas šeštadienį galėjo maudytis vonioje, o šiaip vakarais – gerai nusiprausti. Jetta prisiminė, kaip retai prausdavosi pas valstiečius, kurie tuose kraštuose tik kas kelis mėnesius maudydavosi, į kubilus prisipylę šilto vandens.

Ūkyje dirbo keletas samdinių. Šeimininkas, malonus vyriškis su smaila barzdele, savo darbuotojams pristatė naujas ūkio gyventojas: „*Tai ponia Jadvyga ir jos dukra Teresė-Marija. Mūsų kunigas pažinojo jų šeimą.*“

Naujosioms ūkio gyventojoms paskyrė vietą prie stalo. Valgydavo kartu su visais. Jettos-Jadvygos pareiga – rūpintis dideliu kiaulių ūkiu. Darbas nelenovas. Reikėjo išvirti jovalą, paršus pašerti, kitus darbus dirbti. Jadvyga greitai ūkyje apsirato, kiaules taip „išdresavo“, kad jos nebepuldavo kaip pasiutusios prie ėdalo, ramiai kriuksėdamos laukdavo, kol gaus komandą.

Ūkyje prie būdos prižištas bėgiojo didžiulis piktas šuo Tigris. Net šeimininkė bijojo prie jo artintis. Jadvyga ir mažoji Teresė-Marija susidraugavo su Tigriu. Šeimininkas stebėjosi: „*Gal tu burtininkė. Ir šuo, ir kiaulės tavo žodžius supranta.*“ Mergaitei viskas patiko – daug katinų, kitų gyvūnų, paršiukų. Ji buvo vienintelis vaikas ūkyje, šeimininkai ją šiek tiek palepindavo, nupirko batukus. Po kurio laiko ir mama, ir dukra gavo namų gamybos kaimietiškus rūbus. Jetta rašo, kad nuėjusios į bažnyčią, jos niekuo nesiskyrė nuo kitų kaimo žmonių. Atrodo, ji sąmoningai nemini, kaip vadinosi bažnytkaimis ar miestelis, kur buvo ta bažnyčia. Skaudvilė? Upyna? Lomia? Kaltinėnai? Kažkur ten gyveno tas Ramaška.

Atvažiavusi į Ramaškų ar Ramoškų ūkį, išgirdo darbininkus juokaujant: „*Dabar ir Bolakas turės draugę.*“ Jetta nekreipė dėmesio į jų šnekas. Bet po keleto savaičių

tas Bolakas atėjo į Ramoškų ūkį. Tai buvo maždaug 30 metų žydas, aiškinęs, kad yra lenkas iš Vilniaus apylinkių. Puikiai kalbėjo lenkiškai. Pasakojo, kad tėvus nušovė rusai, o kaimą sudegino. Jettos toks Bolako pasakojimas neįtikino. Kartą jam pasakė, kad prie Vilniaus jau seniai nėra jokių rusų, taigi galėtų grįžti. Bolakas pajuokavo: „*Jei bobutė turėtų ratus, būtų tramvajus.*“ Kas jis iš tikrųjų buvo, niekas nežinojo. Žmonės vieni su kitais neatviraudavo. Ramaška pasakojo, kad Bolakas jau keletą metų tuose kraštuose gyvena. Apsilankęs vis pažaisdavo su mergaite. Kartą Jadvygai pašnabždėjo: „*Laikykis, nebetoli pabaiga.*“ Kitiems matant su Jadvyga nebendraudavo, vengė apkalbų. Kibindavo lietuvių paneles. Kartą per patalką Bolakas užsibuvo tame ūkyje su merginomis, o ryte eidamas pro šalį Jadvygai paaiškino padėtį: „*Suprask mane. Viskas turi būti, kaip yra. Reikia vengti apkalbų.*“

Artėjant 1944 m. rudeniiui, tuose kraštuose pasirodė rusų partizanai – užeidavo į ūkį gerai ginkluoti, pasiimdavo, ką norėdavo, ir išeidavo, visus prigąsdinę.

Ir lietuviai organizavosi, ginklavosi, rengėsi atremti sugrįžtančius rusus. Susipliekdavo su raudonaisiais... Kartą Lietuvos partizanai apsilankė Ramaškos ūkyje. Su jais atėjo ir Bolakas. Ginkluotas. Šeimininkas paaiškino, kad jis – Lietuvos patriotas. Jetta taip ir nesužinojo, „*kas iš tiesų buvo tas paslaptingas vyras. Tai vienas iš daugybės tos epochos klaustukų*“ (p. 128). Tarp kitko, pavyzdžiui, Jurbarko apylinkėse petys petin su lietuvių partizanais garbingai kovojo ir keli rusai, karo metais prisiglaudę pas lietuvių valstiečius ir per keletą metų suaugę su lietuvišku kaimu, su Lietuva. Bet Bolako likimas neaiškus ir vargu, ar kada išaiškės.

Tomis pavojingomis dienomis šeimininkas paprašė, kad Jetta mažiau rodytųsi ginkluotiems žmonėms.

Vasaros pabaigoje, kai dalis Lietuvos jau buvo rusų rankose, į Vakarus ėmė traukti pabėgėliai. Į Ramaškos ūkį dviem vežimais atvažiavo giminaičiai. Vienas iš jų, pamatęs Teresę-Mariją ir jos jau beataugančias garbanas, nusistebėjo: „*Aš manau, čia žydukė*“ (p. 130). Šeimininkas tiems giminaičiams aiškino, kad jie klysta, kad jo įnamės yra lenkės katalikės, pabėgėlės iš Rusijos. Jetta vėl nukirpo dukrai garbanas. Tie giminaičiai

ūkyje užsibuvo. Kartą naktį Jetta pabudo, išgirdusi lauke kažkokius neaiškius garsus. Mėnulio šviesoje su šautuvu ant peties sargybą ėjo vienas iš tų giminaičių. Ryte Jetta vienai ūkyje gyvenančiai moteriškai papasakojo, ką mačiusi, dar pridūrė, jei pasirodytų rusų partizanai, ūkiui ir jo gyventojams kiltų mirtina grėsmė. Ką ten du šautuvėliai prieš kulkosvaidžius ir granatas. Apie tai sužinojęs šeimininkas, ėmė raginti giminaičius išvažiuoti, kad neužtrauktų nelaimės. Tie, aišku, supyko, vienas šaukė: „*Čia tikrai ta žydė pasakė! Aš pats mačiau, kaip ji mus per langą šnipinėjo. Dabar aš ją ir jos išperą nudėsiu.*“

Pas lauke dirbančią Jetą atbėgo „merga“ Uršulė ir perspėjo, kad kuo greičiau pasislėptų. Gerai, kad dukra buvo šalia. Persiropštusi per tvorą, niekam nematant su vaiku įlindo į didžiulę Tigrio būdą. Tas protingas šuo buvo tikras jų draugas, net šeimininko atnešto maisto nelietė, kol jos „nepasivašindavo“. Toj būdoj išbuvo visą parą. Tigris nesipiktino „įnamėmis“. „Karingi“ giminaičiai kitos dienos rytą išvažiavo. Jetta iš būdos išlindo tik tada, kai niekas nematė, kad neišduotų patikimosios slėptuvės. Net mergaitė niekam neprasitarė, kur slėpėsi.

Frontas vis labiau artinosi. Vieną vėlų vakarą pasigirdo duslūs sprogimai, pietvakariuose dangų nušvietė ryški gaisro pašvaistė. Degė bombarduojama Tilžė, kuri, prisiminimų autorės teigimu, buvo maždaug už 70 km.

Netrukus ir jų kaimas atsidūrė rusų rankose. Per stebuklą ūkis beveik nenukentėjo. Ramoškos name įsikūrė rusų štabas. Stalą svetainėje nuklojo žemėlapiai. Tam štabui vadovavo žydas Anzilewitz. Jetta pasiprašė į „priėmimą“. Karininką sujaudino jos istorija. Iškart surašė „rekomendacinį laišką“, sakė, kad raštas padės įveikti galinčius kilti sunkumus. Neprašomas davė 200 rublių kelionei į Vilnių. Kadangi Jetta jau gerai kalbėjo lietuviškai, rusai nusivežė ją į Šiaulius vertėjauti, sprendžiant kažkokius reikalus. Jiems ten būnant, prisistatė dar viena žydė, kurią išgelbėjo kažkoks lietuvis. Jetta paragino moterišką atsivesti savo gelbėtoją. Nustebo pamačiusi tą patį vyrą, kuris su ja įžūliai kalbėjo, siūlydamas savo pagalbą, bet perspėdamas, kad su juo „*nežaistų*“...

Jettai rūpėjo kuo greičiau grįžti į Vilnių. Ramaška prikrovė mėsos, dešrų, naminės duonos, bulvių,

miltų, kad turėtų maisto ne tik kelionei, bet ir gyvenimo pradžiai, kai sugrįš. Šeimininkė Jettai ir Teresei-Marijai padovanojo numegztas šiltas kojines, o Uršulė abiem – po skarelę. Rusai davė sunkvežimį ir porą kareivių, kad nuvežtų į Tauragę. Stotyje grūdosi žmonės. Karinis traukinys atvyko tik po paros. Jei ne tas Ancilevičiaus raštas, Jettai būtų tekę dar ilgai stotyje sėdėti. Šiauliuose traukinio laukė dvi paras ir būtų dar ilgiau laukusi, jei ne tas laiškas. Kelionė iš Šiaulių iki Vilniaus truko dešimt parų. Teko rimtai susikirsti su rusų kareiviais, vagone įžūliai ieškojuisiais merginų.

Vilniuje išlipo tik Jetta ir keletas karininkų. Stotyje sutiktas žydas papasakojo, kad Vokiečių gatvėje veikia Žydų komitetas, mieste dar likę kokie 200 žydų. Į Žvėryną, į tetos Janinos namus, per Šnipiškes nuvežė vežikas. Nežinojo, ką ten ras. O rado ne tik tetą, bet ir savo mylimą seserį su vaiku. Abiejų vyrai buvo nužudyti paskutinėmis dienomis, prieš pat ateinant rusams.

Laimingos ir kartu nelaimingos seserys dar tais pačiais 1945 m. pasitraukė į Lenkiją, o per ją – į Vokietiją. 1948 m. pasiekė Izraelį. Jetta, kukliai gyvendama, rašė atsiminimus. Susirašinėjo su tais, kurie liko Lietuvoje. Janinos sūnus Janušas 1955 m. pranešė, kad geroji teta iškeliavo į Amžinybę. Jetta palaikė ryšius su savo gelbėtojais vienuolėmis Liucija ir Benedikta. Nusiųsdavo joms įvairių niekniekių, apelsinų. Tačiau kartą laiškas grįžo: „Adresatas nerastas“...

Tas sovietų nerastas „adresatas“ vėl atsirado, Lietuvai atkūrus nepriklausomybę. Ant buvusio vienuolyno sienos pritvirtinta memorialinė lenta primena, kad sunkiais laikais čia buvo gelbėjami žmonės.

Gelbėjo ir ta mėnulio apšviesta moteriškė, iš laukų parsivedusi Jetta su vaiku, tas Songaila, ta gydytoja Raslavičienė, operavusi prie mirties atsidūrusį vaiką ir dar įdavusi motinai markių, tas Ramaška ar Šiaulių kunigas, turėjęs patikimų ryšių tolimuose Žemaitijos kaimuose, tie dešimtys žmonių, vežioję, priglaudę ir slėpę nepažįstamą moterį... Deja, šie „adresatai“ dingę visiems laikams. Ta Lietuvos istorija taip ir nebus aprašyta. Bet Jetta Šapiro-Rosenzweig liudija – visa tai buvo. ■

Lietuvos šalies žmonių padavimai CLXXXV

CUGCVANGAS

Kęstutis MUSTEIKIS
Karūnuotas chameleonas
2020. Ledas h 2 m

Imano būrimo saloną *Dura necēssitas* atidūmęs klientas, įtartinais panašus į pažaliavusį, lyg žemę pardavusį valstietį, ėmė keikti astrologus. Sakė nuo jų klaidinančių horoskopų nukentėjęs tiek per bulviakasį, tiek po jo. Tie primelavo, atseit žvaigždės išsidėsčiusios taip, kad jis, būdamas Avinas, tik pačioje savaitės pradžioje turės nepamatuotų ambicijų, labiau nei bet kada nepakęs kritikos. Tikėdamas, kad jau nuo trečiadienio toji proto sumaištis liausis galiojusi, dar antradienį surengė demaršą į Vyriausiąją rinkimų komisiją, kur iš kišenės išsitraukė tūzą – arba atgauna jam priklausančią pagarbą, arba atiduoda savąjį deputato mandatą. Tai turėjo būti neprilygstamas mačo finalas – visi būtų pamatę, kaip jis, eilinis šaškių mėgėjas, įveikia tarptautinę šachmatų čempionę! Mat ketino suregzti tikrą cugcvangą – tai tokia

šachmatų partijos padėtis, kai bet koks priešininko ėjimas, kuris yra privalomas, pablogina jo poziciją arba padaro jam didelius materialinius nuostolius.

Gindama profesinę garbę, pasakiau klientui, ką buvau apie jo priešę girdėjusi iš asmens, artimo Seimo pirmininkei, t. y. iš paties Eugenijaus G.: „Viktorija per vienas varžybas pakišo valdovę, bet sugebėjo taip suvaldyti savo neigiamas emocijas, kad šios klaidos niekas nepastebėjo.“

„Aš pastebėjau! – riktelėjo kaukėtasis. – Esu tas, kuris viską mato, viską girdi, viską paima į širdį!“

„Bet Eugenijus G. mane užtikrino, kad Viktorija, tapusi antruoju žmogumi valstybėje, iš katės nepavirs tigre“, – bandžiau nesėkmingai guosti, bet klientas nesileido į kalbas. Aimanavo, kad dabar kanapės augs laisvai net be valstietiškų jo trąšų, taigi viskam galas. „Naujasis Seimas – veidrodis senojo atspindys!“ – pacitavo patį Karbauskį, o gal patį save, bet neišdavė paslapties, ar šis parlamentas toks pat geras, ar toks pat blogas kaip anas. Apsiverkė norėjęs daug išlošti, bet pralošęs kaip visada – liko prie suskilusios geldos dėl prakeiktų melagių astrologų...

Matydama, kad atvykėlis kaukės vis tiek nenušiims, spėjau, kad šitaip fundamentaliai kankinasi nebent Ramūnas K. arba Donaldas T. Juo labiau kad mano būrimo salono užkulisuose pasigirdo poetiškai gailus niūniavimas: „Trumpas Trumpo žydėjimas / dėl labai skersio vėjo...“ Dainininkės, matyt, respublikonės poeziją iškart nustelbė proza – skeptikas, matyt, demokratas, bandė sueiliuoti savo posmą, atseit Donalds vieta visada buvo golfo lauke, o ne Ovaliniame kabinete. Iš kito užkulisų šono pasklido narsus, nors neaiškus, pavienis šūkavimas: „Kar-kar-kar-kaka-du-mes-kovosime kartu!“ Matyt, Agnei Š. nepavyko sutelkti gausesnės palaikymo komandos... Pralaimėjusiems kaulai, ir nieko čia nebepadarysi.

Trečiame pakampyje trys vyrai svarstė egzistencinius klausimus. Pesimistas sakė, kad mato tamsų politinį tunelį. Optimistas išvydo šviesą to tunelio gale. Realistas regėjo tris viename – tunelį, šviesą

ir atidundantį traukinį. O to traukinio mašinistas pašiurpo, pamatęs tris muškietininkus, sėdinčius ant bėgių...

„Investavau į Eligijaus M. kaip itin perspektyvaus politiko ateitį, tikėdamasis jo palankaus požiūrio į mane ateityje“, – visą tiesą išklajo toks Kurlianskis, mano būrimo saloną *Dura necessità*, matyt, supainiojęs su teismo sale. Čia pat mikliai prišoko jo advokatas ir paaiškino: „Mano ginamasis yra kurčias, todėl negali girdėti savo sąžinės balso, šnabždančio, kad negražu skandinti saviškius.“

„Būna dar blogiau, – įsiterpė neaiškos lyties ir padėties asmuo. – Antai visas Kauno specialiąsias tarnybas sukėlė ant kojų vienas vyras, pranešęs, kad jau 5 paras negali patekti į butą, nes raktas spynoje įkištas iš vidaus. Atvykę policininkai išsiaiškino, kad vyras neblaivus, o butas priklauso visai ne jam!“

„Na ir kas? Gal žmogus tiesiog norėjo tinkamai izoliuotis kaip koks Kukuraitis, turėjęs fizinį kontaktą su Šalaševičiūte?“ – irzliai atšovė neuras-tenikas.

Kol visi tuščiai plepėjo, vienam klientui, įtartinai panašiam į buvusį respublikoną Vitą T., diagnozavau keistą psichikos sutrikimą – pasirodo, jį kamuoja Fregolio iliuzija. Šis sutrikimas retas, tačiau labai sudėtingas ir pavojingas, nes neišgydomas. Nuo jo kenčiančiam Tomkui vaidenasi, kad visi žmonės yra vienas ir tas pats Landsbergis, kuris persirenginėja, kad apmulkintų minėtą psichikos ligonį.

Atlikusi šį nešvarų procedūrinį darbą, išvykau į Jukaszervio miestelį Švedijoje, už poliarinio rato. Apsigyvenau Ledo viešbutyje, pačiame populiariausiame kambarielyje, kurio ledinį interjerą dekoravo lietuvių skulptorius Kęstutis Musteikis su broliu Vytautu, monumentaliai pasityčiodami iš koronaviruso, tarsi šmėkla slankiojančio po pasaulį. Išskaptavo jį iš ledo kaip karūnuotą dvimetinį chameleoną...

Tiesiai iš Jukaszervio
Krescencija ŠURKUTĖ

KULTŪROS BARAI

2020. 11 (670)

DOMAINS OF CULTURE

THE MONTHLY JOURNAL OF CULTURE AND ART

editor-in-chief Laima KANOPKIENĖ

editorial address:

Latako st. 3. 01125 Vilnius, Lithuania

E-mail: info@kulturosbarai.lt

SUMMARIES

Aleida ASSMANN. *Holocaust and Nakba – Palestinian Places of Memory in Israel*. Excerpt from the book *Formen des Vergessens* by Aleida Assmann that will soon be published by Kultūros barai publishers (page 2).

Tomas MARTIŠAUSKIS. *Existential Gap of Techne*. It would be reasonable to ask whether art history and its change go hand in hand with technical development of mankind. It is urgent in present circumstances to evaluate tensions between art and technology as well as changes that result from these tensions. The etymological analysis of Greek techne allows us to rethink changes going on in this sphere (page 8).

Ramūnas TRIMAKAS. *Darkness at Noon?* Polemical notes on disputes going on during US presidential elections and how they are related to Lithuania (page 13).

Vaidas JAUNIŠKIS. *Questions from the Universe of Syrens*. Walls became the theme of this festival against the will of its organizers. *Unwelcome* – was written on them in the same way as on the borders of states. We are all unwelcome because they want to be safe, secluded, detached. Nobody asks us what we want or do not want. Walls are erected by quarantine, virtuality, social and financial spheres (page 26).

Raminta JURĖNAITĖ. *Joy During the Times of Riding-hag*. An overview of several abstract art exhibitions in Vilnius (page 31).

Kęstutis MEŠKYS. *Cinema and Time*. The article is devoted to the study of the phenomenon of time in the field of cinema as a kind of laboratory of time, the search for connections between various fields of knowledge developed by the philosopher and semiotician Umberto Eco. The analysis uses the methodological approaches of Ilya Prigogine, a pioneer in the field of synergetics, to analyze complex open systems that change over time. The article is based on interdisciplinary subjects, the modern approach of science to time, the connection between theory and the field of narrative, science and art (page 37).

Art Needs Time and Diamond Mines. Jūratė STAUSKAITĖ interviews graphic artists Marija MARCELIONYTĖ-PALIUKĖ (page 42).

Odetā ŽUKAUSKIENĖ. *Visual Turn Will Be Taken Over by The Ontological One?* *Creative dialogue between Aušra VAITKŪNIENĖ and Rolandas RIMKŪNAS* (page 49).

Erin SULLIVAN. *Live to your living room: Streamed theatre, audience experience, and the Globe's A Midsummer Night's Dream*. Over the past decade we have seen the rise of live-to-cinema performing arts broadcasts, as well as detailed research into the kinds of experiences they create for their audiences. Less well-studied, however, is the parallel but much quieter upsurge in online livestreaming of the performing arts, which audiences typically watch from their homes, very often alone. This article presents the findings of an audience survey conducted after the London Globe's livestream of *A Midsummer Night's Dream* in September 2016 [...]. The article argues that livestreams have the power to create their own sense of eventful connectedness among audience members, even when they are physically distant from one another (page 51).

Aušra Marija SLUCKAITĖ. *The Voice*. Writer's essay (page 60).

Kazys SAJA. *Lithuanian Signatories during Nineties*. A witty cartoon poem by former signatory composed in 1990 following the poem Čičinskas written by Maironis (page 62).

Umberto ECO. *How to travel with a Salmon. How to Overcome Customs Inspection*. Translated by Julius KELERAS (page 63).

Algimantas ČEKUOLIS. *About 12 Brothers Black Crows*. Writer's essay (page 66).

Rimantas GUČAS. *I Know I Do not Know Anything or the Story of Those Who Know Everything*. Almost surrealist story about the restoration of organs in Lithuania (page 68).

The Patient Ones Pick Roses. Claudia SINNIG interviews Irena VEISAITĖ and Aleida ASSMANN during the presentation of the book "Ein Jahrhundertleben in Litauen" by Irena VEISAITĖ in Berlin Literary House (page 73).

Rimantas JOKIMAITIS. *"We We in Paneriai As Well, or Never Say This Was Your Last Road"*. A close reading of Jetta Schapiro-Rosenzweig's book "Sag niemals, das ist dein letzter Weg. Flucht aus Ponar - eine Mutter und ihre kleine Tochter kämpfen ums Überleben" (page 85).

Krescencija ŠURKUTĖ. *Zugzwang*. Ironical essay on Lithuania's cultural and political life (page 94).

**Some Kultūros barai articles
and translations in eurozine
(www.eurozine.com):**

Skaidra TRILUPAITYTĖ

Can we track what makes humans happy? (En) (Lt)

Lithuanian scientists are working on a formula for happiness. Their biometric measurements of feelings and emotional states propose to improve lives. But smart governance linking efficiency with happiness might have repercussions, says Skaidra Trilupaitytė. In a pandemic-tainted world, tracking and advanced lie detector tests could have questionable political uses.

Karl SCHLÖGEL

This mess of troubled times (En) (Lt)

The processes set in motion by the disintegration of the socialist economy in eastern Europe eluded all analytical frameworks. It was a time of 'wild thinking', in which received ideas were reconsidered and values re-assessed. We are still living through this troubled era, writes the historian of the Soviet Union Karl Schlögel.

Joshua FARLEY, Almantas SAMALAVIČIUS

Where now for economics? A conversation with ecological economist Professor Joshua Farley (En) (Lt)

Maths-based economics seems to be stuck in something of a rut. Almantas Samalavičius, editor of Eurozine partner journal 'Kultūros barai', spoke to Professor Joshua Farley, an ecological economist at the University of Vermont (UVM), about the failure of mainstream economic thinking to explain economic reality, and why the dominant discourse nevertheless remains so powerful in academia.

Diana GEORGESCU

The Romanians are coming'. Emerging divisions and enduring misperceptions in contemporary Europe (En) (Lt)

Following changes to UK immigration law in 2014, the documentary 'The Romanians are Coming' promised the truth behind the headlines. Diana Georgescu finds a more troubling picture of Romanians, tied up with longstanding prejudices applied to eastern Europeans generally and Romani people in particular.

Aleida ASSMANN

Go East! (En) (Lt)

Stephen Holmes and Ivan Krastev argue that illiberal politics in central and eastern Europe should be understood primarily as a reaction to the 'imperative to imitate' the West after 1989. But to downplay the ideological substance of the new authoritarianism is reckless in the current situation, responds Aleida Assmann. Recalling the contribution of eastern European dissidents to Europe's culture of human rights offers a corrective to the damaging myth of the 'victorious West'.

Håkan FORSELL

Cracks in the future. On 1989 and historical time (En) (Lt)

The anachronistic appearance of the post-communist world fascinated westerners visiting eastern Europe after '89. As Håkan Forsell puts it, the East offered the image of a 'future that would never happen'. Four decades of totalitarianism were rapidly forgotten by the seekers of 'true Europe'.

Samuel ABRAHÁM

Intellectual paths in central Europe. An idealistic Havel, a cynical Orbán, and a compassionate Walter (En) (Lt) (Cy)

How can intellectuals of central Europe maintain their moral principles and independence, yet support democracy, in an age when the region is again traversing a rocky road paved with nationalism and populism?

Richard SAKWA

Back to Cold War and beyond (En) (Lt)

Instead of overcoming the division of East and West after 1989, the West embarked on a programme of expansion and Russia began to create an alternative world order. Yet as economic power shifts from the Atlantic to the Pacific basin, this is just one aspect of the current clash of world orders.

SRTR fondas 2020 m. *Kultūros barų* projektui „Kultūros raidos kryptys ir komunikacijos slenksčiai“ skyrė 23 000 eurų, o projektui „Nepriklausomybė kultūros veidrodyje“ – 24 000 eurų

SRTR fondas remia rubrikas: Problemos ir idėjos, Kūryba ir kūrėjai, Paveldas ir paminklai, Laikai ir žmonės, Apie knygas

LIETUVOS
KULTŪROS
TARYBA

Lietuvos kultūros taryba remia projektus. „Eseistika – kritinio mąstymo teritorija“ 7000 eurų. „Grįžtamojo ryšio paieškos teatre“ 7000 eurų. „Varžybos dėl simbolinio kapitalo ir / ar gyvenimas be meno“ 4 000 eurų

www.eurozine.com

Svarbiausi straipsniai apie Europos kultūrą ir politiką

Eurozine yra internetinis žurnalas, skelbiantis esė, straipsnius ir interviu svarbiausiomis mūsų laikų temomis.

Europos kultūros žurnalai pasiekiami pirštų galiukais

Eurozine yra svarbiausių Europos kultūros žurnalų tinklas. Jis jungia ir remia daugiau nei 100 žurnalų – savo partnerių bei asocijuotų leidinių ir institucijų iš visos Europos.

Nauja transnacionalinė viešojo erdvė

Skelbdamas geriausius žurnalų – partnerių straipsnius įvairiomis kalbomis, Eurozine atveria naują viešąją erdvę transnacionaliam bendravimui ir diskusijoms.

EUROZINE

Geriausi straipsniai iš visos Europos

Spaudė akcinė bendrovė *Spauda*, www.spauda.com

Laisvės pr. 60, 05120 Vilnius

Tiražas 2400 egz.

Kaina – 1,45 Eur

Ieva BABILAITĖ. Rausvos kaladėlės

Mėlyna-tamsi

Žalia pieva

Balta-juoda

Keletą abstrakčiojo meno parodų Raminta Jurėnaitė aptaria recenzijoje „Džiaugsmas slogučio laikais“. Skaitykite p. 31

Kaina – 1,45 Eur
KULTŪROS BARAI 2020. Nr. 11 (670), (1–96)
Indeksas 5031

ISSN 0134-3106

9 770134 310009